

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

ΠΜΣ: «Επιστήμες της Αγωγής: Θεωρία και Εφαρμογές»
Ειδίκευση: «Ανθρωπιστικές Επιστήμες στην Εκπαίδευση»

**ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: «Οι Άγιοι στα
βιβλία του Δημοτικού Σχολείου»**

ΟΝΟΜ/ΜΟ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ: Βίγλη Νεκταρία

Α.Μ.: 149

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Σταυριανός Κυριάκος

ΡΕΘΥΜΝΟ 2021

Στη μητέρα μου, που έφυγε, αλλά είναι πάντα εδώ.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θέλω να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή μου, κύριο Σταυριανό Κυριάκο, για την έμπνευση που μου έδωσε μέσα από την επιλογή του θέματος της διπλωματικής μου εργασίας, τη βοήθεια, την υποστήριξη, τη συμπαράσταση και την ενθάρρυνση, που συνετέλεσαν καθοριστικά στη συγγραφή αυτής.

Επίσης, οφείλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, τον υποστηρικτικό σύζυγό μου και τις δύο υπέροχες κόρες μου, που στήριξαν την προσπάθειά μου και αναγνώρισαν το δικαίωμά μου στο ταξίδι της γνώσης.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή	8
-----------------------	----------

Κεφάλαιο Πρώτο

1. Άγιος και αγιότητα	10
------------------------------------	-----------

1.1. Η έννοια του Αγίου και της αγιότητας	10
---	----

1.2. Εμφάνιση και εξέλιξη της τιμής των Αγίων	12
---	----

1.3. Η Επιστήμη της Αγιολογίας	17
--------------------------------------	----

1.4. Πηγές της Αγιολογίας	21
---------------------------------	----

Κεφάλαιο Δεύτερο

2. Οι Άγιοι στην Ορθόδοξη Εκκλησία	24
---	-----------

2.1. Η θέση των Αγίων	24
-----------------------------	----

2.2. Η αναγνώριση των Αγίων	27
-----------------------------------	----

2.3. Η κατηγοριοποίηση των Αγίων	32
--	----

2.3.1. Η Θεοτόκος	32
-------------------------	----

2.3.2. Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος	33
--	----

2.3.3. Οι Άγιοι Άγγελοι	34
-------------------------------	----

2.3.4. Οι Προφήτες	36
--------------------------	----

2.3.5. Οι Άγιοι Απόστολοι	37
---------------------------------	----

2.3.6. Οι Άγιοι Μάρτυρες	38
--------------------------------	----

2.3.7. Οι Ομολογητές	39
----------------------------	----

2.3.8. Οι Όσιοι	40
-----------------------	----

2.3.9. Οι Ιεράρχες	43
--------------------------	----

2.3.10. Οι Δίκαιοι	44
2.3.11. Οι Νεομάρτυρες	44

Κεφάλαιο Τρίτο

3. Οι Άγιοι στα βιβλία Θρησκευτικών του Δημοτικού Σχολείου	46
3.1. Εισαγωγή	46
3.2. Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού - Ο Θεός στη ζωή μας	51
3.2.1. Η ονομαστική μου γιορτή	51
3.2.2. Οι Τρεις Ιεράρχες. Γιορτάζουν τα σχολεία	55
3.2.3. Η Αγία Φιλοθέη: Παράδειγμα καλοσύνης	57
3.2.4. Ο Άγιος Γεώργιος	58
3.2.5. Κοσμάς και Δαμιανός: Ανάργυροι ιατροί	60
3.3. Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού – Η πορεία μας στη ζωή	62
3.3.1. Οι προφήτες	62
3.3.2. Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος	64
3.3.3. Ο Απόστολος Παύλος	66
3.3.4. Δρόμος πίστης και θυσίας: Ο Άγιος Ιγνάτιος	69
3.3.5. Ο Άγιος Χριστοφόρος	71
3.3.6. Κύριλλος και Μεθόδιος: Ιεραπόστολοι στους σλαβικούς λαούς ..	72
3.3.7. Ο Απόστολος Ανδρέας	73
3.3.8. Ιωάννης ο Χρυσόστομος: Πορεία γεμάτη αγώνες	73
3.4. Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού - Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής ..	74
3.4.1. Οι μαθητές του Χριστού προετοιμάζονται για αγώνες	74
3.4.2. Η προσφορά του Αγίου Αγάθωνα, παράδειγμα αληθινής αγάπης ..	77

3.4.3. Ο Στέφανος: Πρωταγωνιστής και Πρωτομάρτυρας	77
3.4.4. Οι Άγιοι Σαραντα Μάρτυρες	78
3.4.5. Η Αγία Αικατερίνη. Μαρτύριο με εκπληκτική κατάληξη	80
3.4.6. Ο Άγιος Μάμας – Ο Άγιος Κυριακός – Η Αγία Ακυλίνα – Ο Άγιος Ταρσίζιος. Ένας νέος και τρία παιδιά μάρτυρες	82
3.4.7. Νεομάρτυρες	85
3.4.8. Ο ληστής που έγινε Άγιος	87
3.4.9. Ο Πατριάρχης Ιωάννης ο Ελεήμων	88
3.4.10. Η ομορφιά και τα μυστικά μιας εικόνας	89
3.4.11. Ρωμανός ο Μελωδός	92
3.4.12. Κασσιανή, η μοναδική βυζαντινή υμνογράφος	94
3.4.13. Ο Μεγαλομάρτυρας Δημήτριος	95
3.4.14. Ο Μέγας Βασίλειος	98
3.4.15. Ο Απόστολος Πέτρος	99
3.5. Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού – Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας	101
3.5.1. Μια συνάντηση με την Αλήθεια	101
3.5.2. Ησαΐας: Ο Προφήτης που μίλησε για την Αλήθεια	102
3.5.3. Άγιος Διονύσιος	103
3.5.4. Ο Άγιος Ιάκωβος	104
3.5.5. Οι Πατέρες της Εκκλησίας μας	105
3.5.6. Γρηγόριος ο Θεολόγος	105
3.5.7. Ο Όσιος Πέτρος ο Αθωνίτης – Ο Όσιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης ...	106

3.5.8. Ένα περιστατικό από τη δράση του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού ... 107

Κεφάλαιο Τέταρτο

4. Χριστιανική Παιδαγωγική και Άγιοι στα βιβλία του Δημοτικού

Σχολείου	109
4.1. Τα ιδιαίτερα γνωρίσματα των Αγίων	109
4.1.1. Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού	109
4.1.2. Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού	110
4.1.3. Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού	113
4.1.4. Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού	116
Συμπεράσματα	118
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	121

Εισαγωγή

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη της εμφάνισης των Αγίων, η αναμφισβήτητα ουσιαστική επίδρασή της στην ιστορία και την Παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας και η κατ'επέκταση αποτύπωσή της στα σχολικά εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναζητείται η έννοια του αγίου και της αγιότητας και η μακραίωνα εξέλιξη της απόδοσης τιμής στα άγια πρόσωπα, η οποία διαμορφώνει διαχρονικά τις ανάλογες εθιμοτυπικές και λειτουργικές εκδηλώσεις. Καθορίζεται, επίσης, το αντικείμενο της Αγιολογίας, καταγράφονται οι Πηγές της οι οποίες πιστοποιούν το επιστημονικό της υπόβαθρο και εντοπίζεται με σαφήνεια η σύνδεσή της με άλλες επιστήμες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύονται η θέση και η διαδικασία της αναγνώρισης των Αγίων, σύμφωνα με την Ορθόδοξη Εκκλησία, καθώς και οι ομάδες των Αγίων που αυτή έχει διαμορφώσει ιεραρχικά, στο πέρασμα των αιώνων: την πρώτη θέση καταλαμβάνει, λοιπόν, η Θεοτόκος, ακολουθούν ο Ιωάννης ο Πρόδρομος, οι Άγγελοι, οι Προφήτες, οι Απόστολοι, οι Μάρτυρες, οι Ομολογητές, οι Όσιοι, οι Ιεράρχες, οι Δίκαιοι, οι Νεομάρτυρες.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται αναλυτικά οι Άγιοι, όπως αυτοί παρατίθενται στα σχολικά βιβλία του Δημοτικού. Παράλληλα, αναφέρονται οι σχετικές υποδείξεις και διδακτικές προτάσεις από το βιβλίο δασκάλου. Οι σχολιασμοί, οι παρατηρήσεις, και οι απορίες που καταγράφονται, ακόμα κι αν είναι πασιφανώς και εύκολα απαντημένες από έναν ενήλικο ή από ένα μελετητή του αντικειμένου, έχουν μία διαρκή και επίμονη εστίαση στον παιδικό τρόπο σκέψης και αντίληψης. Θεωρείται ότι αυτός είναι ο πλέον αποτελεσματικός και δόκιμος τρόπος, ώστε να προσεγγιστούν με ασφάλεια το μαθητικό προφίλ του μικρού παιδιού, οι εκπαιδευτικές ανάγκες του και οι κατάλληλες διδακτικές πρακτικές, που θα του εξασφαλίσουν προσβασιμότητα στην κατανόηση, την ταύτιση και την ενσυναίσθηση.

Ξεκινώντας, λοιπόν, από τα Θρησκευτικά της Γ' Δημοτικού, συναντούμε το έθιμο της ονομαστικής εορτής, η οποία συνδέεται, κατά κύριο λόγο, με τη ζωή και το παράδειγμα ενός συγκεκριμένου Αγίου. Ακολουθούν οι Τρεις Ιεράρχες, η Αγία Φιλοθέη, ο Άγιος Γεώργιος και οι Άγιοι Ανάργυροι.

Στο βιβλίο της Δ΄ Δημοτικού μαθαίνουμε για τη ζωή και το έργο των προφητών, του Ιωάννη του Προδρόμου, του Αποστόλου Παύλου, του Αγίου Ιγνατίου, του Αγίου Χριστοφόρου, του Κύριλλου και του Μεθόδιου, του Απόστολου Ανδρέα και του Ιωάννη του Χρυσόστομου.

Στα Θρησκευτικά της Ε΄ Δημοτικού παρουσιάζονται η προσφορά και ο αγώνας των μαθητών του Χριστού, του Αγίου Αγάθωνα, του Αγίου Στεφάνου, των Αγίων Σαράντα Μαρτύρων, της Αγίας Αικατερίνης, του Αγίου Μάμα, του Αγίου Κυριακού, της Αγίας Ακυλίνας, του Αγίου Ταρσίζιου, των Νεομαρτύρων, του ληστή που έγινε Άγιος, του Πατριάρχη Ιωάννη του Ελεήμονα, του Ρωμανού του Μελωδού, της υμνογράφου Κασσιανής, του Αγίου Δημητρίου, του Μέγα Βασιλείου, του Απόστολου Πέτρου, ενώ αφιερώνεται και ένα μεγάλο μέρος στα μυστικά και την ομορφιά της εικόνας.

Οι αγιολογικές αναφορές των Θρησκευτικών της Στ΄ Δημοτικού αφορούν στον Ναθαναήλ, στον Ησαΐα, στον Άγιο Διονύσιο, στον Άγιο Ιάκωβο, στους Πατέρες της Εκκλησίας, στο Γρηγόριο το Θεολόγο, στον Όσιο Πέτρο τον Αθωνίτη, στον Όσιο Αθανάσιο τον Αθωνίτη και στον Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύονται τα ιδιαίτερα γνωρίσματα κάθε Αγίου ξεχωριστά, έτσι ώστε να επισημανθούν τα στοιχεία που τον καθιστούν πρότυπο και παράδειγμα συμπεριφοράς.

Κεφάλαιο Πρώτο

1. Άγιος και αγιότητα

1.1. Η έννοια του αγίου και της αγιότητας

Το επίθετο *άγιος* εμφανίζεται στην ελληνική γραμματεία να προέρχεται από το ρήμα *άζεσθαι*, που εκφράζει συναισθήματα δέους (φόβο ανάμεικτο με σεβασμό) απέναντι στο Θεό.¹ Η λέξη συναντάται κυρίως για πράγματα ιερά, καθαρα και αγνά, όπως είναι οι ναοί και οι τόποι λατρείας.² Έτσι, οι βωμοί, τα ιερά, οι τελετές, η πατρίδα, η φιλοξενία αντανakλούν την έννοια του *αγίου*, ενώ, ταυτόχρονα, μόνος κάτοχος αγιότητας θεωρείται, από όλες τις θρησκείες και από όλους τους λαούς, η θεότητα, ως κάτι μακρινό και αμόλυντο. Ωστόσο, η επαφή και η κοινωνία με το άγιο μπορεί να επιφέρει τον αγιασμό.³ Στην ελληνιστική εποχή, άγιοι χαρακτηρίζονται και οι ελληνικοί θεοί, λόγω της επίδρασης από τις αντιλήψεις για τους θεούς της Αιγύπτου και της Συρίας (Ισις, Σέραπις, Βαάλ).⁴

Οι κλασικοί συγγραφείς, λοιπόν, δε χαρακτηρίζουν τους ανθρώπους *αγίους*, αλλά *αγνούς*, επίθετο που προέρχεται από το ίδιο ρήμα (*άζεσθαι*), αλλά τώρα αναδεικνύει την υποκειμενική λατρευτική καθαρότητα του ανθρώπου και όχι την αντικειμενική και απυρόβλητη αγνότητα του θείου. Εξίσου δηλωτικές αυτής της ιδιότητας είναι και οι λατινικές λέξεις “*Sanctus*” και “*Sacer*”.⁵

Στην Παλαιά Διαθήκη, η λέξη εμφανίζεται στο κείμενο των Ο΄, ως μετάφραση του εβραϊκού επιθέτου *gadosh* ή του ουσιαστικού *godesh*, η οποία σημαίνει τα πρόσωπα και τα πράγματα της λατρείας, δηλ. ο Θεός, ο άνθρωπος, το πράγμα, ο χώρος ή ο χρόνος πιστοποιούν την αγιότητά τους, ξεχωρίζοντας από οποιαδήποτε «κοινή βέβηλη χρήση».⁶ Αρχικά, το επίθετο *άγιος* αναφέρεται περισσότερο στο Θεό και λιγότερο στους τόπους λατρείας. Άγιοι είναι οι Ισραηλίτες, ιδιαίτερα οι ιερείς, άγιος είναι ο τόπος αποκάλυψης του Θεού, αγία είναι η Σκηνή του Μαρτυρίου και η Κιβωτός της Διαθήκης, άγιος είναι ο Ισραήλ, αφού ο Θεός είναι

¹ Α. Παπαδόπουλος, *Αγιολογία, Θέματα γενικά, ειδικά και εορτολόγιο*, Θεσσαλονίκη, Πουρναρά 1985, σελ. 25.

² Π.Β. Πάσχος, *Άγιοι, οι φίλοι του Θεού, Εισαγωγή στην Αγιολογία της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αθήνα, Αρμός 1997, σελ. 30.

³ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 25.

⁴ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 26., Πάσχος, ό.π., σελ. 30.

⁵ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 26.

⁶ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 26, Πάσχος, ό.π., σελ. 30.

άγιος, ο οποίος απαιτεί ηθική καθαρότητα και τήρηση του Νόμου. Αργότερα, η αγιότητα του Θεού ταυτίζεται με την αγάπη. Ο Θεός είναι τρεις φορές άγιος (σύμφωνα με τον Ησαΐα), αγία είναι η Ιερουσαλήμ, άγιο είναι το όρος Σιών, άγιος είναι και ο Ναός. Άγιοι πρέπει να γίνουν όλοι, υπακούοντας στην κλήση του Θεού «έσεσθε άγιοι, ότι άγιος εμί εγώ ο Κύριος», τηρώντας τις Θείες εντολές, ζώντας με ευσέβεια, αποφεύγοντας την αμαρτία και μελετώντας το Νόμο, όπως, δηλ. ο Αβραάμ, ο Ισαάκ και οι προπάτορες. Ο δε Θεός αντλεί την αγιότητά του, όχι από τη δύναμή του και από το φόβο που αυτή εμπνέει, αλλά από την καθαρότητα και την ικανότητά του να κατέχει όλες τις αρετές.⁷

Στην Καινή Διαθήκη, η ιδιότητα του αγίου αποδίδεται σε όλα τα μέλη της Εκκλησίας, όχι μόνο στους μάρτυρες και τους ομολογητές, αλλά και σε όσους διακρίθηκαν για την άγια ζωή τους.⁸ Εφόσον όλοι σχεδόν οι Χριστιανοί ονομάζονται μ' αυτό το όνομα, πόσο μάλλον αρμόζει κι επιβάλλεται να ονομάζονται *άγιοι* αυτοί που θυσιάζονται και αφιερώνουν τη ζωή τους στην υπηρεσία της Εκκλησίας., δηλ. επίσκοποι, πρεσβύτεροι, διάκονοι, ασκητές και μοναχοί.⁹ Επιγραμματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο άγιος, την εποχή της Καινής Διαθήκης, σέβεται τους γονείς του, τηρεί την αργία του Σαββάτου, αγαπά το συνάνθρωπό του και δεν τον συκοφαντεί, σέβεται τους μεγαλύτερους σε ηλικία ανθρώπους, δε λατρεύει και δεν προσκυνά είδωλα, δεν κλέβει, δε λέει ψέματα, δε διαπράττει αδικίες, απέχει από καθετί ανίερο και ζει σύμφωνα με τα διδάγματα του Θεϊκού νόμου.¹⁰ Άγιος είναι ο τρισυπόστατος Θεός (Πατήρ, Υιός, Άγιο Πνεύμα), οι Άγγελοι του Θεού, οι Προφήτες και οι Απόστολοι.¹¹

Κάποιες φορές, στα παλαιότερα κείμενα συναντώνται και άλλοι όροι, όπως *μάκαρ, μακάριος, όσιος, οσιότατος, οσιότης*, που σημαίνουν ό,τι και η λέξη *άγιος*.¹²

Ο Θεοδώρου, επιχειρώντας να ερμηνεύσει την έκφραση «Κοινωνία Αγίων», αναφέρεται στην έννοια του *αγίου*, όπως ισχύει στη σημερινή εποχή. Έτσι, όταν η λέξη *Αγίων* είναι αρσενικού γένους, εννοούνται τα άγια πρόσωπα (οι εν ζωή πιστοί, η Αγία Τριάδα, οι Άγιοι και οι Άγγελοι), ενώ, όταν είναι ουδέτερου γένους, σημαίνει τα

⁷ Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 26-27.

⁸ Δ. Γ. Τσάμης, *Αγιολογία*, Θεσσαλονίκη, Πουρναρά 1985,σελ. 43.

⁹ Πάσχος, ό.π., σελ. 31.

¹⁰ Πάσχος, ό.π., σελ. 31.

¹¹ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 27.

¹² Πάσχος, ό.π., σελ. 32.

άγια πράγματα (Μυστήρια, κλπ.). Η σύνδεση της έννοιας των *Αγίων*, ως προσώπων, και της λέξεως *Αγίων*, ως αγαθών, γίνεται στο της Θείας Λειτουργίας «Τα Άγια τοις Αγίοις».¹³ Η Εκκλησία είναι πηγή αγιότητας και, ως «Κοινωνία Αγίων», βοηθά τους πιστούς Χριστιανούς (τους αγίους), μέσα από τη συμμετοχή τους στα κοινά αγαθά, στα άγια και ιερά της Θείας Ευχαριστίας και των μυστηρίων, να φτάσουν το στόχο τους και το τέρμα της πνευματικής πορείας τους, που είναι ο αγιασμός.¹⁴

1.2. Εμφάνιση και εξέλιξη της τιμής των Αγίων

Η αρχή της τιμής των μαρτύρων τοποθετείται στο δεύτερο μισό του δεύτερου αιώνα. Η πρώτη μαρτυρία αφορά στο μαρτύριο του Αγ. Πολυκάρπου, όπως το παρουσιάζει η έκθεση της κοινότητας Σμύρνης.¹⁵ Οι Εβραίοι εμπόδισαν την παράδοση του λειψάνου του στους Χριστιανούς, θεωρώντας ότι, με αυτό τον τρόπο, ξεχνούσαν το μαρτυρικό θάνατο του Χριστού και απέδιδαν λατρεία στο μάρτυρα. Οι Χριστιανοί όμως υπερασπίστηκαν τη θέση τους, ισχυριζόμενοι ότι ουδέποτε εγκατέλειψαν τη μνήμη και τη θυσία του Χριστού, που τους οδήγησε στη σωτηρία. Εκείνον προσκυνούν, αλλά αγαπούν τους μαθητές και μιμητές Του και εύχονται να γίνουν κι εκείνοι κοινωνοί της ίδιας χάρις, που οδηγεί στον ίδιο βασιλιά και διδάσκαλο.¹⁶ Βέβαια, κατά την προσκύνηση των ιερών λειψάνων, γίνονταν από τους Χριστιανούς και ορισμένες υπερβολές, κατά των οποίων αντιδρούσαν οι ίδιοι οι Πατέρες της Εκκλησίας. Ο Μ. Αθανάσιος, στο Βίο του Μ. Αντωνίου, καταφέρεται εναντίον ενός αιγυπτιακού εθίμου, σύμφωνα με το οποίο, οι πιστοί δεν έθαβαν τα σώματα των μαρτύρων, αλλά τα τύλιγαν μέσα σ' ένα ύφασμα και τα φύλαγαν στα σπίτια τους.¹⁷

Το παράδειγμα της μαρτυρίας του Χριστού εξέλιξε την πρωταρχική τιμή των μαρτύρων, δίνοντας ένα νέο περιεχόμενο, διαφορετικό από την τιμή των ηρώων, που συνυπήρχε, ως μορφή λατρείας στον ίδιο πολιτιστικό χώρο. Γύρω από το μαρτυρικό τάφο, εορταζόταν η «γενέθλιος ημέρα» (dies natalis ή natalitia) των μαρτύρων, δηλ. η επέτειος του μαρτυρικού θανάτου, γιατί αυτός αποτελούσε τη γέννηση του μάρτυρα

¹³ Ε. Δ. Θεοδώρου, « Η Εκκλησία ως “Κοινωνία των Αγίων”», *Θεολογία* ΞΔ' (Δ', Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1993), σσ. 552-553.

¹⁴ Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 28, 29.

¹⁵ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 43, Π. Τρεμπέλας, *Δογματική της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, τ. 3, 2^η έκδοση, Αθήνα, Αδελφότης Θεολόγων «Ο Σωτήρ» 1979, σελ. 389.

¹⁶ Πάσχος, ό.π., σσ. 33-34.

¹⁷ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 61.

για τη νέα ζωή, για την αθανασία. Παραδείγματα τέτοιων αντιλήψεων αποτελούν ο Άγιος Ιγνάτιος¹⁸ ο Θεοφόρος και ο μάρτυρας Πιόνιος, ο οποίος ερωτηθείς, καθώς οδηγούνταν στο θάνατο, «γιατί βιάζεται να πεθάνει», απάντησε ότι «βιάζεται να ζήσει». Ο καθορισμός του εορτασμού των γενεθλίων κάποιου μάρτυρα ήταν υπόθεση της κοινότητας που τον ανέδειξε και όχι της οικογένειάς του. Πιστεύεται ότι στην Ανατολή, και μάλιστα στη Μ. Ασία, τα γενέθλια των μαρτύρων γιορτάζονταν πιθανότατα από το πρώτο μισό του δεύτερου αιώνα. Ανάλογα γενέθλια υπήρχαν και στη Β. Αφρική. Η 29^η Ιουνίου, μνήμη των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, δεν είναι η γενέθλιος ημέρα, αλλά η μετακομιδή των λειψάνων τους στην κατακόμβη του Αγίου Σεβαστιανού το 258.¹⁹ Από τον τρίτο αιώνα, αντλούμε πληροφορίες και για γενέθλιες ημέρες στη Ρώμη.²⁰

Η μνήμη των μαρτύρων δεν ήταν μια πένθιμη τελετή, αλλά μια χαρμόσυνη συνάθροιση, μία «πανηγυρική σύναξη».²¹ Οι πιστοί συνόδευαν τους νεκρούς μάρτυρες στους τάφους, φορώντας λευκά. Ο 51^{ος} Κανόνας της Λαοδικείας, στα μέσα του τέταρτου αιώνα, ορίζει να μην τελούνται τα γενέθλια των μαρτύρων την Τεσσαρακοστή, αλλά το Σάββατο και την Κυριακή να πραγματοποιείται η σχετική μνησία προς αυτούς. Η Θεία Ευχαριστία²² αποτελούσε το κέντρο μνήμης του μάρτυρα, όπως μας πληροφορεί ο Τερτυλλιανός, ο Κυπριανός, ο Ευσέβιος και ο Μ. Κωνσταντίνος. Λεπτομέρειες για την τέλεση του μυστηρίου της μνήμης προς τιμήν των Αγίων μας δίνουν οι Διαταγές των Αποστόλων, όπου αντανακλώνται παλαιότερες αντιλήψεις: οι πιστοί συγκεντρώνονταν στα νεκροταφεία, διάβαζαν τα ιερά βιβλία και έψαλλαν για την τιμή των αποθανόντων μαρτύρων, αλλά και όλων των Αγίων, προσφέροντας ταυτόχρονα και τη Θεία Ευχαριστία. Έτσι, δημιουργήθηκε η «άγραφος θεσμοθεσία», την οποία θα επικυρώσει οριστικά η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος.²³

Οι Χριστιανοί τιμούσαν τα λείψανα των μαρτύρων, πριν από τον τέταρτο αιώνα, γιατί ανήκαν σε χριστοφόρα και πνευματοφόρα πρόσωπα. Η αντίληψη, όμως, ότι τα λείψανα διαθέτουν υπερφυσικές δυνάμεις, μέσω των οποίων μπορούν να

¹⁸ Τρεμπέλας, ό.π., σελ. 389.

¹⁹ Πάσχος, ό.π., σελ. 154, Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 44.

²⁰ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 44.

²¹ Τρεμπέλας, ό.π., σελ. 390.

²² Τρεμπέλας, ό.π., σελ. 389.

²³ Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 44-45, Πάσχος, ό.π., σελ. 149.

πραγματοποιηθούν θαύματα, εμφανίζεται στον τέταρτο αιώνα. Την άποψη αυτή δεν την υποστήριζε μόνο ο απλός λαός, αλλά καλλιεργούνταν και από μεγάλους Πατέρες και διδασκάλους της Εκκλησίας, όπως ο Μ. Βασίλειος, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος και ο Άγιος Γρηγόριος ο Νύσσης. Ωστόσο, η μεταφορά και ο διαμελισμός των οστών των μαρτύρων γνώρισε αρχικά αντίσταση, η οποία κάμφθηκε αργότερα, υποχωρώντας στην ολοένα μεγαλύτερη επιθυμία για χριστιανικά φυλακτήρια, που είχαν δύναμη προστατευτική, είτε με ευλογία, είτε με επαφή. Η μεταφορά μαρτύρων ακέραιων στους ναούς πόλεων άρχισε να έχει μεγάλη απήχηση, εφόσον η κατοχή τάφου με λείψανα κάποιου μάρτυρα, κάτω από την αγία τράπεζα ή πίσω από αυτή, θεωρούνταν μεγάλο δώρο και ευλογία για το ναό. Η μεγάλη επιθυμία για απόκτηση λειψάνων οδήγησε στην αναζήτηση χαμένων τάφων, στο διαμελισμό σωμάτων μαρτύρων που βρίσκονταν, και στην εισαγωγή των εξ επαφής λειψάνων. Η αντίληψη ότι πολλοί άγιοι μαζί μπορούσαν να επιτύχουν περισσότερα ευνόησε το διαμελισμό των λειψάνων. Έτσι, άρχισαν να προτιμούνται ομάδες αγίων, όπως των 40 μαρτύρων της Σεβαστείας και άλλων.²⁴

Οι εκδηλώσεις τιμής προς τους μάρτυρες και τους αγίους δεν πραγματοποιούνταν μόνο μέσω των λειψάνων τους, αλλά και αγγίζοντας τα ρούχα ή οποιοδήποτε άλλο αντικείμενο αυτοί είχαν χρησιμοποιήσει.²⁵ Επικρατεί τώρα η αντίληψη ότι ένα αντικείμενο μπορεί να γίνει άγιο, να αγιασθεί, με την επαφή με τον άγιο ή με αντικείμενα που έφερε ο άγιος. Οι απαρχές αυτής της αντίληψης υπάρχουν ήδη στην Αγία Γραφή. Η αιμορροούσα γυναίκα θεραπεύεται αγγίζοντας τα ρούχα του Ιησού. Οι ασθενείς θεραπεύονταν όταν τους σκέπαζαν με τα ιδρωτόμακτρα των αποστόλων. Η θεολογική βάση που αφορά στα εξ επαφής λείψανα ξεκαθαρίζεται γύρω στα 350. Ο Αμβρόσιος, σε δύο κηρύγματά του, αναφέρεται στην περίπτωση του τυφλού που θεραπεύτηκε, ερχόμενος σε επαφή με ρούχα που έθεσαν πάνω στα λείψανα του Γερβασίου και του Πρωτασίου.²⁶ Υφάσματα και κομμάτια ενδυμάτων έρχονται σε επαφή με λείψανα για να αποκτήσουν θεραπευτική δύναμη. Στην πρώτη

²⁴ Παπαδόπουλος, σσ. 46-48.

²⁵ Τρεμπέλας, ό.π., σελ. 399, A. Angenendt, "Relics and Their Veneration", *Treasures of Heaven, Saints, Relics, and Devotion in Medieval Europe*, ed: M. Bagnoli, H.A. Klein, C.G.Mann, J. Robinson, New Haven and London, Yale University Press 2010, p. 19.

²⁶ Τρεμπέλας, ό.π., σελ. 401.

θέση βρίσκονται τα βασανιστικά όργανα,²⁷ «οι ήλοι και τα τιμωρητικά όργανα, τα χρησιμοποιηθέντα υπό των δημίων προς τελείωσιν των μαρτύρων».²⁸

Το μεγαλύτερο βασανιστικό όργανο στην ιστορία της Θείας Οικονομίας είναι ο Σταυρός, ο οποίος δεν ξέφυγε από τη συνήθεια του διαμελισμού και τεμαχισμού των ιερών λειψάνων. Ήταν τόσο μεγάλη η ζήτηση, ώστε πολύ σύντομα παρουσιάστηκε σημαντική ποσοτική μείωσή του. Σιγά-σιγά, ισχυροποιείται η αντίληψη ότι ένα αντικείμενο αγιάζεται όταν έρχεται σε επαφή, όχι πια με το σώμα του αγίου, αλλά με τον τάφο του ή με ένα αντικείμενο που χρησιμοποίησε.²⁹

Ο Μ. Κωνσταντίνος επιθυμούσε λείψανα Αποστόλων και, για το λόγο αυτό, ο γιος του Κωνσταντίνος μετέφερε το 357 στην πρωτεύουσα τα οστά του Αποστόλου Ανδρέα. Στη Δύση, μέχρι τον όγδοο αιώνα, απαγορευόταν αυστηρά η ανακομιδή, ο τεμαχισμός και η μεταφορά λειψάνων.³⁰ Αργότερα, όμως, δυτικοί προσκυνητές και επιδρομείς αγόραζαν και άρπαζαν τα λείψανα και τα μετέφεραν στη Δύση. Έτσι, τα λείψανα έγιναν αντικείμενα εμπορίου, ειδικά την εποχή των σταυροφοριών. Με την άλωση της Κωνσταντινούπολης, της Αντιόχειας και των Ιεροσολύμων, οι Λατίνοι μετέφεραν λείψανα από την Ανατολή και τα πουλούσαν στις χώρες τους, χωρίς να λείπουν και οι απατεώνες που κυκλοφορούσαν ψεύτικά λείψανα. Τον ένατο αιώνα, οι κατακόμβες της Ρώμης υπέστησαν μεγάλες καταστροφές, λόγω του υπερβάλλοντος ζήλου για την ανεύρεση λειψάνων.³¹ Τα λείψανα αντλούσαν τη δύναμή τους από τη χάρη του Θεού που θεωρούνταν ότι έκρυβαν μέσα τους. Το ίδιο ισχύει και για τους «επιδεικνυόμενους τάφους» των μαρτύρων και την ανέγερση Μαρτυρίων πάνω στην επιφάνειά τους, τα οποία δεν πρέπει να συγχέονται με τα ηρώα. Τα ηρώα ιδρύονται για να τιμηθεί ο ήρωας, ενώ τα Μαρτύρια, δηλαδή τα κτίσματα και οι πρώτοι ευκτήριοι οίκοι³², για να τιμηθεί ο άγιος, αλλά προς δόξα του Χριστού.³³

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο που αφορά στα λείψανα των αγίων είναι η ευωδία τους και η έκβλυση μύρου, το οποίο πρόκειται για φαινόμενο της

²⁷ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 48.

²⁸ Τρεμπέλας, ό.π., σελ. 399.

²⁹ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 48, Πάσχος, ό.π., σσ. 144- 146, C. Hahn, H. A. Klein, "Introduction", *Saints and Sacred Matter, The Cult of Relics in Byzantium and Beyond*, ed: C.Hain, H.A.Klein, USA, Dumbarton Oaks Research Library and Collection 2015, p.6.

³⁰ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 49, Πάσχος, ό.π., σελ. 153.

³¹ Τσάμης, ό.π., σελ. 72, Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 49.

³² Πάσχος, ό.π., σελ. 15.

³³ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 49.

παλαιοχριστιανικής εποχής. Η ευωδία των Αγίων χαρακτηρίζεται ως ευωδία του Χριστού ή του Αγίου Πνεύματος, ως «οσμή αφθαρσίας», η οποία είναι ιδιότητα της θείας δυνάμεως. Η θεϊκή αυτή μυρωδιά εκδηλώνεται αργότερα με το λάδι των μαρτύρων, το οποίο δεν περιέχει τίποτα το χαρισματικό μέχρι να διατρέξει το σώμα κάποιου αγίου ή μάρτυρα, γεγονός που το καθιστά ιαματικό και ανακαινιστικό. Μυροβλήτες ονομάζονται οι άγιοι, από τον τάφο των οποίων αναβλύζει μύρο, όπως ο Άγιος Δημήτριος.³⁴

Τη συνέχεια της τιμητικής παράδοσης προς το πρόσωπο των Αγίων τη βρίσκουμε και στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, όπου άγιοι, νεομάρτυρες και οσιομάρτυρες στάθηκαν ευλογία για εκείνη την εποχή, αλλά και για τις κατοπινές γενεές των Ορθοδόξων.³⁵ Οι Νεομάρτυρες υπέφεραν πολλά δεινά από τους μουσουλμάνους βασανιστές τους (αποκεφαλισμό, απαγχονισμό, πνιγμό, σφαγή, ζωντανό ενταφιασμό, κ.α.). Οι ευσεβείς Χριστιανοί, που παρακολουθούσαν και ενθάρρυναν το μάρτυρα, «επρόσεχαν πού θα ρίξουν οι άπιστοι το τίμιο λείψανό του, για να το πάρουν και να το ενταφιάσουν».³⁶

Στις μέρες μας παρατηρείται μια αναζωπύρωση της τιμής προς τα ιερά λείψανα, με την επανακομιδή ιερών λειψάνων που είχαν μεταφερθεί στη Δύση. Σ' αυτό βοήθησε και το κλίμα φιλίας και ο οικουμενικός διάλογος που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στη Ρωμαιοκαθολική και την Ορθόδοξη Εκκλησία. Έτσι, λείψανα που επεστράφησαν στον τόπο προέλευσής τους είναι η κάρα του Αποστόλου Ανδρέα στην Πάτρα, το ιερό σκήνος του Σάββα του Ηγιασμένου στα Ιεροσόλυμα, η κάρα του Αγίου Τίτου στην Κρήτη, μέρος του ιερού λειψάνου του Αγίου Ισίδωρου στη Χίο, μέρος των ιερών λειψάνων του Αγίου Κυρίλλου και τα ιερά λείψανα του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη.³⁷

Σύμφωνα με το «Συνοδικό» της Αγίας και Οικουμενικής Ζ' Συνόδου, οι άγιοι πρέπει να τιμούνται: α) «εν λόγοις», β) «εν συγγραφαίς», γ) «εν νοήμασιν», δ) «εν θυσείαις», ε) «εν ναοίς», στ) «εν εικονίσμασιν». Με άλλα λόγια, οι πιστοί πρέπει να προβάλλουν το έργο των αγίων με λόγους εγκωμιαστικούς, γραπτούς και προφορικούς, να καταγράφουν τα έργα και τους Βίους των Αγίων προς μίμηση

³⁴ Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 51-52.

³⁵ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 67.

³⁶ Πάσχος, ό.π., σελ. 114.

³⁷ Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 53-54, Πάσχος, ό.π., σελ. 155.

αυτών, να τιμούν τους αγίους με ύμνους εκκλησιαστικούς και να προσκυνούν τις εικόνες και τα λείψανά τους. Να συμμετέχουν σε παρακλητικούς κανόνες, σε χαιρετισμούς, σε ευχές και να προσφέρουν, κατά τη μνήμη τους, τη Θεία Ευχαριστία, που είναι η μόνη αληθινή θυσία. Θυσία όμως μπορεί να θεωρηθεί και κάθε προσφορά για την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας, όπως είναι το λάδι, το θυμίαμα, τα κεριά και τα κόλλυβα. Η Εκκλησία, τιμώντας τους αγίους, θέλει να ανεγείρονται ναοί προς τιμή τους και να καθαγιάζονται με τίμια λείψανα (όπως στην ειδική τελετή των Εγκαινίων, δηλ. των «γενεθλίων» ενός νέου ναού)³⁸, οι δε ναοί να είναι διακοσμημένοι με τις εικόνες του Χριστού και των Αγίων, ενώ θεσπίζει και εορτές προς τιμήν τους.³⁹ Οι γιορτές προς τιμήν των αγίων διαιρούνται στις παρακάτω κατηγορίες:

α) Επέτειοι της κοιμήσεως των αγίων. Ονομάζεται και «μνήμη του αγίου» ή «ημέρα της τελειώσεώς του» ή «γενέθλιος ημέρα». β) Συνάξεις. Πρόκειται για συναθροίσεις πιστών προς τιμήν εκείνων των αγίων προσώπων, που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο σε ένα μεγάλο γεγονός, όπως η σύναξη της Θεοτόκου (26 Δεκεμβρίου) μετά τα Χριστούγεννα, η σύναξη του Προδρόμου (7 Ιανουαρίου) μετά τα Θεοφάνεια, η σύναξη του αρχ. Γαβριήλ (26 Μαρτίου) μετά τον Ευαγγελισμό, μετά τη γιορτή της γεννήσεως της Θεοτόκου (8 Σεπτεμβρίου), η σύναξη των Δώδεκα Αποστόλων (30 Ιουνίου), κ.α. γ) Εύρεση και μετακομιδές αγίων λειψάνων, π.χ. εύρεση κάρας Προδρόμου (24 Φεβρουαρίου), ανακομιδή λειψάνων Χρυσοστόμου, (27 Ιανουαρίου) κ.α. δ) Επέτειοι θαυμάτων και σπουδαίων γεγονότων από τη ζωή της Εκκλησίας ή των αγίων και ε) Ευρέσεις εικόνων, λειψάνων και άλλων ιερών αντικειμένων, μνήμες σεισμών, εγκαινίων, κλπ.⁴⁰

1.3. Η επιστήμη της Αγιολογίας

Αγιολογία είναι ο ιστορικός κλάδος της θεολογικής και φιλολογικής επιστήμης, ο οποίος μελετά ο,τιδήποτε αφορά και σχετίζεται με τους Αγίους της Εκκλησίας, δηλ. με το βίο τους και την τιμή που τους αποδίδει η Εκκλησία στο πέρασμα των αιώνων.⁴¹ Ιδωμένη υπό το πρίσμα μιας επαναξιολόγησης και μιας συνεχούς εμπλοκής με ολοένα και περισσότερους επιστημονικούς κλάδους, θα

³⁸ Πάσχος, ό.π., σελ. 149.

³⁹ Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 58-60, Τσάμης, σελ. 43, Τρεμπέλας, ό.π., σσ. 387-388.

⁴⁰ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 60, Τσάμης, ό.π., σελ. 44.

⁴¹ Τσάμης, ό.π., σελ. 15, Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 9, Πάσχος, ό.π., σελ. 11, Ν. Ζαχαρόπουλος, κ.ά., *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια Α'*, Αθήνα, Στρατηγικές εκδόσεις 2010, σελ. 132.

μπορούσε κάποιος να επισημάνει τη διττή της «φυσιογνωμία»: ως φιλολογική μελέτη και ως ξεχωριστό ερευνητικό πεδίο με τις δικές του ιδιαίτερες μεθόδους.⁴²

Η έρευνα της Αγιολογίας εκτείνεται χρονικά από την εποχή της Παλαιάς Διαθήκης, αφού έχει ως αφετηρία της τους δικαίους και προφήτες, και φθάνει ως την εποχή μας, με την ανάδειξη νέων αγίων από το Οικουμενικό Πατριαρχείο ή τις άλλες αυτοκέφαλες Ορθόδοξες Εκκλησίες.⁴³ Ο όρος «Αγιολογία» χρησιμοποιείται στην ελληνική γλώσσα ως καταλληλότερος από τον όρο «Αγιογραφία», όπως δηλώνεται ευρύτατα στις λατινογενείς γλώσσες (*hagiographe, hagiographie*), ιδιαίτερα στο χώρο της Βυζαντινής Φιλολογίας, ο οποίος όμως, στη δική μας γλώσσα, σημαίνει την *εικονογραφία* και όχι τη μελέτη των αγιολογικών κειμένων.⁴⁴ Ο αγιολόγος, ερευνώντας τα αγιολογικά κείμενα (Μαρτύρια, Βίους, Δηγήσεις, Εγκώμια, Διαλόγους, Επιστολές, Αποκαλύψεις, Θαύματα, κλπ.), προσπαθεί να πιστοποιήσει τη γνησιότητά τους, την πατρότητά τους, την αυθεντικότητά τους (αν είναι δηλ. πρωτότυπα ή επιτομή ή διαπλάτυνση των αρχικών κειμένων) και να ανακαλύψει τυχόν μεταφράσεις σε άλλες γλώσσες των υπό έρευνα ελληνικών κειμένων.⁴⁵

Η Αγιολογία μπορεί να διακριθεί σε α) πρακτική Αγιολογία, η οποία περιλαμβάνει έργα που ανταποκρίνονται στις θρησκευτικές ανάγκες των πιστών (κυρίως λειτουργικές) και σε β) επιστημονική Αγιολογία, η οποία ερευνά το υλικό της πρακτικής Αγιολογίας.⁴⁶ Υπό αυτή την έννοια, μία ιστορική κριτική και φιλολογική μέθοδος, η οποία μελετά επιστημονικά τα κείμενα των πηγών, δεν μπορεί παρά να έχει στενή σχέση με την Πατρολογία, την Εκκλησιαστική Ιστορία, την Εκκλησιαστική Υμνογραφία, τη Λειτουργική, τη Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία, τη Βυζαντινή Φιλολογία, κλπ.⁴⁷ ενώ, επειδή οι πιστοί θεωρούν τους αγίους αναπόσπαστο κομμάτι της οικογενειακής, κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής τους, το μάθημα της Αγιολογίας συνδέεται και με τη Λαογραφία.⁴⁸ Οι διαφορετικές γλωσσικές παραδόσεις των αγιολογικών κειμένων έχουν διαμορφώσει επιμέρους ενότητες στην αγιολογική έρευνα, διακρινόμενες στη βυζαντινή ή ελληνόφωνη

⁴² S. Efthymiadis, "New Developments in Hagiography: The Rediscovery of Byzantine Hagiography", *Hagiography in Byzantium: Literature Social History and Cult*, USA, Ashgate Variorum 1988, p. 157.

⁴³ Ζαχαρόπουλος, κ.ά., ό.π., σελ. 132.

⁴⁴ Πάσχος, ό.π., σελ. 14, Ζαχαρόπουλος, κ.ά., ό.π., σελ. 132.

⁴⁵ Πάσχος, ό.π., σσ. 11-12.

⁴⁶ Τσάμης, ό.π., σελ. 15.

⁴⁷ Πάσχος, ό.π., σελ. 11, Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 9, Ζαχαρόπουλος, κ.ά., ό.π., σελ. 133.

⁴⁸ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 10.

Αγιολογία, τη λατινική και την ανατολική, δηλαδή την Αγιολογία που έχει ως κύριο αντικείμενο έρευνας τα αγιολογικά κείμενα που είναι γραμμένα στις ανατολικές γλώσσες (αραβική, αιθιοπική, συριακή, αρμενική, γεωργιανή). Σημαντική θέση καταλαμβάνει επίσης και η σλαβική Αγιολογία, η οποία αναπτύχθηκε σε όλους τους σλαβικούς λαούς μετά τον εκχριστιανισμό τους από τη Βυζαντινή Εκκλησία.⁴⁹

Εύκολα κατανοούμε ότι οι αμοιβαίες σχέσεις της Αγιολογίας με άλλες επιστήμες που αναφέρθηκαν της παρέχουν τη δυνατότητα να βοηθηθεί στο δικό της ερευνητικό έργο, αλλά και να βοηθήσει στη μελέτη των άλλων κλάδων παιδείας και πολιτισμού, όπως η ιστορία⁵⁰, η θρησκευτική κοινωνιολογία,⁵¹ η γεωγραφία, η επιγραφική, η χριστιανική και βυζαντινή αρχαιολογία, η αρχαία μυθολογία, η θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων, η λαογραφία. Πολλές φορές, μέσα στα αγιολογικά κείμενα βρίσκουμε αποσπάσματα από αρχαία ποιήματα, παροιμίες, αποφθέγματα, δοξασίες, ρωμαϊκά ή αρχαία ελληνικά ήθη και έθιμα.⁵² Ιδιαίτερα, όσον αφορά στην ιστορία του Βυζαντίου, οι αγιολογικές πηγές αποτελούν σημαντικές πηγές πληροφοριών, οι οποίες δε θα μπορούσαν να βρεθούν σε αμιγώς ιστορικά έργα και αποτελούν αξιόπιστα κάτοπτρα της πνευματικής ιστορίας της ύστερης αρχαιότητας και του μεσαιωνικού κόσμου.⁵³ Με άλλα λόγια, «η Αγιολογία είναι ένας ιστορικός – θεολογικός κορμός, του οποίου τα κλωνάρια και οι ρίζες αναπτύσσονται ξεχωριστά και μας διευκολύνουν μ' έναν ιδιαίτερο τρόπο να δούμε τη γένεση, την εξέλιξη και τη διαμόρφωση των αγιολογικών ιδεών και αντιλήψεων, σε κάθε τόπο και εποχή, μέσα στον ιερό χώρο της Εκκλησίας».⁵⁴

Όσον αφορά τώρα στη θεολογική προσέγγιση των αγιολογικών κειμένων, πρόκειται για μία αυτονόητη και σημαντική προέκταση, αφού μέσα από την αγιολογική κειμενική παράδοση σχηματίζεται με ενάργεια η εικόνα της αγιότητας και των διαφόρων εκφάνσεών της, καθώς και συναφών θεολογικών θεμάτων, όπως το θεολογικό πλαίσιο τιμής των αγίων και των ιερών λειψάνων στην Εκκλησία ή η θεολογική θεώρηση των θαυμάτων των αγίων και της παρρησίας τους ενώπιον του

⁴⁹ Ζαχαρόπουλος, κ.ά., ό.π., σελ. 133.

⁵⁰ D. Weinstein, R. M. Bell, *Saints and Society, The Two Worlds of Western Christendom, 1000-1700*, Chicago and London, The University of Chicago Press 1982, pp. 1-15.

⁵¹ S. Wilson, *Saints and their Cults, Studies in Religious Sociology, Folklore and History*, New York, Cambridge University Press 1983, pp. 1-41.

⁵² Πάσχος, ό.π., σελ. 12.

⁵³ Ζαχαρόπουλος, κ.ά., ό.π., σελ. 133.

⁵⁴ Πάσχος, ό.π., σελ. 14.

Θεού. Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα αγιολογικά κείμενα γνώρισαν ιδιαίτερη διάδοση κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση και διαχύθηκαν ακόμη και σε Εκκλησίες με διαφορετικές γλωσσικές παραδόσεις, μέσω των μεταφράσεών τους, μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τη λειτουργία τους ως φορέων μιας εκλαϊκευμένης θεολογίας στο αναγνωστικό τους κοινό, σε περιόδους συχνά εξαιρετικά κρίσιμες για τη διατύπωση του δόγματος, όπως υπήρξαν οι περίοδοι των μεγάλων θεολογικών ερίδων, οι οποίες οδήγησαν στη σύγκληση τοπικών ή οικουμενικών συνόδων. Δεν είναι τυχαίο ότι στα συνοδικά Πρακτικά παρελαύνουν συχνά αποσπάσματα από αγιολογικά κείμενα ή αντιστρόφως, ότι στα αγιολογικά κείμενα κάθε εποχής αποτυπώνεται η ορθή θεολογική διδασκαλία της Εκκλησίας, όπως συμβαίνει χαρακτηριστικά στους Βίους της εικονομαχικής περιόδου, όπου απαντούν εκτενή θεολογικά τμήματα, γνωστά ως «αντιρρήσεις», στα οποία καταγράφονται οι θεολογικές συζητήσεις των βιογραφούμενων αγίων με εικονομάχους εκκλησιαστικούς ή κρατικούς αξιωματούχους.⁵⁵

Τα θεολογικά κριτήρια του αγιολόγου τον οδηγούν στην ανεύρεση της θρησκευτικής ρίζας, της πίστης του αρχαίου συγγραφέα, ο οποίος περιγράφει τις αρετές και τις ηρωικές πράξεις ενός Αγίου και στην προβολή των πνευματικών διδαγμάτων που αυτές περιέχουν για να βοηθήσει το έργο της Εκκλησίας, που είναι ο αγιασμός και η σωτηρία των πιστών της. Ως επιστήμονας, ο αγιολόγος πρέπει να δώσει όλα τα στοιχεία ιστορίας και πολιτισμού που σχετίζονται με τη ζωή ενός αγίου, αλλά, ταυτόχρονα, με προσοχή και φροντίδα, ξεφεύγοντας από τα στενά όρια μιας απλής βιογραφίας σημαντικών προσώπων, να φανερώσει το μεγαλείο εκείνων, που με την αρετή και τη διδασκαλία τους, τίμησαν την Εκκλησία του Χριστού. Το υπερφυσικό στοιχείο του θαύματος δε θα πρέπει να παραγνωριστεί, αλλά να διακριθεί από θρυλικά φανταστικά στοιχεία και άσχετες παραδόσεις ή απομιμήσεις παγανιστικών μυθικών διηγήσεων.⁵⁶

Μεταξύ σπουδαίων εκδόσεων αγιολογικών κειμένων, εξαιρετικά σημαντική για την ανάπτυξη των αγιολογικών σπουδών, διεθνώς, υπήρξε η συμβολή της εταιρείας των Βολλανδιστών (Société des Bollandistes), που εδρεύει στο Βέλγιο, με ερευνητική και εκδοτική ιστορία, οι απαρχές της οποίας ανάγονται στα μέσα του 17ου αι. Το ερευνητικό και εκδοτικό έργο των Βολλανδιστών, σε συνάρτηση με την

⁵⁵ Ζαχαρόπουλος, κ.ά., ό.π., σελ. 133.

⁵⁶ Πάσχος, ό.π., σσ. 25-27.

έκδοση της αγιολογικής κλείδας Bibliotheca Hagiographica Graeca, του ειδικού αγιολογικού περιοδικού *Analecta Bollandiana* και ειδικών καταλόγων των αγιολογικών χειρογράφων, έθεσε τις βάσεις για την προβολή και καλλιέργεια της Αγιολογίας σε πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα της Δύσης αλλά και του ελλαδικού χώρου.⁵⁷

1.4. Πηγές της Αγιολογίας

Οι πηγές της Αγιολογίας μπορούν να καταταχθούν στις ακόλουθες κατηγορίες: α) Τα Μαρτύρια, που είναι οι αυθεντικές περιγραφές των μαρτυρίων, συνήθως από τοπικές Εκκλησίες ή αυτόπτες μάρτυρες, αλλά και τα κτίσματα, οι ναοί, που κτίζονταν πάνω από τον τάφο του Μάρτυρα, β) Τα Απόκρυφα (αποκαλύψεις και οράσεις, που εντάσσονται στην απόκρυφη γραμματεία)⁵⁸, τα οποία πρέπει να αντιμετωπίζονται με φειδώ και προσοχή, γ) Τα επίσημα πρακτικά των Ρωμαίων ανθυπάτων που αναφέρονται στη δίκη των Μαρτύρων, τα “Acta ή gesta proconsularia”, δ) Οι Βίοι και τα μεταγενέστερα Συναξάρια, ε) Εγκώμια, Λόγοι και άλλα έργα των αγίων Πατέρων ή εκκλησιαστικών συγγραφέων, στ) Έργα ή πορίσματα της εικονογραφίας, της χριστιανικής αρχαιολογίας και της επιγραφολογίας, ζ) Λειτουργικά και υμνογραφικά κείμενα της Ορθόδοξης Εκκλησίας (Μηνολόγια, Συναξάρια, κλπ.), η) Ασκητικά κείμενα, Αποφθέγματα αγίων Γερόντων, Ψυχοφελείς διηγήσεις και άλλες διηγήσεις που αναφέρονται στους Αγίους, στα θαύματα, στα τίμια λείψανα, κλπ.⁵⁹

Τα Μαρτύρια αποτελούν αυθεντικές διηγήσεις ειδωλολατρικών αρχείων ή αυθεντικές καταθέσεις αυτήκοων ή αυτοπτών του μαρτυρίου και αφορούν στην προσαγωγή ενός μάρτυρα, τη δίκη, την καταδίκη, το διωγμό και τη σύλληψή του. Τα διάβαζαν την ημέρα της μνήμης του μάρτυρα. Το αρχαιότερο Μαρτύριο που σώθηκε στα λατινικά είναι το “Passio Sanctorum Scillitanorum” (Scilli, είναι μία πόλη της Νουμαδίας), που γράφτηκε γύρω στο 180.⁶⁰

Στα επίσημα πρωτόκολλα είναι γραμμένες οι ερωταποκρίσεις της δίκης του μάρτυρα, η κρίση του κριτή και η αναφορά της εκτέλεσης. Τα κείμενα έχουν

⁵⁷ Ζαχαρόπουλος, κ.ά., ό.π., σελ. 133, Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 12, Τσάμης, ό.π., σελ. 18, Πάσχος, ό.π., σσ. 16- 17.

⁵⁸ Ζαχαρόπουλος, κ.ά., ό.π., σελ. 132.

⁵⁹ Πάσχος, ό.π., σελ. 15, Τσάμης, ό.π., σελ. 15, Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 15-20.

⁶⁰ Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 15-16, Τσάμης, ό.π., σσ. 19-20.

συνταχθεί από τους γραμματείς των δικαστηρίων. Τα *acta proconsularia* του Αγίου Κυπριανού είναι οι πιο άρτιες αποτυπώσεις αυτού του είδους. Τα επίσημα αυτά έγγραφα βρέθηκαν στα χέρια Χριστιανών λόγω της υπερβολικής αγάπης προς τους μάρτυρες, η οποία πολλές φορές έφτασε μέχρι τη δωροδοκία Ρωμαίων υπαλλήλων.⁶¹

Πράξεις και τα Μαρτύρια, τα οποία συντάσσονται σε συλλογές, αρκετό χρόνο μετά τους διωγμούς, συνιστούν τα Μαρτυρολόγια. Πρόκειται για υπερβολικά, πολλές φορές, κείμενα, τα οποία περιγράφουν τους διαλόγους και αποκαλύπτουν τη γραφειοκρατική νομιμοφροσύνη των κριτών, από τη μια, και τη σταθερότητα των μαρτύρων, από την άλλη. Ακολουθεί η περιγραφή των βασανιστηρίων, όπου εξαιρείται ο ηρωισμός του μάρτυρα. Αφού δημιουργηθεί το λειτουργικό πλαίσιο για την τιμητική προσκύνηση του μάρτυρα, το υλικό αυτό διανθίζεται με μια εισαγωγή και έναν επίλογο με ηθικό περιεχόμενο και ανάλογες προτροπές προς τους πιστούς.⁶² Προκειμένου να εξασφαλιστεί ο εορτασμός της «γενεθλίου» ημέρας των μαρτύρων κάθε Εκκλησίας, καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια να αναγράφεται με επιμέλεια και συνέπεια η ημερομηνία του θανάτου και ο τόπος σ' αυτές τις συλλογές. Έτσι, αρχίζαν να σχηματίζονται τα πρώτα Δίπτυχα των επιμέρους Εκκλησιών. Η αναγραφή στα Δίπτυχα αποτελούσε την επίσημη αναγνώριση του μάρτυρα ως άξιου ειδικής τιμής. Από την αρχαία Εκκλησία διασώθηκαν τρία Μαρτυρολόγια, δηλ. τρεις κατάλογοι εορταζόμενων μαρτύρων.⁶³

Οι Βίοι των Αγίων είναι από τα σπουδαιότερα είδη της βυζαντινής γραμματείας, το οποίο ξεκινάει από τα μέσα του τέταρτου αιώνα (π.χ. ο Βίος του Μ. Αντωνίου) και καλύπτει σχεδόν ολόκληρη τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο. Αποτελούν συνέχεια των Μαρτυρολογίων, μόνο που τώρα προβάλλονται όχι μόνο μάρτυρες, αλλά και κληρικοί, ασκητές, μοναχοί και λαϊκοί, που διακρίθηκαν για τον ενάρετο βίο και την αγιότητά τους.⁶⁴ Τα κείμενα αυτά φέρουν την επιγραφή *Εγκώμιο* ή *Βίος και Πολιτεία*. Το Εγκώμιο είναι συνήθως είδος πανηγυρικού εγκωμιαστικού λόγου με ρητορικά στοιχεία, που απαγγέλλονταν στις λατρευτικές συναθροίσεις και

⁶¹ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 15, Τσάμης, ό.π., σσ. 19-20.

⁶² Τσάμης, ό.π., σελ. 21.

⁶³ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 16.

⁶⁴ Τσάμης, ό.π., σελ. 22, Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 18.

στις γιορτές των Αγίων.⁶⁵ Σκοπός των Βίων είναι να οικοδομηθούν οι πιστοί και γι' αυτό συχνά συναντάμε σ' αυτούς υπερβολές και κάποιες ανακρίβειες.⁶⁶

Τα Συναξάρια προέρχεται ετυμολογικά από τη λέξη *σύναξη*, που σημαίνει συνάθροιση των πιστών στους ναούς, προς τιμή κάποιου αγίου. Στις συνάξεις συνήθως διαβαζόταν ο βίος του τιμώμενου προσώπου κι έτσι τα αναγνώσματα αυτά, αλλά και τα βιβλία που τα περιέχουν, πήραν το όνομα *Συναξάρια*. Στις συνάξεις τιμούνται και γεγονότα από τη ζωή του Χριστού και της Θεοτόκου, μνημονεύονται άγγελοι, προφήτες και άλλα πρόσωπα της Π. Διαθήκης, γίνεται ιδιαίτερη μνεία σε κτήτορες ή ανακαινιστές μονών, βασιλείς ή αρχιερείς, διαβάζονται διηγήσεις σχετικές με ένα θαύμα ή με κάποιο γεγονός, όπως είναι η σύγκληση Συνόδου, η ανεύρεση ή μετακομιδή ιερού λειψάνου, εγκαίνια ναού ή ένα θλιβερό γεγονός, όπως ένας λοιμός ή σεισμός. Τα Συναξάρια είναι συλλογές που αποτελούνται από συντιμήσεις Μαρτυρίων και Βίων,⁶⁷ τα οποία, στην Ανατολή, σχηματίστηκαν από τα αρχαία Δίπτυχα και τα Μαρτυρολόγια. Τα Μηνολόγια είναι τα κείμενα ή τα βιβλία, όπου αναγράφονται εκτενώς τα βιογραφικά στοιχεία των αγίων, με τη σειρά ακολουθίας των μηνών. Τα Συναξάρια έχουν τη μορφή του Μηνολογίου, χωρίς όμως να παραθέτουν τα βιογραφικά στοιχεία σε τόσο μεγάλη έκταση, αν και από άποψη περιεχομένου είναι ευρύτερα από τα Μηνολόγια, γιατί δεν περιλαμβάνουν μόνο διηγήσεις μαρτύρων, αλλά και άλλων αγίων ανδρών και γυναικών, όπως, επίσης, και διάφορα γεγονότα.⁶⁸

⁶⁵ Παπαδόπουλος, *ό.π.*, σελ. 18.

⁶⁶ Τσάμης, *ό.π.*, σελ. 22.

⁶⁷ Παπαδόπουλος, *ό.π.*, σελ. 18, Τσάμης, σελ. 22.

⁶⁸ Παπαδόπουλος, *ό.π.*, σσ. 18-19.

Κεφάλαιο Δεύτερο

2. Οι Άγιοι στην Ορθόδοξη Εκκλησία

2.1. Η θέση των Αγίων

Ολοκληρώνοντας την ιστορική πορεία του εθίμου της τιμής απέναντι στους Αγίους, στην οποία αναφερθήκαμε στο πρώτο κεφάλαιο, κρίνεται σκόπιμο να δοθεί η απαραίτητη διευκρίνιση γύρω από τη σύγχυση που δημιουργούν οι όροι της *λατρείας*, από τη μια, και της *τιμής*, από την άλλη. Η λατρεία, σύμφωνα και με την Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο, απονέμεται μόνο στον Τριαδικό Θεό, ενώ η τιμή στους Αγίους.⁶⁹ «Σεβόμαστε και προσκυνούμε τον Τριαδικό Θεό, τον Οποίο λατρεύουμε, αλλά τιμούμε και απονέμουμε τη “σχετική προσκύνηση” μόνο στους Αγίους: “τον μεν ως Θεόν και Δεσπότην προσκυνούντες και σέβοντες, τους δε διά τον κοινόν Δεσπότην ως αυτού γνησίους θεράποντας τιμώντες και την κατά σχέσιν προσκύνησιν απονέμοντες”».⁷⁰ Η Εκκλησία, άλλωστε, προτρέπει τους πιστούς να μιμηθούν εμπειρικά και δημιουργικά το φρόνημα των Αγίων, οι οποίοι, ως μέτοχοι και μέλη του Χριστού, είναι ουσιαστικά μίμησή Του και οργανική ένταξη στο αδιαίρετο σώμα Του.⁷¹ Ο Τρεμπέλας αναφέρει σχετικά ότι η προσκύνηση των Αγίων είναι πράξη τιμητική, που δεν έχει καμία σχέση με τη λατρεία, την οποία απέδιδαν και αποδίδουν στα είδωλα των θεών τους εκείνοι που αγνοούν τον αληθινό Θεό.⁷² Παρά τις πρόχειρες θεωρίες περί παραλληλισμού και εξομοίωσης της τιμής και της λατρείας των μαρτύρων με την τιμή και τη δόξα προς τους ήρωες και τους ημίθεους της αρχαιότητας, η Εκκλησία, ως κατ’ εξοχήν εκπρόσωπος της χριστιανικής θρησκείας, ουδέποτε αντέγραψε τα λατρευτικά συστήματα των προϋπαρχόντων λατρευτικών συστημάτων. Έτσι, οι μάρτυρες δε υπήρξαν απλώς ηρωικές προσωπικότητες, ή μυθολογικές δημιουργίες που μνημονεύτηκαν και δοξάστηκαν, κατά αντιγραφή των γενναίων ηρώων και ημίθεων των εθνικών θρησκειών, ιδιαίτερα της ελληνικής, αλλά πραγματικοί και ευσυνείδητοι χριστιανοί που, ακολουθώντας την εντολή του Θεού και το υπόδειγμά Του, έδωσαν τη ζωή τους για το σύνολο των πιστών, δηλ. την

⁶⁹ Τσάμης, ό.π., σελ. 43.

⁷⁰ Πάσχος, ό.π., σελ. 33.

⁷¹ Τσάμης, ό.π., σελ. 44.

⁷² Τρεμπέλας, ό.π., σελ. 388.

Εκκλησία. «Πώς δε θα ήτο δυνατόν τοιαύτη διάθεσις και υπέροχος αυτοθυσία να παροραθή και να λησμονηθή υπό της Εκκλησίας;».⁷³

Τιμή αξίζει στους αγίους γιατί, μέσα από τη διδασκαλία τους, γίνονται «φώτα θεουργικά», δέκτες και φύλακες της Θείας κληρονομιάς, αλλά και μεταδότες της. Είναι οι αληθινοί παιδαγωγοί που μεταλαμπαδεύουν όλη τη γνώση που απαιτείται για τη σωτηρία της ψυχής των ανθρώπων. Είναι πραγματικοί θεολόγοι, που διαθέτουν θρησκευτική εμπειρία και διάγουν βίο κατά Χριστό, δείχνοντας ένθεο ζήλο. Είναι οι φίλοι του Θεού που οδηγούν τους πιστούς στην αλήθεια. Είναι οι συνεχιστές του έργου του Χριστού και η απόδειξη της θαυματουργικής δύναμής Του. Είναι οι εφαρμοστές της Δογματικής, ιδωμένη όχι ως οντολογική αλήθεια, αλλά ως πηγή αιώνιας ζωής. Είναι οι εκπρόσωποι της βιωματικής ηθικής, οι παιδαγωγοί της Ορθοδοξίας, παράδειγμα μίμησης για τη διάπλαση του τέλει ανθρώπινου προσώπου. Είναι μια ιδιόμορφη ορθόδοξη εγκυκλοπαίδεια, στην οποία μπορεί να αναζητήσει κάποιος την αιώνια δικαιοσύνη, την αιώνια αλήθεια και τη συνεχή παρουσία του Θεού.⁷⁴

Αυτή είναι μια οπτική που συμμερίζεται και η Καθολική Εκκλησία, η οποία ταυτόχρονα αποτελεί και μια ισχυρή απάντηση στην προκλητικότητα των Προτεσταντών, οι οποίοι μιλούν απαξιωτικά για την τιμή των Αγίων και της χρεώνουν ειδωλολατρικές προκαταλήψεις.⁷⁵

Ενδεικτική της τιμητικής διάθεσης και της ιδιαίτερης θέσης που αναγνωρίζει η Εκκλησία στους Αγίους της είναι και η εικόνα (τέμπερα σε ξύλο) του ζωγράφου Γεωργίου, η οποία αναπαριστά τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου μαζί με τον Άγιο Ναούμ, τον Άγιο Αντώνιο και την Αγία Παρασκευή. Η εικόνα τοποθετείται χρονολογικά στο 1881 και φυλάσσεται στο Μουσείο Μεσαιωνικής Τέχνης.⁷⁶ Πρόκειται για μία σύνθεση, η οποία αποτελείται από δύο επίπεδα: στο πάνω μέρος κυριαρχεί ασφαλώς το κυρίως θέμα, με πρωταγωνιστές τον αρχάγγελο Γαβριήλ και τη Μαρία, αλλά υπάρχει και ένα πιο στενό πλαίσιο, στο κάτω μέρος της εικόνας,

⁷³ Α. Αλιβιζάτος, «Η αναγνώρισις των Αγίων εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία», *Θεολογία* ΙΘ' (1, 1941- 48), σσ. 24-25.

⁷⁴ Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 39-41.

⁷⁵ H. Vlieghe, *Corpus Rubenianum Ludwig Burchard, Part II, Saints I*, London and New York, Phaidon 1972, p. 19.

⁷⁶ E. Xhaferaj, "The Annunciation with Sts Naoum, Antonios and Paraskevi", *Flora in Arts and Artefacts of the Korçë Region: Tweith Century B.C. to Twentieth Century A.D.*, ed. K. Giakoumis, Tirana, Pegi 2018, pp. 218-219.

όπου είναι ζωγραφισμένες οι φιγούρες των τριών προαναφερθέντων Αγίων. Παρατηρούμε, λοιπόν, σε μία στερεοτυπικά παραδοσιακή αγιογραφική αναπαράσταση, όπως είναι αυτή του Ευαγγελισμού, να φυλάσσεται χώρος και για μη αναμενόμενα πρόσωπα, γεγονός που από μόνο του σημαίνει αναγνώριση της αξίας τους και σεβασμός στην αγιότητά τους.

Ο βαθύς σεβασμός που τρέφουν για τους αγίους τα μέλη της Εκκλησίας οφείλεται στην τιμή και τη δόξα που απολαμβάνουν οι άγιοι στη Βασιλεία των ουρανών.⁷⁷ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά και ο Τρεμπέλας, «ότι οι δίκαιοι προαπολαύουσιν εν ουρανῷ ἤδη ἀπὸ τῆς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἐξόδου αὐτῶν τῆς δόξης καὶ τῆς τιμῆς, ἀτινα θα ἔχωσιν ἐν τελειότητι ὡς αἰώνιον καὶ ἀναφαίρετον αὐτῶν κλήρον μετὰ τὴν καθολικὴν ἀνάστασιν καὶ κρίσιν, μαρτυρεῖται ἤδη καὶ ὑπὸ τῶν τιμῶν, αἰτίνες κατὰ τὴν Γραφήν καὶ τὴν ἀνέκαθεν διδασκαλίαν καὶ πράξιν τῆς Παραδόσεως ἀποδίδονται εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῆς στρατευομένης Εκκλησίας».⁷⁸

Αν και οι Άγιοι έχουν γίνει κάτοικοι του Παραδείσου, δεν έπαψαν ποτέ να είναι μέλη της Εκκλησίας, της «Κοινωνίας των Αγίων», και να στέλνουν το μήνυμά τους, ότι, δηλ. ο Θεός και η αλήθεια του Ευαγγελίου δεν παλιώνουν, είναι μοναδικές και απόλυτες αξίες, που δεν υποκύπτουν στη σχετικότητα των εγκόσμιων αληθειών. Το παράδειγμά τους συνεχώς υπενθυμίζει στον άνθρωπο ότι μπορεί να νικήσει τα πάθη του, να κατακτήσει την αρετή, να σωθεί και να θεωθεί, όπως και οι ίδιοι, που τώρα αναλαμβάνουν το ρόλο του συμπαραστάτη στο δύσκολο προσωπικό του αγώνα. Οι Άγιοι, κοινωνοί της αγιότητας της Εκκλησίας, μας παρουσιάζουν αυτήν ακριβώς την αγιότητα ως χάρισμα και δωρεά, τρόποιο και απόκτημα της ορατής και αόρατης Εκκλησίας και όχι σαν ιδιοκτησία κάποιων οργανωμένων προσωπικών συμφερόντων. Έτσι, η τιμή προς τους Αγίους και ο εορτασμός την μνήμης τους δεν είναι κάτι ξεχωριστό από την υπόλοιπη λατρεία και λειτουργική ζωή της Εκκλησίας,, αλλά μέρος αυτής της κοινωνία των Αγίων. Με τη θεία λειτουργία και με την τιμή της μνήμης των Αγίων γίνεται αισθητή η αδιαίρετη ενότητα της κοινωνίας των Αγίων, εκεί όπου βρίσκονται όλα τα μέλη της Εκκλησίας, με όλους τους Αγγέλους, όλους τους Αγίους και την Παναγία στην κορυφαία θέση. Οι άγιοι, όμως, πρέπει να ιδωθούν στο σωστό πνευματικό και λειτουργικό πλαίσιο της Εκκλησίας, εκεί όπου βάδισαν πριν από μας, δείχνοντας και σ'εμάς τον ορθό δρόμο όταν τους το ζητάμε. Οι

⁷⁷ Τσάμης, ό.π., σελ. 43.

⁷⁸ Τρεμπέλας, ό.π., σελ. 387.

άγιοι, ως μεγαλύτεροι αδελφοί μας, μέσω της πρόθυμης μεσιτείας και πρεσβείας τους, μας απλώνουν το χέρι για να φτάσουμε μαζί το δρόμο της θέωσης, το δρόμο του Ιερού Ευαγγελίου, το λόγο του Θεού.⁷⁹

Οι γιορτές προς τιμή της μνήμης των Αγίων μας υπενθυμίζουν το καθήκον να μιμηθούμε την άγια ζωή τους, να δοξάσουμε, μέσω αυτών, το Θεό και να παρακαλέσουμε για τη βοήθειά τους. Απευθύνουμε ικεσίες προς αυτούς, «κοιτάζοντάς» τους ως αδελφούς μας και φίλους του Θεού, οι οποίοι αντλούν τη δύναμή τους, όχι από τους ίδιους, αλλά από Εκείνον, ο οποίος τους ευλογεί με ευσπλαχνία για το θάρρος και την αρετή τους.⁸⁰

2.2. Η αναγνώριση των Αγίων

Στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες και στην πρωτοχριστιανική Εκκλησία δε χρειαζόταν κάποιο ιδιαίτερο επίσημο εκκλησιαστικό πρακτικό⁸¹ για την αναγνώριση των Αγίων, αφού οι Μάρτυρες, μετά το μαρτυρικό θάνατό τους, και χωρίς απαραίτητα να είναι βαπτισμένοι (αρκούσε «το βάπτισμα του αίματος»), γράφονταν στα Δίπτυχα της Εκκλησίας και σταδιακά η τιμητική αναφορά του μάρτυρα, από το περιβάλλον της Τοπικής Εκκλησίας, γινόταν κτήμα της ευρύτερης χριστιανικής κοινότητας ή της οικουμενικής Εκκλησίας.⁸²

Οι όροι που συναντώνται συνήθως στην εκκλησιαστική γλώσσα για να δηλώσουν την αναγνώριση ενός αγίου από την Εκκλησία είναι: *ανακήρυξις, αγιοποίησις, αναγνώρισις, κανονισμός, ανάδειξις, επίσημη εξαγγελία, διαπίστωσις και διακήρυξις, συγγραφεσθαι ή συναριθμείσαι ή συντάττεσθαι ή καταλέγεσθαι εν χορώ ή τη χορεία τω αριθμώ των Αγίων ή Οσίων*.⁸³ Η προβληματικότητα κάποιων όρων, λόγω της ασάφειας ή της ανακολουθίας στο φιλολογικό ή θεολογικό τους περιεχόμενο, αναγκάζει τους μελετητές να τους εξετάσουν κριτικά και, τελικά, να τους απορρίψουν. Ο όρος *αγιοποίηση*, π.χ., προερχόμενος από τη δυτική Εκκλησία, ως μετάφραση του λατινικού *sanctification* ή *cononisatio*, χωρίς να εκφράζει το πνεύμα της Ορθοδοξίας, φανερώνει πως μια επίσημη αρχή (π.χ. η Σύνοδος ή το

⁷⁹ Πάσχος, ό.π., σσ. 161- 163, 165- 166.

⁸⁰ Θεοδώρου, ό.π., σσ. 566-567.

⁸¹ Ν. Oikonomides, “ How to become a Saint in eleventh century Byzantium”, *Οι ήρωες της Ορθόδοξης Εκκλησίας, Οι νέοι Άγιοι, 8^{ος} – 16^{ος} αιώνας*, επιμ. Ε. Κουντούρα-Γαλάκη, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών 2004, σελ. 474.

⁸² Πάσχος, ό.π., σελ. 121, Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 74-75, Τσάμης, ό.π., σσ. 60-61.

⁸³ Αλιβιζάτος, ό.π., σελ. 52, Πάσχος, ό.π., σελ. 121.

Πατριαρχείο) κατασκευάζει αγίους, προβιβάζει και ανεβάζει πρόσωπα σε βαθμούς αγιοσύνης. Η δωρεά και η χάρη της αγιότητας, όμως, δίνεται μόνο από το Θεό και η Ορθόδοξη Εκκλησία απλώς αναγνωρίζει επίσημα την υπάρχουσα αγιότητα.⁸⁴ Οι όροι *κανονισμός*, *ανακήρυξις* και *ανάδειξις*, πέρα από το θεολογικό τους υπόβαθρο, στερούνται φιλολογικής σημασίας και αποδίδουν και πάλι την πρωτοβουλία στην εκκλησιαστική αρχή και όχι στη συνείδηση του σώματος της Εκκλησίας, το οποίο τελικά δίνει και την έγκριση για την αναγνώριση.⁸⁵ Οι υπόλοιποι όροι ευθύνονται για την προέλευση όρων που αφορούν στο Εορτολόγιο και το Αγιολόγιο της Εκκλησίας (*κατάταξις*, *ένταξις*, *εγγραφή*, κλπ.), ενώ η *διαπίστωση* και η *διακήρυξη* ενέχουν τον κίνδυνο της συσχέτισης με διαδικασίες νομικού τύπου.⁸⁶ Η ορθότητα του όρου *αναγνώρισις*, τον οποίο χρησιμοποιεί ως επί το πλείστον η παλαιότερη και σύγχρονη βιβλιογραφία, προκύπτει από τη δηλούμενη έννοια της αυθόρμητης αναγνώρισης, εκ μέρους της Εκκλησίας (κλήρου και λαού), της αγιότητας του τιμώμενου χριστιανού, η οποία είναι σύμφωνη με την πράξη και τη διδασκαλία της Ορθοδόξου Εκκλησίας.⁸⁷ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά και ο Αλιβιζάτος, «Η αναγνώρισις των “υπό Θεού δεδοξασμένων προσώπων”, των ευαρεστησάντων Αυτώ και η κατάταξις αυτών εις τον χορόν των Αγίων, εγένετο, και οφείλει να γίνεται κατ’ αδιάκοπον και εν τούτω παράδοσιν της Ορθοδόξου Εκκλησίας, υπό της “γενικής εκκλησιαστικής συνειδήσεως ποιμένων τε και ποιμαινομένων”, άνευ άλλης πρωτοβουλίας και επισήμου επεμβάσεως της εκκλησιαστικής αρχής».⁸⁸ Άλλωστε, η λέξη *αναγνώρισις*, μεταξύ άλλων και σύμφωνα με έγκυρα ελληνικά λεξικά, σημαίνει «*ομολογώ, δέχομαι κάτι σαν πραγματικό, παραδέχομαι, αποδέχομαι κάτι ως αληθές, νόμιμο, βέβαιο, ομολογώ την ευεργεσία κάποιου προς εμένα: αναγνωρίζω την ύπαρξη του Θεού, αναγνωρίζω το σωτήρα μου, τον ευεργέτη μου, κλπ.* Είναι μια καθομολογία ευγνωμοσύνης, που έχει μέσα της τη βεβαιότητα και την αναγνώριση, χωρίς κανένα είδος επάρσεως».⁸⁹

Έτσι, καθιερώθηκε ο όρος *αναγνώριση*, ο οποίος δηλώνει την ιδιαίτερη αναγνώριση που αποδίδει το πλήρωμα της Εκκλησίας σε ορισμένα μέλη της, τα οποία

⁸⁴ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 74, Πάσχος, ό.π., σελ. 122, Αλιβιζάτος, ό.π., σελ. 45.

⁸⁵ Τσάμης, ό.π., σελ. 60, Πάσχος, σελ. 122, A. Vauchez, *Sainthood in the later Middle Ages*, New York, Cambridge University Press 1997, pp. 2-8.

⁸⁶ Πάσχος, ό.π., σελ. 122.

⁸⁷ Πάσχος, ό.π., σσ. 122- 123, Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 74, Αλιβιζάτος, ό.π., σελ. 18, υποσημείωση 1.

⁸⁸ Αλιβιζάτος, ό.π., σελ. 44, Πάσχος, ό.π., σελ. 123.

⁸⁹ Πάσχος, ό.π., σελ. 123.

ξεχώρισαν για τον ενάρετο βίο τους και την παραδειγματική αφοσίωσή τους στο Θεό. Από το δεύτερο αιώνα, ο χαρακτηρισμός του αγίου αποδίδεται σε Μάρτυρες και Ομολογητές, ενώ μέχρι τότε, άγιοι ονομάζονταν, σύμφωνα και με το πνεύμα της Καινής Διαθήκης, όλοι οι Χριστιανοί.⁹⁰ Μετά την αναγνώριση του αγίου από την κοινή συνείδηση του σώματος της Εκκλησίας, η εκκλησιαστική αρχή καταγράφει τον άγιο στα Δίπτυχα, μνημονεύεται στη Θεία Λειτουργία και καθορίζεται η ετήσια εορτή της μνήμης του (συνήθως, η ημέρα θανάτου του). Επίσης, εκτίθενται η εικόνα και τα λείψανά του σε δημόσιο προσκύνημα, ανεγείρονται ναοί προς τιμή του και συντάσσεται η ασματική Ακολουθία του.⁹¹ Αργότερα, η αναγνώριση των αγίων γινόταν με επίσημες πράξεις της Εκκλησίας από Συνόδους, προκειμένου να γενικευτεί η τιμή προς το πρόσωπό τους,⁹² «από περάτων έως περάτων».⁹³ Ωστόσο, οι άγιοι που έχουν αναγνωριστεί από επίσημη εκκλησιαστική αρχή είναι πολύ λιγότεροι από τις χιλιάδες των Αγίων (ιδιαίτερα των Νεομαρτύρων), που αναγνωρίστηκαν από την αυθόρμητη και κοινή συνείδηση του πληρώματος της Εκκλησίας.⁹⁴ Στην περίπτωση των Νεομαρτύρων, δε γινόταν από την Εκκλησία επίσημη πράξη ανακήρυξης, λόγω των δύσκολων συνθηκών τρομοκρατίας, κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας.⁹⁵

Υπάρχουν, επίσης, περιπτώσεις που το πλήρωμα της Εκκλησίας, παρά την αντίδραση και τις αντιρρήσεις των εκκλησιαστικών αρχών, αναγνώρισε και τίμησε κάποιον ως άγιο και απαίτησε, ως εκ τούτου, την αναγραφή του ονόματός του στα Δίπτυχα της Εκκλησίας, όπως είναι η περίπτωση του Ιωάννη του Χρυσοστόμου. Από την άλλη, χωρίς τη σύμφωνη γνώμη της συνειδήσεως της Εκκλησίας, μπορεί να ακυρωθεί η ανακήρυξη ενός αγίου από επίσκοπο ή κλήρο, όπως στην περίπτωση του ταραχοποιού και φανατικού Αμμωνίου, τον οποίο επιχείρησε να ανακηρύξει Μάρτυρα ο Κύριλλος της Αλεξανδρείας.⁹⁶ Ο Αμμώνιος ήταν ένας αυτόκλητος μάρτυρας, ο οποίος προσπάθησε, μέσα από απαράδεκτες πράξεις βανδαλισμού, υποκινούμενος από δαιμονικό πειρασμό και όχι από εσωτερική πίστη, να χαρακτηριστεί μάρτυρας. Μια άλλη κατηγορία επίδοξων μαρτύρων, οι οποίοι ήρθαν

⁹⁰ Τσάμης, ό.π., σελ. 59.

⁹¹ Τσάμης, ό.π. σελ. 60, Αλιβιζάτος, ό.π., σσ. 48-49.

⁹² Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 76.

⁹³ Πάσχος, ό.π., σελ. 131.

⁹⁴ Πάσχος, ό.π., σελ. 131.

⁹⁵ Τσάμης, ό.π., σελ. 61.

⁹⁶ Τσάμης, ό.π., σελ. 62.

και αυτοί αντιμετώπιζομεν την αποδοκιμασία των σωφρονούντων Χριστιανών, είναι οι αιρετικοί μάρτυρες. Όντας αποσχισμένοι από την Εκκλησία και ζώντας χωρίς ενότητα και αγάπη, δεν μπορούν, για κανένα λόγο, να απολαμβάνουν τις τιμές του Μάρτυρα, όπως δηλώνεται ευθαρσώς από τον ιερό Αυγουστίνο. Τέλος, ο κίνδυνος των ψευδομαρτύρων ήταν πάντα αισθητός στο χώρο της Εκκλησίας, γι' αυτό και κρίθηκε απαραίτητο να ελέγχονται τα σχετικά υμνογραφήματα εκ μέρους της και να απαγορεύει την παρείσδυση ψευδομαρτύρων που δε μαρτύρησαν για τη χριστιανική πίστη, αλλά για άλλους λόγους.⁹⁷

Τα κριτήρια για την αναγνώριση ενός αγίου, σύμφωνα με τον Πατριάρχη Ιεροσολύμων Νεκτάριο, ήταν πάντοτε τα εξής: α) Το ορθόδοξο φρόνημα («ορθοδοξία άμωμος»), β) Ο άγιος και ενάρετος βίος, γ) Η διενέργεια θαυμάτων («παρά του Θεού επίδειξις σημείων υπερφύων και θαυμάτων»), είτε κατά τη διάρκεια της ζωής του, είτε μετά την κοίμησή του.⁹⁸ Αναλυτικότερα, θα πρέπει ο άγιος να ανήκει στη Χριστιανική Ορθόδοξη Εκκλησία, της οποίας γίνεται μέλος, είτε με το ιερό Βάπτισμα, είτε με το Βάπτισμα του αίματος, δηλ. το μαρτύριο για την ορθόδοξη πίστη, το οποίο αποτελεί και φανερή απόδειξη της αγιότητας. Η άγια και ενάρετη ζωή του θα πρέπει να αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση για τους υπόλοιπους Χριστιανούς. Σημαντικός λόγος για την αναγνώριση ενός προσώπου ως αγίου είναι και οι εξαιρετικές υπηρεσίες και προσφορές στη χριστιανική θρησκεία και την Εκκλησία (όπως του Μ. Κωνσταντίνου, που αναγνώρισε το Χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία του κράτους και της αυτοκράτειρας Θεοδώρας, που βοήθησε στην αποκατάσταση και την τιμή των ιερών εικόνων). Η διενέργεια θαυμάτων, που είναι, ουσιαστικά, θαύματα προερχόμενα από τη δύναμη του Θεού («του Θεού, τη μεσιτεία του αγίου προσώπου») αποτελεί μια άλλη σημαντική προϋπόθεση αναγνώρισης αγιότητας.⁹⁹

Αξίζει να αναφερθεί, βέβαια, ότι πολλοί από τους Μάρτυρες, όπως επίσης και οι Νεομάρτυρες, δεν είχαν το χρόνο για να επιδείξουν ευσεβή και ενάρετη ζωή ή να πράξουν θαύματα. Στην πρωτοχριστιανική περίοδο, τα θαύματα δε θεωρήθηκαν απαραίτητα κριτήρια για την αναγνώριση ενός αγίου, μιας και οι διασημότεροι Πατέρες της Εκκλησίας δε θαυματούργησαν, κατά τη διάρκεια της ζωής τους ή μετά

⁹⁷ Πάσχος, ό.π., σσ. 124-125, 126.

⁹⁸ Πάσχος, ό.π., σελ. 128, Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 76, Τσάμης, ό.π., σελ. 59, Oikonomides, ό.π., σελ. 478.

⁹⁹ Αλιβιζάτος, ό.π., σελ. 46, Πάσχος, ό.π., σελ. 128.

την κοίμησή τους. Κριτήριο αγιότητας θεωρήθηκε και το αδιάφθορο και άλυτο του σώματος ή η ευωδία του, ιδιαίτερα από τη ρωσική Εκκλησία, αλλά δεν έγινε ποτέ γενικά παραδεκτό.¹⁰⁰ Στις περιπτώσεις αυτές, όπου το σώμα του κοιμηθέντος, κατά την ανακομιδή, βρίσκεται ακέραιο και άλυτο, χρειάζεται μεγάλη προσοχή, γιατί αυτό μπορεί να οφείλεται στην αγιότητά του, αλλά μπορεί και σε κατάρα ή αφορισμό.¹⁰¹

Η Ορθόδοξη Εκκλησία αναγνώρισε πολλούς αγίους αμέσως μετά το θάνατό τους ή λίγα χρόνια αργότερα. Τα τελευταία, όμως, χρόνια εμφανίστηκε η άποψη ότι πρέπει να περάσουν εκατό ή τουλάχιστον πενήντα χρόνια από την κοίμησή του για να αναγνωριστεί κάποιος ως άγιος. Η άποψη αυτή, ωστόσο, δεν κρίνεται σωστή, ούτε στηρίζεται στην παράδοση.¹⁰²

Στην αρχαία εποχή, παρατηρείται και στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία το ίδιο σύστημα αναγνώρισης των αγίων, χωρίς αξιώσεις συμμετοχής από τη μεριά της Ρώμης στην αγιοποίηση και χωρίς πρωτοβουλίες της επίσημης εκκλησιαστικής αρχής.¹⁰³

Σιγά σιγά, όμως, η Αγία Έδρα, ορμώμενη από κατάλληλες αφορμές, άρχισε να ασκεί το δικαίωμα της εγκρίσεως σε κάθε περίπτωση αναγνώρισεως νέου αγίου. Σύμφωνα με το κανονικό δίκαιο της Καθολικής Εκκλησίας, η ανακήρυξη των αγίων αποτελείται από δύο φάσεις: α) από την «ανύψωσή» του σε μακάριο (beatus) και β) από την αντίστοιχη αναγνώρισή του σε άγιο (sanctus). Στην πρώτη φάση (beatificatio), υπάρχει μια ρητή και σιωπηρή αναγνώριση του αγίου σε τοπικό επίπεδο (ενορία, επαρχία, επισκοπή). Στη δεύτερη (canonizatio), που είναι η αναγνώριση τιμής στον άγιο σε όλες τις Εκκλησίες, απαιτείται η έγκριση του Πάπα.¹⁰⁴

Η διαδικασία έχει τη μορφή δίκης, «οιωνεί νομικής διαδικασίας», όπως την ονομάζει ο Αλιβιζάτος.¹⁰⁵ Ορίζονται από τον πρόεδρο της επιτροπής αγιοποιήσεως (Κανονική Επιτροπή) δικαστές και ανακριτές, οι οποίοι εξετάζουν τα θαύματα ιάσεως και παίρνουν ένορκες καταθέσεις από μάρτυρες, και ο «συνήγορος του διαβόλου»

¹⁰⁰ Τσάμης, ό.π., σελ. 60.

¹⁰¹ Πάσχος, ό.π., σελ. 129.

¹⁰² Τσάμης, ό.π., σελ. 63.

¹⁰³ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 77, Πάσχος, ό.π., σελ. 140.

¹⁰⁴ Πάσχος, ό.π., σσ. 140-141, Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 77, Τσάμης, ό.π., σσ. 63-64.

¹⁰⁵ Αλιβιζάτος, ό.π., σελ. 26, σημ. 3.

(advocatus diaboli), του οποίου έργο είναι να αμφισβητεί και να ανιχνεύει εξαντλητικά τις θετικές καταθέσεις. Πρόκειται για μια πολύπλοκη και χρονοβόρα γραφειοκρατική διαδικασία, με δικαστικές και ανακριτικές φάσεις, με Συμβούλια και Επιτροπές, της οποίας η κατάληξη είναι, σε θετική περίπτωση, η έγγραφη του αναγνωρισθέντος αγίου στο Ρωμαϊκό Γενικό Ημερολόγιο¹⁰⁶ και η επίσημη ανακήρυξη αυτού με τη σχετική μεγαλόπρεπη τελετή στη Βασιλική του Αγίου Πέτρου.¹⁰⁷

2.3. Η κατηγοριοποίηση των Αγίων

Η επικρατέστερη σειρά στην τάξη των ομάδων, δηλ. των «Χορών» των Αγίων, όπως διαμορφώθηκε στην παράδοση της λειτουργικής ζωής της Εκκλησίας απ' τον τέταρτο αιώνα και μετά, είναι η ακόλουθη: α) Ο χορός των Μαρτύρων, β) Ο χορός των Οσίων, γ) Ο χορός των Ιεραρχών, δ) Ο χορός των ιερών προσωπικοτήτων της Βίβλου και ε) Ο χορός των Νεομαρτύρων.¹⁰⁸ Οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί ζουν και αγωνίζονται, συμμετέχοντας στην κοινωνία των αγίων, στην κορυφή των οποίων είναι πάντοτε η Θεοτόκος.¹⁰⁹

2.3.1.. Η Θεοτόκος

Η αγνή και καθαρή Μαρία, συνεργώντας στο μυστήριο της σαρκώσεως του Λόγου του Θεού ονομάζεται δίκαια και είναι πραγματικά Θεοτόκος. Η καθαρότητα και η αγνότητα της Θεοτόκου βρήκαν την πληρέστερη εκδήλωσή τους στην αειπαρθενία του χαριτωμένου προσώπου της. Η Παναγία έγινε σύμβολο του ασκητικού ιδεώδους, γι' αυτό και οι μοναχοί τη σέβονται και την τιμούν με ευλάβεια. Από τη στιγμή που ο άγγελος την αποκάλεσε «κεχαριτωμένη» και η Ελισάβετ «ευλογημένη εν γυναιξί», υμνήθηκε στο πέρασμα των αιώνων ως «Παρθενομήτορας», ως πρόξενος σωτηρίας, ως «γέφυρα μετάγουσα τους εκ γης προς ουρανόν». Μέσω αυτής, ανανεώνεται η δημιουργία και «βρεφουργείται ο Κτίστης». Στο πρόσωπό της, οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί, και ειδικά οι Έλληνες, βρήκαν την υπέρμαχο στρατηγό, στην οποία ανέγραφαν πάντα τα νικητήρια.¹¹⁰

¹⁰⁶ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 78.

¹⁰⁷ Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 78-79, Τσάμης, ό.π., σσ. 64-65, Πάσχος, ό.π., σσ. 141-143, Αλιβιζάτος, ό.π., σσ. 26-27, σημ. 3.

¹⁰⁸ Πάσχος, ό.π., σελ. 29.

¹⁰⁹ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 91, Πάσχος, ό.π., σελ. 29, Τσάμης, ό.π., σελ. 53.

¹¹⁰ Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 91-92.

Η απεριόριστη ευλάβεια που επιφυλάσσει ο ορθόδοξος λαός για τη Θεοτόκο, εκδηλώνεται, όχι μόνο μέσα από την επίκλησή της για βοήθεια, αλλά και από το πλήθος των ναών, που είναι αφιερωμένοι σ' αυτή, τους υπέροχους εκκλησιαστικούς ύμνους για τις γιορτές προς τιμή της, τις εικονογραφικές παραστάσεις, κ.ο.κ. Η Θεοτόκος είναι η Δέσποινα του κόσμου και η Βασίλισσα των αγγέλων. Υπερέχει των αγίων αγγέλων, γι' αυτό χαιρετίζεται ως «τιμιωτέρα των Χερουβείμ και ενδοξοτέρα ασυγκρίτως των Σεραφείμ».¹¹¹

Η Θεοτόκος προαναγγέλεται από την Αγία Γραφή, είτε με προφητείες, είτε με προτυπώσεις.¹¹² Πολλοί προφήτες είχαν προαναγγείλει τον ερχομό της Παναγίας (Ησαΐας, Ιεζεκιήλ, Δανιήλ, κ.α.)¹¹³, αλλά και στους ύμνους της Εκκλησίας την προτυπώνει: α) ο Παράδεισος, από τον οποίο προήλθε ο νέος Αδάμ, ο Χριστός, β) η κλίμαξ του Ιακώβ, με την οποία κατέβηκε ο Θεός στη γη και με τη βοήθεια της οποίας ανεβαίνουν οι άνθρωποι στον ουρανό, γ) η Ερυθρά θάλασσα και ο Πόκος του Γεδεών, γιατί μετά τη γέννηση του Χριστού έμεινε άβατος και άφθορος, δ) η ράβδος του Ααρών, η Νεφέλη φωτός και στήλη πυρός, η Σκηνή του μαρτυρίου, η Κιβωτός, ε) η γη της επαγγελίας, η Τράπεζα των άρτων, η Στάμνος του μάννα, οι Πλάκες της Διαθήκης, το σώμα και αίμα του Χριστού, κ.α.¹¹⁴

2.3.2. Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος είναι το πρώτο πρόσωπο, απ' όλους τους Αγίους, που ακολουθεί στην τιμή, μετά την Παναγία, εκ μέρους των Χριστιανών. Γι' αυτό και χαρακτηρίζεται ως ο «μείζων πάντων των Προφητών» και εικονίζεται πάντα στα αριστερά του Κυρίου, ως άξιος Πρόδρομός του, που διακρίθηκε για την άγια ζωή του.¹¹⁵ Υπήρξε μια θαυμαστή μορφή αγίου, αλλά και μια τραγική προφητική φυσιογνωμία. Ο πατέρας του, Ζαχαρίας και η μητέρα του, Ελισάβετ, είχαν εμπειρίες του Πνεύματος, οι οποίες του κληροδότησαν την πρωτοφανή γνώση του για τον ερχομό και την αναγνώριση του Χριστού.¹¹⁶ Έφυγε νέος στην έρημο, όπου έζησε μια νηστευτική και ασκητική ζωή. Έζησε ως άγγελος και αξιώθηκε να γίνει ο προφήτης και πρόδρομος και ο βαπτιστής του Χριστού, ο Οποίος τον ονόμασε «μείζονα εν

¹¹¹ Τσάμης, ό.π., σελ. 53, Πάσχος, ό.π., σελ. 81.

¹¹² Πάσχος, ό.π., σελ. 82, Τσάμης, ό.π., σσ. 53-54, Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 92.

¹¹³ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 92, Τσάμης, ό.π., σελ. 54, Πάσχος, ό.π., σελ. 82.

¹¹⁴ Τσάμης, ό.π., σελ. 54, Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 93, Πάσχος, ό.π., σσ. 82-83.

¹¹⁵ Τσάμης, ό.π., σελ. 55, Πάσχος, ό.π. σελ. 86.

¹¹⁶ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 101.

γεννητοίς γυναικών» και τον έκρινε άξιο να δει τη φανέρωση και την αποκάλυψη του μεγάλου μυστηρίου της Αγίας Τριάδας, στον Ιορδάνη. Στην υμνογραφία αναφέρεται ως «νυμφαγωγός της Εκκλησίας», που μαρτύρησε για την αλήθεια και το θείο νόμο του Χριστού, τον οποίο δίδασκε σε όλους. Η ταπεινοφροσύνη, η ακτημοσύνη, η ασκητική ζωή, η υπακοή του στο νόμο του Θεού και η παρθενία του τον κατέστησαν πρότυπο και ιδανικό των Μοναχών και των Αναχωρητών.¹¹⁷

2.3.3. Οι Άγιοι Άγγελοι

Οι Άγιοι Άγγελοι, σύμφωνα με την Αγία Γραφή, στέλνονται στους ανθρώπους από το Θεό, για να ανακοινώσουν το θέλημά Του ή για να μεσολαβήσουν για τη σωτηρία τους, εκ μέρους Αυτού.¹¹⁸ Είναι δημιουργήματα του Θεού, ξεχωρίζουν όμως από τον άνθρωπο, γιατί υπήρχαν πριν από αυτόν και τη δημιουργία του ορατού κόσμου. Ο τρόπος κτίσης τους είναι άγνωστος, αλλά οι ιδιότητές τους είναι καθαρές, νοερές και υπερκόσμιες δυνάμεις, που κατέχουν τον αγιασμό, τον οποίο έλαβαν από τη χάρη του αγίου Πνεύματος. Δεν υπόκεινται σε φυσική αλλοίωση, αλλά μένουν στην αρχική σύσταση της δημιουργίας τους, χωρίς αυτό να ισχύει και για την ηθική κατάστασή τους, η οποία μπορεί ολοένα και περισσότερο να προσεγγίζει την τελείωση. Δύσκολα υποκύπτουν στην κακία, λόγω της δύναμης που αντλούν από τον αγιασμό, χωρίς, όμως, να θεωρούνται από τη φύση τους άγιοι. Η τελειότητα των Αγγέλων είναι σχετική, όταν αντιπαραβάλλεται με την τελειότητα του Θεού, κι αυτό γιατί οι ουράνιες δυνάμεις δεν είναι από τη φύση τους άγιες, αφού έτσι δε θα διέφεραν από το Άγιο Πνεύμα. Ο αγιασμός των πνευματικών όντων προϋποθέτει την κοινωνία του Αγίου Πνεύματος και αυτό σημαίνει ότι οι αγιαζόμενοι έχουν φύση μεταπτωτή.¹¹⁹ Έτσι, αν οι Άγγελοι δεν μπορούσαν να στραφούν στο χειρότερο, δε θα συνέβαινε η πτώση του Εωσφόρου. Οι αγγελικές δυνάμεις είναι αυτεξούσιες και έχουν ανάγκη τη βοήθεια του Αγίου Πνεύματος για να βρουν τη θέση τους απέναντι στους εξίσου απέχοντες δρόμους του καλού και του κακού.¹²⁰

Αν και οι Άγγελοι θεωρούνταν πνευματικά ασώματα όντα, δεν πίστευαν πως είναι τελείως άυλοι. Τελικά, επικράτησε η θεωρία περί πλήρους πνευματικότητας και απόλυτου άυλου των αγγέλων (Διονύσιος Αρεοπαγίτης, Θωμάς Ακινάτης). Ο Μ.

¹¹⁷ Πάσχος, ό.π., σελ. 87-88.

¹¹⁸ Παπαδόπουλος, ό.π, σελ. 96.

¹¹⁹ Τσάμης, ό.π., σσ. 45-47.

¹²⁰ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 97, Τσάμης, ό.π., σελ. 47.

Βασίλειος, όμως, υποστήριξε ότι οι Άγγελοι, αν και αόρατοι, δεν είναι απόλυτα ασώματοι και άυλοι, γιατί η αγιοσύνη τους είναι επίκτητη.¹²¹

Οι Άγγελοι, κατά τον άγιο Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη, διαιρούνται σε εννέα τάγματα: α) Θρόνοι, Χερουβίμ, Σεραφίμ, β) Εξουσία, Κυριότητες, Δυνάμεις, γ) Άγγελοι, Αρχάγγελοι, Αρχαί.¹²² Ο Μ. Βασίλειος, ασπαζόμενος τον Ωριγένη, αποφεύγει να κατονομάσει και να απαριθμήσει τις αγγελικές δυνάμεις, επειδή θεωρεί ότι είναι αδύνατο να δοθούν ονόματα σε λογικές και αόρατες φύσεις, που ξεπερνούν τη διάνοιά μας. Ωστόσο, όταν, το κάνει, γενικά, τις αναφέρει ως εξής: α) Αρχαί, Εξουσία, Δυνάμεις, Θρόνοι, Κυριότητες, β) Θρόνοι, Κυριότητες, Αρχαί, Εξουσία, Δυνάμεις, Αγγέλων στρατιά, Αρχαγγέλων επιστασία, γ) Αγγέλων χοροστασία, Αρχαγγέλων επιστασία, Δόξαι κυριοτήτων, Προεδρία Θρόνων, Δυνάμεις, Αρχαί, Εξουσία.¹²³

Επιπλέον, ο Μ. Βασίλειος απορρίπτει τις απόψεις ορισμένων εκκλησιαστικών συγγραφέων, σύμφωνα με τις οποίες οι Άγγελοι συμμετέχουν στη δημιουργία του ανθρώπου. «Οι Άγγελοι χαρακτηρίζονται σύνδουλοι, σύννοικοι και γείτονες του ανθρώπου».¹²⁴ Τονίζεται η στενή σχέση και επικοινωνία ανάμεσα στους αγγέλους και τους ανθρώπους και η ικανότητα των δεύτερων, μέσα από τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, να γίνουν ομότιμοι με τους πρώτους.¹²⁵ Αν και οι Άγγελοι υπερέχουν ως προς τη φύση τους, την υπακοή, την αφοσίωση, την απέραντη αγάπη και την ταπείνωσή τους, αποτελούν το αιώνιο πρότυπο για τον άνθρωπο, που μπορεί να τον καταστήσει *ισάγγελο* και να τον οδηγήσει στην τελειότητα και την αγιότητα.¹²⁶ Από τη διαγωγή του ανθρώπου εξαρτάται αν θα κρατήσει την επαφή και την επικοινωνία του με τους Αγγέλους. Έτσι, σε κάθε πιστό, παραστέκει Άγγελος – φύλακας, που μένει κοντά του, μόνο αν ο άνθρωπος διάγει βίο ενάρετο, γιατί η αμαρτία διώχνει τον Άγγελο, όπως ο καπνός τις μέλισσες. Οι Άγγελοι είναι φύλακες και προστάτες του ανθρώπου στα προβλήματα του, ενίοτε αποκαλύπτουν τα μελλούμενα και είναι συμπαραστάτες του στην εσχατολογική τελείωση, στην τελειωτική κρίση, που δίνει

¹²¹ Τσάμης, ό.π., σελ. 49.

¹²² Πάσχος, ό.π., σελ. 89, Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 98.

¹²³ Τσάμης, ό.π., σελ. 49.

¹²⁴ Τσάμης, ό.π., σσ. 50-51.

¹²⁵ Τσάμης, ό.π., σελ. 51.

¹²⁶ Πάσχος, ό.π., σελ. 91.

νόημα στο επίγειο έργο του.¹²⁷ Υπάρχει ειδική ευχή «Εις φύλακα άγγελον», που λέγεται στο τέλος του Μικρού Αποδείπνου και στην Ακολουθία του Παρακλητικού Κανόνα στους Αγίους Αγγέλους,¹²⁸ και που φανερώνει τη σχέση Αγγέλου – φύλακα, που συνοδεύει πάντα τον άνθρωπο. Οι Άγγελοι στενοχωριούνται για την πτώση του ανθρώπου, ενώ χαίρονται για τη μετάνοιά του και πανηγυρίζουν.¹²⁹

Η Εκκλησία, τιμώντας τους Αγγέλους, πέρα από την επίκληση της προστασίας τους, έχει θεσπίσει και γιορτές όπως τη «Σύναξιν των Αρχιστρατήγων Μιχαήλ και Γαβριήλ και λοιπών ουρανίων Ασωμάτων Δυνάμεων», στην οποία σύναξη, δεν εννοείται απλώς η συνάθροιση των πιστών για τον πανηγυρισμό των αγίων Αγγέλων και Αρχαγγέλων, αλλά και η συγκέντρωση των Αγγέλων, η ένωσή τους, ο «συνασπισμός» τους, εναντίον του εωσφόρου, καθώς και η σταθερή υπακοή τους στο θέλημα του Θεού.¹³⁰

2.3.4. Οι Προφήτες

Οι Προφήτες προβάλλονται, μέσα από την Αγία Γραφή, ως πρότυπα διδασκαλίας και μίμησης. Φανερώνουν στους ανθρώπους το θέλημα του Θεού, το οποίο τους αποκαλύφθηκε, μέσα από τη χάρη του Αγίου Πνεύματος. Το κήρυγμά τους άρχιζε με τις φράσεις: «Τάδε λέγει Κύριος» ή «Τάδε λέγει Κύριος Παντοκράτωρ». Τη δυστυχία του ισραηλιτικού λαού την ερμήνευαν ως συνέπεια της απομακρύνσεώς του από το Θεό, γι' αυτό καλούσαν τους ανθρώπους σε μετάνοια, ώστε να έχουν και πάλι τη βοήθεια και την προστασία Του. Πολλοί Προφήτες βρήκαν μαρτυρικό θάνατο, όπως ο Ησαΐας, ο Ιερεμίας, ο Ζαχαρίας και ο Ιωάννης. Ο μεγαλύτερος από τους προφήτες υπήρξε ο Τίμιος Πρόδρομος.¹³¹

Προφήτης, στα ελληνικά, σημαίνει εκείνον που ομιλεί «αντί (εκ μέρους) του Θεού», ενώ η αντίστοιχη εβραϊκή λέξη *ναβί* σημαίνει τον «κλητόν του Θεού». Ο όρος χρησιμοποιείται για τους προ Χριστού άνδρες που έδρασαν και κήρυξαν, διαθέτοντας το προφητικό χάρισμα.¹³²

¹²⁷ Τσάμης, ό.π., σσ. 51, 52.

¹²⁸ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 98.

¹²⁹ Πάσχος, ό.π., σσ. 91, 92.

¹³⁰ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 98.

¹³¹ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 99, Πάσχος, ό.π. σελ. 99, 100, 101.

¹³² Πάσχος, ό.π., σελ. 99.

Οι Προφήτες, όχι μόνο δίδαξαν και έζησαν, αλλά και διώχθηκαν και μαρτύρησαν όπως οι Κατά Χριστόν Άγιοι Μάρτυρες, γι' αυτό και δίκαια θεωρούνται οι προ Χριστού Μάρτυρες (με τη διττή έννοια του όρου) του Χριστού. Βοήθησαν να κατανοηθεί το μυστήριο του Χριστού, μέσα από το φωτισμένο με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος κήρυγμά τους, κι όλα τα δόγματα της Εκκλησίας, που στα χρόνια της Π. Διαθήκης ήταν για όλους άγνωστα, πλην των Προφητών. Ακόμα κι όταν δεν μπορούσαν να αντιληφθούν το νόημα της προφητείας τους, είχαν πλήρη επίγνωση ότι όλα αυτά λέγονταν για τη βοήθεια και τη σωτηρία του ανθρώπου. Άλλωστε, ούτε σήμερα μπορούν να ερμηνευθούν τα κείμενα των προφητειών με τις συνηθισμένες ερμηνευτικές μεθόδους, αλλά χρειάζεται η χάρη του Αγίου Πνεύματος.¹³³

2.3.5. Οι Άγιοι Απόστολοι

Το όνομα *απόστολος* σημαίνει εκείνον που έχει αποσταλεί από το Θεό. Ο πρώτος κατεξοχήν απόστολος είναι ο Χριστός. Συνήθως, Απόστολοι ονομάζονται οι δώδεκα μαθητές, που διάλεξε ο Κύριος και τους έστειλε στον κόσμο να κηρύξουν το Ευαγγέλιο. Αυτό το σκοπό υπηρέτησαν οι άγιοι Απόστολοι, διακονώντας την Εκκλησία, μέχρι μαρτυρικού θανάτου, που, προς τιμήν τους, οι Πατέρες την ονομάζουν Αποστολική.¹³⁴ Απόστολος ονομάζεται και ο Παύλος, ο οποίος είναι ισάξιος, ισότιμος, ισοστάσιος των δώδεκα, «κλητός απόστολος», ο «απόστολος των εθνών». Οι Απόστολοι ονομάστηκαν *πάνσοφοι* και *θεολόγοι*, διέθεταν ικανότητες ίασης, προφητείας, ανάστασης νεκρών, κλπ. Μαζί με τους δώδεκα Πατριάρχες, βρίσκονται στο πλευρό του Θεού και μεσιτεύουν για τον κόσμο. Είναι οι δώδεκα αστέρες και οι δώδεκα θεμέλιοι λίθοι που στηρίζουν την Εκκλησία.¹³⁵

Ο αριθμός *δώδεκα* είναι ιερός. Η Εκκλησία είναι το νέο Ισραήλ, το νέο «δωδεκάφυλο» και οι Απόστολοι είναι οι γενάρχες του.¹³⁶ Γι' αυτό, ίσως, μόλις εξέπεσε ο Ιούδας από το αποστολικό αξίωμα, οι Απόστολοι τον αντικατέστησαν με το Μαθθία. Αλλά και μετά την προσθήκη του Αποστόλου Παύλου, ο αριθμός που μνημονεύεται, ως ιερός πάντα, είναι ο «δωδεκάριθμος χορός» των Αποστόλων.¹³⁷

¹³³ Πάσχος, ό.π., σσ. 100-101.

¹³⁴ Πάσχος, ό.π., σελ. 93, Τσάμης, ό.π., σελ. 56.

¹³⁵ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 102, Πάσχος, ό.π., σελ. 95.

¹³⁶ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 102, Πάσχος, ό.π., σελ. 94.

¹³⁷ Πάσχος, ό.π., σελ. 94.

Είναι ανώτεροι α) των Προφητών, γιατί έλαβαν τελειότερη αποκάλυψη του Θεού και της δόξης του, β) των Μαρτύρων, γιατί είναι οι πρώτοι και μεγαλύτεροι μάρτυρες του Θεού και της Αναστάσεως, γνωρίζοντας, ταυτόχρονα, και μαρτυρικό θάνατο, λόγω του κηρύγματός τους, γ) των Ιεραρχών, αφού είναι «καθολικοί της Εκκλησίας επίσκοποι».¹³⁸

Τα ονόματά τους ήταν τα εξής: Πέτρος (Σίμων), Ανδρέας (ο αδελφός του), Ιάκωβος και Ιωάννης (οι γιοι του Ζεβεδαίου), Φίλιππος, Βαρθολομαίος, Θωμάς, Ματθαίος (ο τελώνης), Ιάκωβος (του Αλφαίου), Λεββαίος (Θαδδαίος), Σίμων ο Κανανίτης και Ιούδας (ο Ισκαριώτης).¹³⁹

Απόστολοι ακόμα είναι οι «Εβδομήκοντα»,¹⁴⁰ ο ευρύτερος κύκλος των μαθητών του Χριστού. Η Εκκλησία απένειμε τον τίτλο του «ισαποστόλου» σε μερικούς Αγίους, οι οποίοι επέδειξαν ιδιαίτερη ιεραποστολική δραστηριότητα και αφοσιώθηκαν στη διάδοση του Χριστιανισμού. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ο Μέγας Κωνσταντίνος και η μητέρα του, η αγία Ελένη, η αγία Φωτεινή, η Σαμαρείτις, η Μυροφόρα Μαγδαληνή, η αγία Θέκλα, οι Θεσσαλονικείς φωτιστές των Σλάβων Κύριλλος και Μεθόδιος, ο άγιος Βλαδίμηρος, που εισήγαγε το Χριστιανισμό στη Ρωσία, η αγία Νίνα της Γεωργίας, ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός.¹⁴¹

2.3.6. Οι Άγιοι Μάρτυρες

Η λέξη *μάρτυς* προέρχεται από το ρήμα *μαρτυρώ*. Οι μαθητές του Χριστού παίρνουν από το Χριστό εντολή να βεβαιώσουν αυτά που είδαν και άκουσαν, ότι δηλ. Εκείνος είναι η αιώνια ζωή. Οι Μάρτυρες είναι οι μαθητές του Χριστού, που βεβαιώνουν, μέχρι το θάνατο, τις αλήθειες της πίστεως. Όσο κι αν προσπάθησαν κάποιοι να ερμηνεύσουν τον όρο *μάρτυς* ως δάνειο από τον αρχαίο ειδωλολατρικό κόσμο, δεν τα κατάφεραν γιατί η συγκεκριμένη λέξη είναι καθαρά χριστιανικός όρος, όπως έδειξε ο Campenhausen.¹⁴²

Οι άγιοι Μάρτυρες ομολόγησαν την πίστη τους στο Θεό και την Ορθοδοξία, παρά τα βασανιστήρια και το θάνατο. Επειδή με το μαρτύριο, ο άνθρωπος μιμείται το πάθος του Χριστού, αυτό ταυτίστηκε, από την πρώτη Εκκλησία, με το βάπτισμα, και

¹³⁸ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 102, Πάσχος, ό.π., σελ. 94.

¹³⁹ Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 102-103, Τσάμης, ό.π., σελ. 55.

¹⁴⁰ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 103, Πάσχος, ό.π., σελ. 94, Τσάμης, ό.π., σελ. 55.

¹⁴¹ Πάσχος, ό.π., σελ. 96, Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 103, Τσάμης, ό.π., σελ. 56.

¹⁴² Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 103-104.

θεωρήθηκε ανώτερο από το βάπτισμα «δι' ύδατος».¹⁴³ Οι Μάρτυρες είναι οι πρώτοι ήρωες του Χριστιανισμού, γιατί, χάρη σ'αυτούς, επιτεύχθηκε η νίκη της πίστης. Ο Χριστός θεωρείται ο πρώτος μάρτυρας, «μάρτυς πιστός», πρότυπο μίμησης.¹⁴⁴ Άλλωστε, τέλειος μαθητής του Χριστού είναι εκείνος που μιμείται τον πρωτομάρτυρα Χριστό, κερδίζει δικαιωματικά την επονομασία *άγιος*, επικυρώνει την ομολογία του προς το πρόσωπο του Ιησού με την προσωπική του θυσία, ενώ ταυτόχρονα σώζει την ψυχή του. Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, που, την περίοδο των διωγμών, η θυσία των μαρτύρων υπερκέρασε τους άλλους χορούς των Αγίων.¹⁴⁵

Εύκολα γίνεται κατανοητή, με αυτόν τον τρόπο, η αγαλλίαση που ένιωθαν στην ψυχή τους οι πιστοί, όταν απολάμβαναν το προνόμιο της κατοχής και μεσιτείας των ιερών λειψάνων των αγίων Μαρτύρων και την παροχή των θαυμάτων και της θεραπείας που αυτά συνεπάγονταν. Η ιδιαίτερη βαρύτητα που απέδιδε η Εκκλησία στα άγια λείψανα καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι δε νοούνταν, σύμφωνα και με τη Ζ' Οικουμενική Σύνοδο, η τέλεση της Θείας Λειτουργίας σε ναό που δεν είχε *εγκαινιαστεί*, δηλ. που δεν είχαν κατατεθεί σε αυτόν ιερά λείψανα.¹⁴⁶

Οι Μάρτυρες διαιρούνται σε: α) Μεγαλομάρτυρες (λαϊκοί και κληρικοί). β) Ιερομάρτυρες (επίσκοποι και ιερείς) γ) Οσιομάρτυρες (μοναχοί και ασκητές), δ) Μάρτυρες (λαϊκοί), ε) Παρθενομάρτυρες, στ) Νεομάρτυρες (λαϊκοί και κληρικοί που μαρτύρησαν κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας).¹⁴⁷

2.3.7. Οι Ομολογητές

Έτσι ονομάζονται όσοι ομολόγησαν την πίστη τους, αλλά δε μαρτύρησαν, δε γνώρισαν το θάνατο, για λόγους έξω από τη δική τους θέληση.¹⁴⁸ Τα χαρακτηριστικά λόγια του Κυρίου στο Ευαγγέλιο (Ματθ. ι', 32) «πὰς ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς»¹⁴⁹ στάθηκαν η αιτία για να τιμήσει ιδιαίτερα η Εκκλησία μας τους «κατὰ πρόθεσιν» μάρτυρες, ὅπως τους ονομάζει ο ιερός Χρυσόστομος.¹⁵⁰ Η γνώμη

¹⁴³ Παπαδόπουλος, ὄ.π., σελ. 104, Τσάμης, ὄ.π., σελ. 56, Πάσχος, ὄ.π., σελ. 42.

¹⁴⁴ Παπαδόπουλος, ὄ.π., σελ. 104, Πάσχος, ὄ.π., σ. 41.

¹⁴⁵ Πάσχος, ὄ.π., σσ. 41, 43.

¹⁴⁶ Πάσχος, ὄ.π., σελ. 62.

¹⁴⁷ Τσάμης, ὄ.π., σελ. 56, Παπαδόπουλος, ὄ.π., σελ. 105, Πάσχος, ὄ.π., σελ. 109.

¹⁴⁸ Τσάμης, ὄ.π., σελ. 57, Παπαδόπουλος, ὄ.π., σελ. 113, Πάσχος, ὄ.π., σελ. 96.

¹⁴⁹ Παπαδόπουλος, ὄ.π., σελ. 114, Τσάμης, ὄ.π., σελ. 57, Πάσχος, ὄ.π., σελ. 96.

¹⁵⁰ Πάσχος, ὄ.π., σελ. 96.

των Ομολογητών είχε βαρύνουσα σημασία για τους Χριστιανούς και την Εκκλησία, ιδιαίτερα για εκείνους που ζητούσαν άφεση αμαρτιών. Έτσι, παρά τις αντίθετες απόψεις, εκείνοι μόνο μπορούσαν, κατά τους πρώτους αιώνες, να αποδώσουν συγχώρεση στους «πεπτωκότες», χωρίς προηγούμενη έγκριση από τους επισκόπους, ήταν οι «πνευματοφόροι» Ομολογητές.¹⁵¹ Βέβαια, αυτά τα δικαιώματα σταμάτησαν στα μέσα του 3^{ου} αι., γιατί παρατηρήθηκαν καταχρηστικές εκτροπές, λόγω των ενθουσιαστικών τάσεων της εποχής.¹⁵²

2.3.8. Οι Όσιοι

Προέρχονται από την τάξη των ασκητών ή μοναχών.¹⁵³ Υιοθετώντας την αντίληψη ότι η ενάρετη ζωή, σύμφωνα με τη διδασκαλία του Χριστού, είναι ισότιμη με το μαρτυρικό θάνατο, ότι το «μαρτύριον της συνειδήσεως» είναι ισάξιο με το «μαρτύριον του αίματος», οι Όσιοι έζησαν παρθενικό βίο και έγιναν μάρτυρες οικειοθελώς, χωρίς διωγμούς και μαστίγια.¹⁵⁴

Η «έξοδος», το «πέταγμα στην έρημο», όπως ονομάστηκε ο μοναχισμός, που σήμαινε την απάρνηση της οικογένειας, των αξιωμάτων και των πολιτιστικών δικαιωμάτων, εμφανίστηκε τον τέταρτο αιώνα και έλαβε χώρα έξω από τα δεσμά της αυτοκρατορίας. Μοναχισμός και χριστιανική άσκηση εξελίσσονται εντός της Εκκλησίας και σχετίζονται άμεσα με το χορό των μαρτύρων. Οι μάρτυρες και οι μοναχοί αποκαλούνται αμφότεροι «μιμητές του πάθους του Χριστού», μόνο που το μαρτύριο των πρώτων επισφραγίζεται με το αίμα τους, ενώ οι δεύτεροι καταξιώνονται μέσα από το «μαρτύριο της συνειδήσεως» τους. Τα «ασκητήρια» και τα «μοναστήρια» είναι οι νέοι χώροι αγώνων, αφού οι διώκτες του Χριστιανισμού είχαν αρχίσει να εκλείπουν. Η ειρηνική περίοδος που ακολούθησε χαρακτηρίστηκε από την έλλειψη των σωματικών δοκιμασιών και την εμφάνιση των πνευματικών αγώνων εκείνων που θέλησαν να ανέβουν την κορυφή της αλήθειας και της σοφίας, να καταπολεμήσουν τα πάθη τους και να φτάσουν στην εσωτερική τους τελείωση. Το μαρτύριο του μάρτυρα συνέβη μία φορά, ενώ το μαρτύριο του μοναχού, μέσω της «αποχώρησης» και της «απόταξης», παρατείνεται για όλη τη ζωή.¹⁵⁵

¹⁵¹ Τσάμης, ό.π., σελ. 57, Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 113-114.

¹⁵² Πάσχος, ό.π., σελ. 98.

¹⁵³ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ.105, Τσάμης, ό.π., σελ. 58, Πάσχος, ό.π., σελ. 65.

¹⁵⁴ Τσάμης, ό.π., σσ. 57-58.

¹⁵⁵ Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 105-107, Πάσχος, ό.π., σελ. 68.

Η φυγή και η αναχώρηση στην έρημο, για καθαρά πνευματικούς λόγους, εμφανίζεται και στους προχριστιανικούς χρόνους. Άλλωστε, η Κ. Διαθήκη μας δείχνει τον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο και τον ίδιο τον Ιησού Χριστό στην έρημο, ενώ το Ευαγγέλιο περιγράφει την απομόνωση του Χριστού στον έρημο αυτό τόπο, για να αποφύγει την ταραχή του κόσμου και να προσευχηθεί. Ο αναχωρητικός βίος των αρχαίων μοναχών οφείλεται στην εσωτερική δίψα του ανθρώπου και στο θείο έρωτα της τελειώσεως και της ομοιώσεως προς το Θεό. Η έρημος ελευθερώνει από τα πάθη του κακώς κειμένου κόσμου και οδηγεί στη «Γη της Επαγγελίας». Η αναχώρηση από τον κόσμο, μέσα από τις διάφορες μορφές που έπαιρνε (μοναχική ζωή στην πόλη, πιο έξω αργότερα, σε μικρές ομάδες ή σε Κοινόβια με Γέροντα), γινόταν πιο αποτελεσματική όταν πραγματοποιούντο σε έρημα και μακρινά μέρη,¹⁵⁶ όπου η υπακοή στο θείο θέλημα, η καθαρότητα του βίου, η τήρηση των θείων εντολών, η απόκτηση των μοναχικών αρετών και η πνευματική ανέλιξη της ψυχής βρίσκουν το κατάλληλο έδαφος. Η φυγή προς την έρημο, που συχνά ήταν πολυετής, καθώς και όλοι οι κίνδυνοι από τους πειρασμούς και τα άγρια θηρία, δε θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν, βέβαια, χωρίς την προστασία της ατράνταχτης πίστης των μοναχών.¹⁵⁷

Ωστόσο, αξίζει να αναφερθούν και κάποιες υπερβολές, που στιγμάτισαν το μοναστικό βίο, αλλά καταδικάστηκαν έγκαιρα και αποτελεσματικά από την Εκκλησία: Πρώτα απ' όλα, η υπερβολική αφοσίωση στην παρθενία και την αγαμία, σε βάρος του μυστηρίου του γάμου, η οποία οφείλεται σε διάφορες υπερβολικά ενθουσιώδεις ερμηνευτικές τάσεις. Οι ερμηνευτές αυτοί έλαβαν τα λόγια του αποστόλου Παύλου και άλλων συγγραφέων της Καινής Διαθήκης ως αφορμή για να ανακηρύξουν την αποχή από τις σαρκικές επιθυμίες και το γάμο σε μέγιστη απόδειξη υπακοής στο θέλημα του Θεού. Η Εκκλησία, όμως, ως ιδανικός ισορροπιστής, επιβραβεύει τους ήρωες της πίστεως από όποιο χώρο κι αν προέρχονται: είτε στο μοναχισμό και στην έρημο, είτε στο γάμο και στην κοινωνία του κόσμου, με τους πειρασμούς και τους αγώνες του. Έπειτα, μορφές υπερβάλλοντος ζήλου κόντεψαν να γίνουν τρόποι ή σχολές μοναστικής ζωής (στυλίτες, βοσκοί, διά Χριστόν σαλοί, κλπ.),

¹⁵⁶ Oikonomides, ό.π., σσ. 490-491.

¹⁵⁷ Πάσχος, ό.π., σσ. 65-67.

χωρίς όμως να αποτυπώνουν το βαθύτερο και ουσιαστικό νόημα του μοναστικού βίου.¹⁵⁸

Ο μοναχισμός αποτελεί μια ιδιαίτερη μορφή διαμαρτυρίας. Οι ασκητές, μέσα από τη σκληρή τους άσκηση, διαμαρτύρονται εναντίον της συμβατικότητας που προσπαθεί να μετατρέψει τη χριστιανική διδασκαλία σε ένα ανούσιο κατάλοιπο Χριστιανισμού, χωρίς αξιώσεις και πορεία προς την ουσιαστική πνευματική ζωή. Η διαρκής αυτή «αντιστασιακή κίνηση» δεν κατέληξε, όμως, αντικοινωνικό εγχείρημα, αφού πραγματοποιήθηκε εντός των κόλπων της Εκκλησίας, σύμφωνα με το πνεύμα της «εσχατολογίας» και της «μεταμόρφωσης», που προκύπτει από αυτήν. Οι μοναχοί πάντα πίστευαν ότι, ως γνήσια μέλη της Εκκλησίας, προσπαθούν να πλησιάσουν το Θεό, μιμούμενοι το Χριστό και το Θείο Πάθος Του, διαμαρτυρόμενοι ενάντια στο ψέμα και την υποκρισία, ζώντας ουσιαστικά μία θετική πράξη σταυρώσεως και αναστάσεως με το Χριστό. Αυτή η «συσταύρωση» είναι μία συνειδητή πράξη υποταγής, που δηλώνει την επίγνωση του ασκητή ότι σταυρώνεται και πεθαίνει ως προς τον κόσμο και ο κόσμος ως προς αυτόν. Οι μοναχοί συντρίβουν με το μαρτύριό τους τις σατανικές δυνάμεις και, μέσα από τη σιωπή τους, προοιωνίζουν την έλευση της Βασιλείας. Αυτό το βαθύτερο θεολογικό γεγονός δεν μπορεί να συσχετιστεί με άλλες μορφές θρησκείας, λατρείας ή με διάφορα φιλοσοφικά ρεύματα (απομίμηση λατρείας του θεού Σεράπιδος, νεοπλατωνισμός, νεοπυθαγορισμός, βουδιστικός ασκητισμός, κλπ.). Για παράδειγμα, η άσκηση στη φιλοσοφία και την κοσμική ηθική στοχύει στο διαχωρισμό των πνευματικών δυνάμεων από την ύλη, ενώ ο χριστιανός ασκητής δεν καταδικάζει την ύλη ως κάτι κακό.¹⁵⁹

Ο μοναχισμός στράφηκε και κατά της «αυτονομίας», καταδικάζοντας την εκτροπή από την αλήθεια και από την καθοδήγηση του πνευματικού γέροντα. Κριτήριο αλήθειας είναι η αντικειμενική γνώση που βρίσκεται μέσα στην Εκκλησία και παρέχεται μόνο από τους γέροντες, οι οποίοι μετέχουν στη χάρη του Αγίου Πνεύματος. Άλλωστε, απόρροια του φωτός του Αγίου Πνεύματος είναι και η αγάπη των μοναχών για τον άνθρωπο, η οποία τους υποκινεί να μετανοούν συνεχώς και να προτρέπουν και τον κόσμο να μετανοεί, συμβάλλοντας στην ανακαίνισή του και

¹⁵⁸ Πάσχος, ό.π., σσ. 68, 77.

¹⁵⁹ Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 107-109, Πάσχος, ό.π., σσ. 73-74.

δείχνοντας τον τελικό σκοπό της ιστορίας και τη Δευτέρα Παρουσία του Ιησού Χριστού.¹⁶⁰

Σε πολλούς Όσιους έχουν παρατηρηθεί σημάδια θεώσεως, όπως α) λάμψη του προσώπου, β) υποταγή της κτίσεως, γ) προφητικό χάρισμα, δ) διορατικό χάρισμα, ε) θαυματουργικό χάρισμα, ιδιαίτερα η εκδίωξη των δαιμόνων.¹⁶¹

2.3.9. Οι Ιεράρχες

Είναι οι κανονικοί ποιμένες της Εκκλησίας και άξιοι διάδοχοι των Αποστόλων, που, ως Επίσκοποι, διδάσκαλοι, ποιμένες και ιερείς του λαού του Θεού, φέρουν το τριπλό αξίωμα του Χριστού (προφητικό, βασιλικό, ιερατικό).¹⁶² Αγωνίστηκαν κατά της αιρέσεως, πρωτοστάτησαν υπέρ της Ορθοδοξίας και συστηματοποίησαν τη διδασκαλία της Εκκλησίας.¹⁶³

Οι Ιεράρχες παρομοιάζονται συχνά με ποιμένες, που δείχνουν απεριόριστη αγάπη και προς το Χριστό και προς το ποίμνιό τους, το οποίο πάντα προστάτευαν με συνεχείς αγώνες ενάντια στους νοητούς λύκους που το απειλούσαν, δηλ. τους αιρετικούς. Το κήρυγμα των ορθόδοξων δογμάτων και ο άγιος βίος τους αποτέλεσαν τα όπλα με τα οποία συνέτριψαν το διάβολο, τον υποκινητή και δάσκαλο των αιρετικών. Ως άγιοι και θεολόγοι, οι Ιεράρχες κράτησαν ανόθευτη την παράδοση της Εκκλησίας μας, η οποία δείχνει το σωστό δρόμο στον ποιμένα και στο ποίμνιό του, εξαλείφοντας τον κίνδυνο της ψυχικής απώλειας, ο οποίος θα είναι αναπόφευκτος αν ακολουθήσουν την αιρετική πορεία.¹⁶⁴

Η Αβραμέα, περιγράφοντας το πορτραίτο κυρίως του βυζαντινού επισκόπου, το οποίο παραδέχεται ότι δεν έχει υποστεί σοβαρές αλλαγές στην πάροδο του χρόνου, αναφέρει: «ο επίσκοπος είναι συνήθως πρώην μοναχός, εφοδιασμένος με μόρφωση για να αντιμετωπίσει δογματικά τους αντιπάλους, λόγιος διδάσκαλος της ορθής πίστης, με ηγετικά προσόντα και κοινωνική δράση». Επισημαίνει, βέβαια, και το ασυμβίβαστο της ταύτισης στο ίδιο πρόσωπο αγιοσύνης και ανάμειξης με τα κοινά, εφόσον ο τυπικός βυζαντινός άγιος ήταν ο μοναχός και η ταπεινοφροσύνη του τον κρατούσε μακριά από την κοσμική εκκλησιαστική ιεραρχία. Δίκαια, λοιπόν, θεωρεί

¹⁶⁰ Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 110-111.

¹⁶¹ Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 111-112, Πάσχος, ό.π., σελ. 75.

¹⁶² Πάσχος, ό.π., σελ. 103.

¹⁶³ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 113.

¹⁶⁴ Πάσχος, ό.π., σελ. 104.

ότι η έννοια του αγίου επισκόπου εμπερικλείει μέσα της την πρόιμη προσαρμογή του χριστιανισμού στην πόλη.¹⁶⁵

2.3.10. Οι Δίκαιοι

Δίκαιοι είναι οι προ Χριστού Άγιοι, οι οποίοι έζησαν την εποχή της Παλαιάς Διαθήκης με την ελπίδα και την προσδοκία του Μεσσία, δηλ. οι Προπάτορες, Θεοπάτορες, Προφήτες, Πατριάρχες, Κριτές, Βασιλείς.¹⁶⁶

Η ονομασία *Δίκαιοι* σχετίζεται με τη γενικότερη αρετή της δικαιοσύνης, η οποία χαρακτηρίζει όλους όσους στάθηκαν στο πλευρό του Θεού, πριν από το Χριστό και το νόμο του Ευαγγελίου.¹⁶⁷

2.3.11. Οι Νεομάρτυρες

Είναι η πολυπληθής ομάδα των Μαρτύρων, που μαρτύρησε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ωστόσο, για ιστορικούς και καθαρά επιστημονικούς λόγους, ο Πάσχος υποστηρίζει ότι Νεομάρτυρες πρέπει να θεωρούνται όλοι οι Χριστιανοί, που βασανίστηκαν στα υστεροβυζαντινά και μεταβυζαντινά χρόνια από Μουσουλμάνους και έμειναν αμετακίνητοι στην πίστη τους, προτιμώντας το θάνατο.¹⁶⁸

Οι Νεομάρτυρες αποτέλεσαν ένα ηρωικό πρότυπο για όλους τους Ελληνορθόδοξους, οι οποίοι υπέμειναν μαρτύρια και πιέσεις, χωρίς να υποκύψουν στον ξεπεσμό του εξισλαμισμού, όπως συνέβη με πολλούς υπηκόους και πιστούς, που εγκατέλειψαν τους κόλπους της πατρίδας και της πίστεως τους.¹⁶⁹

Ο νεομάρτυρας των πρώτων χρόνων της τουρκοκρατίας είναι ένας *zimmi*, δηλαδή ένας μη μουσουλμάνος υπήκοος του σουλτάνου, που δεν προκαλεί τους κυριάρχους του και δείχνει αξιοθαύμαστη επιμονή στην πίστη του, την οποία διακηρύσσει μόνο όταν εξαναγκαστεί. Το ποίμνιο έπρεπε να ενισχυθεί όσον αφορά στην πίστη του, αλλά και να περιφρουρηθεί από κινδύνους και πειρασμούς, συχνά ακαταμάχητους, της θρησκείας του ισχυρού, εφόσον οι εξισλαμισμοί, σπάνια βίαιοι,

¹⁶⁵ Α. Αβραμέα, «Άγιοι Επίσκοποι του ελλαδικού χώρου, που έζησαν ή καθιερώθηκαν κατά τους 8^ο-10^ο αιώνες, με ειδική αναφορά στον άγιο Αχίλλειο Λαρίσης», *Οι ήρωες της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 47.

¹⁶⁶ Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 114, Πάσχος, ό.π., σελ. 102.

¹⁶⁷ Πάσχος, ό.π., σελ. 102.

¹⁶⁸ Πάσχος, ό.π., σσ. 109, 110.

¹⁶⁹ Πάσχος, ό.π., σσ. 110, 111, Παπαδόπουλος, ό.π., σελ. 67.

λάμβαναν χώρα καθημερινά. Ο συνηθισμένος μάρτυρας της τουρκοκρατίας είναι αυτός που γεννήθηκε χριστιανός, στη συνέχεια εξισλαμίσθηκε, αλλά μετανόησε και θέλησε να γυρίσει στο δρόμο του Κυρίου. Η ισλαμική θρησκεία, όμως, τιμωρεί την αποστασία με θάνατο. Ωστόσο, ο μάρτυρας δεν πτοείται μπροστά στο φρικτό αυτό ενδεχόμενο και προτιμά χωρίς δισταγμό να πεθάνει, παρά να ζήσει μέσα στο ψέμα και την πλάνη. Το δίδαγμα της εκκλησίας, μέσα από το παράδειγμα των νεομαρτύρων είναι σαφές: μην παρασύρεστε από το Ισλάμ γιατί θα το μετανιώσετε και το αντίτιμο της μετάνοιάς σας θα είναι ο θάνατος.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Ε. Α. Ζαχαριάδου, «Βίοι νεότερων Αγίων: η επαγρύπνηση για το ποίμνιο», *Οι ήρωες της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 216, 220, 223.

Κεφάλαιο Τρίτο

3. Οι Άγιοι στα βιβλία Θρησκευτικών του Δημοτικού Σχολείου

3.1. Εισαγωγή

Η επίσημη διδασκαλία του Θρησκευτικού Μαθήματος στην Ελλάδα, βασισμένη σε σχολικά εγχειρίδια και ακολουθώντας τις επιταγές της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 2003, ξεκινάει στην Γ΄ Δημοτικού. Η διδασκαλία της θρησκείας στο Νηπιαγωγείο και στις δύο πρώτες τάξεις του Δημοτικού σχολείου γίνεται μέσα από άλλα μαθήματα, όπως η Μελέτη Περιβάλλοντος.¹⁷¹ «Το 2003 συντάχθηκε για την υποχρεωτική Εκπαίδευση το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (ΔΕΠΠΣ) και τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (ΑΠΣ) των επιμέρους γνωστικών αντικειμένων». Η μεταρρύθμιση αυτή εισάγει, για πρώτη φορά, την έννοια της διαθεματικότητας, η οποία αναιρεί την επίτευξη της γνώσης μέσω διακριτών μαθημάτων, αλλά, αντίθετα, την ενοποιεί εμπλέκοντας και συσχετίζοντάς τη με όλα τα διδακτικά αντικείμενα.¹⁷²

Αυτός είναι ο πρώτος κοινός τύπος που χαρακτηρίζει τα βιβλία των Θρησκευτικών και στις τέσσερις τάξεις του Δημοτικού (Γ, Δ΄, Ε΄, ΣΤ΄). Το άλλο που παρατηρεί κάποιος, μελετώντας τα συγκεκριμένα βιβλία, είναι η αδιαμφισβήτητη ανάγκη χρήσης οπτικοακουστικού υλικού (βυζαντινές εικόνες, απολυτίκια, ηχογραφημένοι εκκλησιαστικοί ύμνοι, χάρτες), το οποίο καθιστά τη διδασκαλία πιο άμεση, πιο ζωντανή, πιο κατανοητή και, τελικά, πιο ενδιαφέρουσα. Κι όταν λέμε εποπτικό υλικό, δεν αναφερόμαστε μονάχα σε εικόνες, διαδικτυακές πηγές και οποιοδήποτε άλλο συμβατικό πληροφοριακό υλικό μπορεί να εξασφαλίσει ο εκπαιδευτικός ή να ανακαλύψει ο μαθητής, μέσα από την έρευνά του. Χρήσιμο παιδαγωγικό υλικό μπορεί να αποτελέσουν π.χ. και οι φωτογραφίες από τη βάπτιση των μαθητών ή ένα κομμάτι άρτου από το τοπικό πανηγύρι, με αφορμή την τιμήση της μνήμης κάποιου Αγίου.

Η προσωπική έρευνα εκ μέρους του μαθητή, που αναφέρθηκε προηγουμένως, συνιστά, επίσης, ένα σημαντικό κομμάτι της θρησκευτικής διδασκαλίας. Οι πληροφορίες που παρέχουν τα βιβλία, επειδή απευθύνονται σε ένα μικρό ηλικιακά

¹⁷¹ Ι. Κομνηνού, *Η Ευρωπαϊκή διάσταση του μαθήματος των Θρησκευτικών*, Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών-Θεολογική Σχολή-Τμήμα Θεολογίας 2012, σελ. 368.

¹⁷² Κομνηνού, ό.π., σσ. 364-365.

μαθητικό κοινό, δε θα μπορούσαν ασφαλώς να είναι εκτεταμένες και «φορτωμένες» με λεπτομέρειες, οι οποίες, ενδεχομένως, να κούραζαν και να απογοήτευαν τους μαθητές. Από την άλλη, η συνεργατική ανακάλυψη της γνώσης, που προωθεί την αυτενέργεια του μαθητή, σε συνδυασμό με την κατάθεση των πρότερων εμπειριών του και την καθοδήγηση του εκπαιδευτικού, μπορούν να αποτελέσουν ένα θαυμάσιο συνδυασμό για την ολοκλήρωση της μαθησιακής διαδικασίας.

Ένα άλλο, εξίσου σημαντικό στοιχείο, που αφορά στη διδασκαλία των Θρησκευτικών, ιδιαίτερα στις τάξεις του Δημοτικού, είναι εκείνο της κατανόησης των χρονικών εννοιών (χρονική ακολουθία ή διαδοχή, χρονολόγηση, αλλαγή). Οι χρονικές έννοιες είναι ένα πολύ σημαντικό κομμάτι στη μελέτη της Ιστορίας και άρρηκτα συνδεδεμένο με αυτή, οι οποίες δε θα πρέπει να παραβλέπονται, ιδιαίτερα όταν προσεγγίζεται η Ιστορία από μικρά παιδιά.¹⁷³ Κι εδώ πρόκειται για Ιστορία, γιατί αναφερόμαστε σε πραγματικά γεγονότα, με αναφορές σε υπαρκτά πρόσωπα, που έδρασαν αιώνες, πριν ακόμα και τη γέννηση του Χριστού. Η έννοια της χρονολόγησης, για παράδειγμα, που δεν πρέπει να συγχέεται με την απλή παράθεση και τη σειρά γνώση των χρονολογιών των γεγονότων, είναι υπεύθυνη για τη δημιουργία της βοηθητικής γραμμής του χρόνου, της γραμμικής αναπαράστασης της Ιστορίας, που βοηθάει στην αντίληψη του χρόνου από τα παιδιά ως μια ευθύγραμμη πορεία. Θεωρείται υπερβολικά δύσκολο, αν όχι αδιανόητο, για το μικρό μαθητή, να κατανοήσει πλήρως π.χ. τον βίο και το έργο ενός Αγίου, αν δεν τον εντάξει πρώτα σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο, με όλες τις κοινωνικο-πολιτισμικές προεκτάσεις, που αυτό εμπερικλείει. Κι αυτό, με τη σειρά του, μπορεί κάλλιστα να αποτελέσει ερέθισμα για την ομαδοποίηση π.χ. των Αγίων, ανάλογα με το χρόνο εμφάνισής τους (ποιοι έζησαν πριν το Χριστό, ποιους συναντάμε στο Βυζάντιο, ποιοι μαρτύρησαν την περίοδο της Τουρκοκρατίας, ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές παρατηρούνται, τι μένει σταθερό και διαχρονικό, τι αλλάζει;). Έτσι, αβίαστα, εισάγονται και οι Θεμελιώδεις Έννοιες, οι οποίες ενοούνται από τη διαθεματικότητα, όπως ομοιότητα-διαφορά, χρόνος, χώρος, αλλαγή, κλπ.

Μια άλλη γενικότερη διαπίστωση, που αφορά, κατά κύριο λόγο, στον τρόπο παρουσίασης των Αγίων, μέσα από τα σχολικά βιβλία του Δημοτικού, είναι η προβολή τους ως πρότυπα ενάρετης, δίκαιης και συνετής ζωής και η έμμεση, αλλά

¹⁷³ Α. Στραταριδάκη-Κυλάφη, *Η Ιστορία στην Προσχολική Εκπαίδευση: Θεωρητικές θέσεις και ενδεικτικές εφαρμογές*, Ρέθυμνο, 2006, σελ.48.

εμφανώς εννοούμενη προτροπή μίμησής του τρόπου σκέψης και δράσης τους. Κι αυτό δικαιολογείται, κατά κάποιο τρόπο, αν λάβουμε υπόψη μας, ότι, ανάμεσα στους γενικούς σκοπούς «της θρησκευτικής εκπαίδευσης, σύμφωνα με τη μεταρρύθμιση του 2003, είναι... η απόκτηση γνώσεων για τη χριστιανική πίστη και την Ορθόδοξη Παράδοση... η ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης... η κατανόηση της χριστιανικής πίστης ως μέσου νοηματοδότησης του κόσμου και της ζωής... η παροχή ευκαιριών για προβληματισμό και στοχασμό... η αξιολόγηση του Χριστιανισμού ως παράγοντα βελτίωσης της ζωής του ανθρώπου».¹⁷⁴

Η κατανομή της διδακτέας ύλης στα βιβλία Θρησκευτικών του Δημοτικού Σχολείου έχει ως εξής:

Το βιβλίο Θρησκευτικών της Γ΄ τάξης του Δημοτικού Σχολείου (Ο Θεός στη ζωή μας) χωρίζεται σε οκτώ κεφάλαια:

Κεφάλαιο Α΄ (Ο Θεός είναι μαζί μας), Κεφάλαιο Β΄ (Το δώρο της ζωής), Κεφάλαιο Γ΄ (Η ζωή θέλει αγάπη και προσπάθεια), Κεφάλαιο Δ΄ (Με το Χριστό αλλάζει η ζωή), Κεφάλαιο Ε΄ (Η χαρά στη ζωή), Κεφάλαιο ΣΤ΄ (Η ζωή με τους γύρω μας), Κεφάλαιο Ζ΄ (Τα Πάθη και η Ανάσταση του Χριστού), Κεφάλαιο Η΄ (Γιορτές μετά το Πάσχα).

Οι ενότητες που αφορούν σε Αγίους της Εκκλησίας μας είναι οι ακόλουθες:

Ενότητα 24, από το Κεφάλαιο Ε΄ (Η ονομαστική μου γιορτή)

Ενότητα 27, από το Κεφάλαιο Ε΄ (Οι Τρεις Ιεράρχες)

Ενότητα 33, από το Κεφάλαιο ΣΤ΄ (Η Αγία Φιλοθέη)

Ενότητα 41, από το Κεφάλαιο Η΄ (Ο Άγιος Γεώργιος)

Ενότητα 43, από το Κεφάλαιο Η΄ (Κοσμάς και Δαμιανός: Ανάργυροι ιατροί)

Το βιβλίο Θρησκευτικών της Δ΄ τάξης του Δημοτικού Σχολείου (Η πορεία μας στη ζωή) χωρίζεται σε επτά κεφάλαια:

Κεφάλαιο Α΄ (Το ξεκίνημα), Κεφάλαιο Β΄ (Αυτοί που έδειξαν και βάδισαν το δρόμο), Κεφάλαιο Γ΄ (Νέος δρόμος, καινούρια ζωή), Κεφάλαιο Δ΄ (Συνεχίζουμε όλοι

¹⁷⁴ Κομνηνού, ό.π., σελ. 368.

μαζί), Κεφάλαιο Ε΄(Στην πορεία ξεπερνάμε τα εμπόδια), Κεφάλαιο ΣΤ΄(Η Εκκλησία πορεύεται σε όλο τον κόσμο), Κεφάλαιο Ζ΄(Επίκαιρα).

Οι ενότητες που αφορούν σε Αγίους της Εκκλησίας μας είναι οι ακόλουθες:

Ενότητα 5, από το Κεφάλαιο Β΄(Οι προφήτες)

Ενότητα 6, από το Κεφάλαιο Β΄(Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος)

Ενότητες 16, 17, 18, από το Κεφάλαιο Γ΄(Παύλος: Από διώκτης Απόστολος- Ο ακούραστος οδοιπόρος Παύλος κηρύττει στην Ελλάδα- Η μαρτυρική πορεία του Παύλου από τα Ιεροσόλυμα στη Ρώμη))

Ενότητα 19, από το Κεφάλαιο Γ΄(Δρόμος πίστης και θυσίας: Ο Άγιος Ιγνάτιος)

Ενότητα 20, από το Κεφάλαιο Γ΄(Ο Άγιος Χριστοφόρος)

Ενότητα 30, από το Κεφάλαιο ΣΤ΄(Κύριλλος και Μεθόδιος: Ιεραπόστολοι στους σλαβικούς λαούς)

Ενότητα 34, από το Κεφάλαιο Ζ΄(Ο Απόστολος Ανδρέας)

Ενότητα 36, από το Κεφάλαιο Ζ΄(Ιωάννης ο Χρυσόστομος: Πορεία γεμάτη αγώνες)

Το βιβλίο Θρησκευτικών της Ε΄ τάξης του Δημοτικού Σχολείου (Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής) χωρίζεται σε έξι κεφάλαια:

Κεφάλαιο Α΄(Οι αγώνες στη ζωή μας), Κεφάλαιο Β΄(Αγωνιστές και μάρτυρες), Κεφάλαιο Γ΄(Αγώνας για την αλλαγή του εαυτού μας), Κεφάλαιο Δ΄(Δημιουργώντας έναν όμορφο κόσμο), Κεφάλαιο Ε΄(Αγώνες για έναν κόσμο ανθρωπινότερο), Κεφάλαιο ΣΤ΄(Επίκαιρα).

Οι ενότητες που αφορούν σε Αγίους της Εκκλησίας μας είναι οι ακόλουθες:

Ενότητα 1.3., από το Κεφάλαιο Α΄(Οι μαθητές του Χριστού προετοιμάζονται για αγώνες)

Ενότητα 1.4., από το Κεφάλαιο Α΄(Αγώνας με τη δύναμη της αγάπης- Η προσφορά του Αγίου Αγάθωνα, παράδειγμα αληθινής αγάπης)

Ενότητα 2.1., από το Κεφάλαιο Β΄(Οι Απόστολοι συνεχίζουν τον αγώνα του Χριστού)

Ενότητα 2.2., από το Κεφάλαιο Β΄(Ο Στέφανος: Πρωταγωνιστής και Πρωτομάρτυρας)

Ενότητα 2.3., από το Κεφάλαιο Β΄(Οι Άγιοι Σαράντα Μάρτυρες)

Ενότητα 2.4., από το Κεφάλαιο Β΄(Μαρτύριο με εκπληκτική κατάληξη [Η Αγία Αικατερίνη])

Ενότητα 2.5. και 2.6., από το Κεφάλαιο Β΄(Ένας νέος και τρία παιδιά μάρτυρες [Ο Άγιος Μάμας, Ο Άγιος Κυριακός, Η Αγία Ακυλίνα, Ο Άγιος Ταρσίζιος])

Ενότητα 2.7., από το Κεφάλαιο Β΄(Νεομάρτυρες)

Ενότητα 3.2., από το Κεφάλαιο Γ΄(Ο ληστής που έγινε Άγιος)

Ενότητα 3.4., από το Κεφάλαιο Γ΄(Ο Πατριάρχης Ιωάννης ο Ελεήμων)

Ενότητα 4.4. και 4.5., από το Κεφάλαιο Δ΄(Η ομορφιά και τα μυστικά μιας εικόνας, «Διαβάζοντας» κι άλλες βυζαντινές εικόνες)

Ενότητα 4.10, από το Κεφάλαιο Δ΄(Ρωμανός ο Μελωδός, μεγάλος υμνογράφος)

Ενότητα 4.11., από το Κεφάλαιο Δ΄(Κασσιανή, η μοναδική βυζαντινή υμνογράφος)

Ενότητα 6.1., από το Κεφάλαιο ΣΤ΄(Ο Μεγαλομάρτυρας Δημήτριος)

Ενότητα 6.2., από το Κεφάλαιο ΣΤ΄(Ο Μέγας Βασίλειος)

Ενότητα 6.4., από το Κεφάλαιο ΣΤ΄(Ο Απόστολος Πέτρος)

Το βιβλίο Θρησκευτικών της ΣΤ΄ τάξης του Δημοτικού Σχολείου (Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας) χωρίζεται σε επτά κεφάλαια:

Κεφάλαιο Α΄ (Η αναζήτηση και η φανέρωση της αλήθειας), Κεφάλαιο Β΄(Η αλήθεια καταγράφεται), Κεφάλαιο Γ΄(Αλήθειες που δίδαξε ο Χριστός), Κεφάλαιο

Δ΄(Ποιος αγρυπνά για την αλήθεια), Κεφάλαιο Ε΄(Ζώντας μαζί με την αλήθεια), Κεφάλαιο ΣΤ΄(Ετερόδοξοι και αλλόθρησκοι), Κεφάλαιο Ζ΄(Επίκαιρα θέματα).

Οι ενότητες που αφορούν σε Αγίους της Εκκλησίας μας είναι οι ακόλουθες:

Ενότητα 4, από το Κεφάλαιο Α΄(Μία συνάντηση με την Αλήθεια [Ο Ναθαναήλ])

Ενότητα 6, από το Κεφάλαιο Β΄(Ησαΐας: Ο προφήτης που μίλησε για την Αλήθεια)

Ενότητα 11, από το Κεφάλαιο Γ΄(Να συγχωρούμε τους άλλους [Ο Άγιος Διονύσιος])

Ενότητα 12, από το Κεφάλαιο Γ΄(Προσέχουμε πάντα όσα λέμε; [Ο Άγιος Ιάκωβος])

Ενότητα 28, από το Κεφάλαιο Ε΄(Η Ορθόδοξη Παράδοση [Οι Πατέρες της Εκκλησίας μας])

Ενότητα 34, από το Κεφάλαιο Ζ΄(Γρηγόριος ο Θεολόγος)

Ενότητα 36, από το Κεφάλαιο Ζ΄(Το Άγιον όρος [Ο Όσιος Πέτρος ο Αθωνίτης-Ο Όσιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης])

Ενότητα 37, από το Κεφάλαιο Ζ΄(Ένα περιστατικό από τη ζωή του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού)

3.2. Θρησκευτικά Γ΄ Δημοτικού – Ο Θεός στη ζωή μας¹⁷⁵

3.2.1. Η ονομαστική μου γιορτή¹⁷⁶

Η αναφορά στην ονομαστική εορτή του κάθε παιδιού δημιουργεί αναμφισβήτητα μία εύστοχη σύνδεση και μία αβίαστα ισχυρή ταύτιση ανάμεσα στον εκάστοτε εορταζόμενο και στην έννοια του Αγίου.

Το παιδί καλείται στην ενότητα 24 του σχολικού βιβλίου να αντιληφθεί την προέλευση και τη σημασία του ονόματος που του δόθηκε, κατά την τέλεση του

¹⁷⁵ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βούκανου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Γ΄ Δημοτικού. Ο Θεός στη ζωή μας*, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων 2010.

¹⁷⁶ Ζούρας, κ.ά., ό.π., σελ. 74-75.

μυστηρίου της βάπτισής του (το θέμα της βάπτισης εξετάστηκε στην προηγούμενη ενότητα). Ήδη, λοιπόν, από το προηγούμενο μάθημα είχε εντοπιστεί η πιθανή εκπόρευση του βαπτιστικού του ονόματος από κάποιο Άγιο και η διερεύνηση των γνώσεων που αφορούν σε αυτόν. Εδώ όμως προσδίδεται ένας εορταστικός και τιμητικός χαρακτήρας στην ονοματοδοσία, ενώ ταυτόχρονα πλανάται καθησυχαστικά το αδιαπραγμάτευτο πέπλο της αγίας προστασίας, όχι μόνο για το παιδί που φέρει το όνομα του Αγίου, αλλά, πολλές φορές, και για τους ανθρώπους που εκπροσωπούν ένα συγκεκριμένο επαγγελματικό κλάδο (εδώ, τους ναυτικούς).

Ο Νικόλας, ένα παιδί της Γ' Δημοτικού, κάνοντας την αφήγηση σε α' πρόσωπο, εκπροσωπεί με φυσικό και παραστατικό τρόπο όλα τα παιδιά της ηλικίας του, οδηγώντας τα σε ανάλογους συλλογισμούς και σε παρόμοια συναισθήματα. Ο μικρός Νικόλας πήρε το όνομά του από τον Άγιο Νικόλαο, που είναι προστάτης των ναυτικών. Η ημέρα της γιορτής του είναι ημέρα εκκλησιασμού, πανηγυριού, χαράς, ευχών, δώρων. Απ' όλες τις ευχές, ο Νικόλας ξεχωρίζει μία: «Να μοιάσεις στον Άγιό σου!». Όταν αναρωτιέται ο μικρός μας μαθητής σε τι να του μοιάσει, η απάντηση βγαίνει εύκολα από μέσα του, αποτυπωμένη με απλά και κατανοητά λόγια: «Ο Άγιός μου είχε ζωή γεμάτη αγάπη και αρετή. Πιο πολύ την αγάπη του την έδειχνε σε φτωχούς και βασανισμένους που τους γλίτωνε από την πείνα, το θάνατο κι από την αμαρτία. Θα' ταν καλό να του' μοιάζα λίγο στην αγάπη του προς τους ανθρώπους». Παρακάτω αναλύεται η ιδιαιτερότητα της ημέρας της ονομαστικής εορτής, δίνοντας τη δέουσα βαρύτητα στα κατάλληλα σημεία: «... νιώθουμε πως γιορτάζει κάποιος που έζησε πολλά χρόνια πριν από μας κι αγάπησε πολύ το Θεό. Έγινε Άγιος γιατί σκόρπισε αγάπη στους ανθρώπους ή γιατί με χαρά στερήθηκε πολλά αγαθά για να είναι κοντά στο Θεό. Άλλος πάλι επειδή έδωσε τη ζωή του για την αλήθεια του Θεού. Όλοι αυτοί μας δείχνουν τρόπους και δρόμους που οδηγούν στο Θεό. Αυτός ο Άγιος, λοιπόν, μας φυλάει, μας προστατεύει, μας δίνει κουράγιο και σ' αυτόν μπορούμε να πούμε τη στεναχώρια και το παράπονό μας».

Οι προσωπικές σχέσεις με τους Αγίους, οι εξομολογήσεις και οι επικλήσεις σε αυτούς, όταν αντιμετωπίζουμε δυσκολίες, είναι μια συνήθης πρακτική και παλιά ιστορία, που χτίζει, χρόνια τώρα, το θαυμαστό πλούτο της λαογραφίας μας, όπως μαρτυρά και το δημοτικό τραγούδι της σελ. 43.: « Βοήθα Άγιε Γιώργη, και συ Άγιε Κοσμά, στις δυσκολίες όλες, να σ' έχουμε γιατρεία, σε μπόρες, σε κινδύνους, σε φόβο, σε κακό, τον Άγιο μας, να' χουμε μονάχα βοηθό». Πολύ σωστά αναφέρεται και

στο βιβλίο του δασκάλου ότι έτσι «δίνεται η ευκαιρία για προσέγγιση της δημοτικής ποίησης από τους μαθητές».¹⁷⁷ Είθισται, επίσης, να απευθυνόμαστε σε συγκεκριμένο Άγιο κάθε φορά, ο οποίος μπορεί να εκπροσωπεί ορισμένη μερίδα επαγγελματιών (π.χ. ο Άγιος Νικόλαος προστατεύει τους ναυτικούς), να παρέχει ιατρική φροντίδα (π.χ. η Αγία Παρασκευή φροντίζει για την όραση), ή να διατηρεί ρόλο πολιούχου (π.χ. ο Άγιος Ανδρέας στην Πάτρα).

Εδώ θα πρέπει, βέβαια, να αναφέρουμε αυτό που επισημαίνει ο Βαρβούνης σχετικά με την εγκυρότητα και την ταύτιση των λαϊκών διηγήσεων με πραγματικά γεγονότα, τα οποία αφορούν σε κάποιο άγιο και συνθέτουν τα τοπικά ήθη και έθιμα. Οι λαϊκές παραδόσεις, καθώς και η προφορική λαϊκή λογοτεχνία συνιστούν ένα υλικό που μεταβάλλεται πολύ εύκολα και επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες και συνθήκες. Η αναπαραγωγή διηγήσεων με θέμα τη ζωή και τα έργα ενός αγίου και ο εμπλουτισμός αυτών με υποκειμενικά κριτήρια ή διάθεση υπερβολής και εξιδανίκευσης δημιουργούν τα «καταπεπτωκότα στοιχεία» του λαϊκού πολιτισμού, όπως τα ονομάζει η λαογραφία, αλλά σαφώς δεν μπορούν να αποτελέσουν καταγραφή ιστορικών γεγονότων. Στην καλύτερη περίπτωση πρόκειται για λαογραφικές μαρτυρίες που ανιχνεύουν την πίστη και την ιδεολογία των ανθρώπων και στη χειρότερη για «κατασκευασμένα» στοιχεία, τα οποία λανθασμένα χρησιμοποιούνται για την ενίσχυση της ιστορικότητας της ορθοδοξίας στις κατά τόπους ενορίες.¹⁷⁸

Στη στήλη «Ψάχνω, ρωτώ και βρίσκω» του βιβλίου ζητείται από τους μαθητές να βρουν στοιχεία για τη ζωή του εκάστοτε Αγίου, να κάνουν δηλ. μια εκτεταμένη έρευνα για το βίο του κι όχι να περιοριστούν στο τι γνωρίζουν γενικά, όπως τους ζητήθηκε στην προηγούμενη ενότητα, στην αναφερόμενη στη βάπτιση. Είναι μια καλή αφορμή για να γνωρίσει το κάθε παιδί τον Άγιο από τον οποίο πήρε το όνομά του, να τον θαυμάσει, να ταυτιστεί μαζί του και, γιατί όχι, να προσπαθήσει να τον μιμηθεί, όσον αφορά στα συναισθήματα της μεγαλοψυχίας, της δοτικότητας και της

¹⁷⁷ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού. Ο Θεός στη ζωή μας. Βιβλίο δασκάλου*, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων 2005, σελ. 47.

¹⁷⁸ Μ.Γ.Βαρβούνης, «Λέων “Επίσκοπος Σάμου”(ante 7 αι.): Ανάμεσα στην Ιστορία και στην Αγιολογία», *Ιστορίας Μέριμνα*, Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών 2011, σελ. 152.

ενσυναίσθησης. «Για τα παιδιά που το όνομά τους δεν αντιστοιχεί σε όνομα γνωστού Αγίου, τονίζουμε ότι υπάρχει η γιορτή των Αγίων Πάντων».¹⁷⁹

Καλό, επίσης, είναι να τονιστεί ότι η ημέρα τιμής των Αγίων από την Εκκλησία μας συμπίπτει με την ημέρα θανάτου τους. Αυτό είναι κάτι που μπορεί να προξενήσει απορία στο μαθητή, γιατί, πιθανότατα, να θεωρούσε την ημέρα γέννησης πιο ιδανική ημερομηνία εορτασμού. Εδώ θα πρέπει ο εκπαιδευτικός να εξηγήσει ότι οι Άγιοι, με το θάνατό τους, ουσιαστικά αποποιούνται την ανθρώπινη φύση τους, αποβάλλουν τη θνητότητά τους και εισέρχονται στην αιώνια Βασιλεία του Θεού, νικητές και άξιοι για την τιμή αυτή της τελειωτικής ένωσης μαζί Του.

Σε μια εποχή, όπου τα παιδιά περιτριγυρίζονται από χάρτινους ήρωες, οι οποίοι κινούνται βιαστικά στις σελίδες ενός περιοδικού ή «μεταφέρονται» στις οθόνες των τηλεοράσεων και των υπολογιστών, η εικόνα του Αγίου φαντάζει πιο «ήσυχη», πιο θελκτική, πιο ανθρώπινη. Ο «προικισμένος» με υπερφυσικές δυνάμεις σούπερ-ήρωας, ο οποίος ίπταται ανά πάσα στιγμή με εξωπραγματική ταχύτητα, έχει τη δύναμη Τιτάνα και τις ικανότητες ταχυδακτυλουργού, τελικά κάνει πολλή φασαρία, επιδεικνύοντας ενίοτε και βίαιη συμπεριφορά, για να σώσει τον κόσμο.

Ο Άγιος, από την άλλη, χωρίς ανούσιες και εφήμερες εκδηλώσεις εντυπωσιασμού, προτείνει έναν πιο απλό τρόπο για την προσωπική σωτηρία, αλλά και τη σωτηρία όλων: να αγαπάς τους συνανθρώπους σου και να εμπιστεύεσαι το Θεό. Διαθέτει, άλλωστε, και ένα άλλο ισχυρό όπλο εναντίον όλων αυτών των φανταστικών αποκημάτων, που κατασκευάζουν οι σχεδιαστές κόμικς για να πλουτίσουν τα εργοστάσια παιχνιδιών και οι κινηματογραφικές εταιρίες: είναι ένα ιστορικό υπαρκτό πρόσωπο, που γεννήθηκε πολλά χρόνια πριν από εμάς, έζησε σαν κι εμάς και ένωθε σαν κι εμάς.

Κι αυτό παραπέμπει σε μία άλλη σημαντική παράμετρο, που αφορά στη διδασκαλία των Αγίων, αλλά και οποιουδήποτε άλλου ιστορικού προσώπου: στην ένταξή τους στο εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο, ώστε να γίνει κατανοητή από το παιδί η χρονική απόσταση ανάμεσα στο «σήμερα» και στα χρόνια που έζησαν οι Άγιοι που αναφέρονται. Η ιστοριογραμμή είναι ένα σημαντικό σημείο αναφοράς, το οποίο, όταν χωρίζεται σε διακριτά τμήματα, κάνει ξεκάθαρο στο παιδί για ποια εποχή μιλάμε (π.χ.

¹⁷⁹ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 71.

Αρχαιότητα, Βυζάντιο, Τουρκοκρατία, κλπ.) και πόσο απέχει από τη δική του. Είναι μία καθοριστικής σημασίας διδακτική μεθοδολογία, η οποία εφαρμόζεται από το Νηπιαγωγείο ακόμα, λόγω του ότι είναι μια εύληπτη, εποπτική σημειολογική αποτύπωση της ιστορίας.

Μιλώντας για το Νηπιαγωγείο, θα πρέπει να αναφερθεί εδώ ότι αφετηρία, κίνητρο και έμπνευση της διδασκαλίας του/της νηπιαγωγού αποτελούσε πάντα το όνομα των παιδιών της τάξης του/της: πώς θα το γράψουν, πώς θα το αναπαραστήσουν, ποιο είναι το αρχικό του γράμμα, από πού το πήραν, κλπ. Γι' αυτό, κρίνεται πολύ εύστοχη η έναρξη της διδασκαλίας των Αγίων στο Δημοτικό από το μάθημα της ονομαστικής εορτής. Το όνομα είναι ένα αναπόσπαστο κομμάτι της ταυτότητάς μας, το οποίο μας συνδέει με την ιστορία-οικογενειακή και εθνική-αλλά και με πλήθος πολιτισμικών και λαογραφικών παραπομπών.

Απόδειξη αυτών των εθμικών εκδηλώσεων αποτελεί και η επόμενη ενότητα¹⁸⁰, όπου παρουσιάζονται οι πανηγυρικές προεκτάσεις προς τιμήν του Αγίου, εστιάζοντας στο προσκύνημα και στη λιτανεία της εικόνας του, καθώς και στην αγάπη και στην ενότητα των ενοριτών.

3.2.2. Οι Τρεις Ιεράρχες: Γιορτάζουν τα σχολεία¹⁸¹

Αν και είχε γίνει μία πρότερη αναφορά στον Άγιο Κωνσταντίνο και στην Αγία Ελένη¹⁸² (χωρίς όμως ιδιαίτερες και αναλυτικές προεκτάσεις στο πρόσωπό τους, πέρα από το γεγονός της ανεύρεσης και Ύψωσης του Τιμίου Σταυρού), καθώς και στη συνδρομή των Αγίων, μέσω του δημοτικού τραγουδιού, που είδαμε προηγουμένως¹⁸³, ουσιαστικά, με αυτή την ενότητα, αρχίζει η αναλυτική έκθεση του μικρού μαθητή στη ζωή και στα έργα συγκεκριμένων Αγίων.

Παρακολουθώντας την πορεία της παρουσίασης των Αγίων, που ακολουθεί το βιβλίο Θρησκευτικών της Γ' Δημοτικού, αντιλαμβανόμαστε ότι υποστηρίζει μια ορθή ακολουθία, ανταποκρινόμενη στις νοητικές ανάγκες του οκτάχρονου μαθητή. Έτσι, λαμβάνει χώρα ένα ομαλό και κλιμακωτό «άνοιγμα», μία ασφαλής και μελετημένη μετάβαση από το ατομικό στο συλλογικό, από το ειδικό στο γενικό. Δίδεται η

¹⁸⁰ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 76-77.

¹⁸¹ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 82-83..

¹⁸² Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 12.

¹⁸³ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 43.

αίσθηση, λοιπόν, ότι η χριστιανική πίστη είναι πρωτίστως μια προσωπική υπόθεση που ξεκινάει από το άτομο και την οικογένειά του (όνομα, το οποίο ενδεχομένως να έχει λάβει από κάποιο μέλος της οικογένειάς του, βάπτιση, ονομαστική εορτή, κλπ.) και επεκτείνεται στην ευρύτερη κοινωνία (γειτονιά, σχολείο, ενορία).

Το σχολείο αποτελώντας τη δεύτερη σημαντικότερη εστία κοινωνικοποίησης, μετά την οικογένεια, γιορτάζει κι αυτό τους δικούς του προστάτες, τους Τρεις Ιεράρχες. «Η μεγάλη τους μόρφωση και η αγάπη τους προς τα παιδιά μας κάνει να τους αισθανόμαστε κοντά μας, βοηθούς στο πλευρό μας. Είναι οι προστάτες Άγιοι των μαθητών και των δασκάλων».¹⁸⁴ Αυτή η φράση επαινεί με θαυμασμό, αλλά και σαφήνεια τον εξαιρετικό συνδυασμό μόρφωσης και αγάπης προς το συνάνθρωπο, που επέδειξαν οι τρεις μεγάλοι αυτές άνδρες της Εκκλησίας μας. Παρουσιάζονται τα βασικά σημεία της ζωής, της προσωπικότητας και της δράσης τους, καθώς και χαρακτηριστικές φράσεις που έχουν ειπωθεί από αυτούς.

Σημαντική είναι και η εστίαση στους ονοματικούς προσδιορισμούς που συνοδεύουν τα κύρια ονόματα των Τριών Ιεραρχών, οι οποίοι προσδίδουν κύρος, αλλά και επεξηγούν ταυτόχρονα. Έτσι, ο Γρηγόριος ονομάζεται και «Θεολόγος», γιατί «δίδαξε την αλήθεια για το Θεό» και ο Ιωάννης έμεινε γνωστός ως «Χρυσόστομος» «για τις υπέροχες ομιλίες του προς τους πιστούς». Στο Βασίλειο, από την άλλη, δε φαίνεται να δικαιολογείται ευθαρσώς το επίθετο «Μέγας» και ίσως εδώ θα έπρεπε να γίνει η σύνδεση με το μεγαλείο της προσωπικότητάς του και με το μέγεθος (δηλ. τη σπουδαιότητα) των πράξεών του.

Όσον αφορά στο Μέγα Βασίλειο, ίσως να είναι μια καλή ευκαιρία και αφορμή να απαντήσουμε στο μεγάλο ερώτημα των παιδιών, που αναδύεται με λαχτάρα και επιμονή κάθε Χριστούγεννα: αν υπάρχει ο Άγιος Βασίλης. Ο Μέγας Βασίλειος, ερχόμενος από την Καισάρεια, όπως αναφέρουν ξεκάθαρα τα κάλαντα που τραγουδούν στις γειτονιές, ήταν ένα πρόσωπο υπαρκτό, που έζησε πριν πολλά χρόνια. Δεν πρόκειται για κάποιο παραμύθι που δοκιμάζει τα όρια της φαντασίας τους και αμφισβητεί τη λογική και την ωριμότητά τους. Είναι δύσκολο, βέβαια, να ανταγωνιστεί το χαριτωμένο ασπρομάλλη, τον ντυμένο με τη γνωστή κόκκινη στολή, παππούλη, που έρχεται φορτωμένος με δώρα και που δε θυμίζει σε τίποτα το μελαχρινό γενειοφόρο Άγιο της εικόνας, που φοράει ράσα και κρατάει ένα βιβλίο.

¹⁸⁴ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 82.

Παρ' όλα αυτά, είναι εύκολο για ένα παιδί να βασιστεί στο αδιαμφισβήτητο γεγονός της ύπαρξης του Αγίου, να τον θαυμάσει για όλα αυτά που προσέφερε, ειδικά «στους αρρώστους, στους φτωχούς και στα ορφανά», και μετά να τον «μεταμορφώσει» σε πνεύμα, εμφανώς γερασμένο, που μπορεί να ταξιδεύει όπου θέλει, ακόμα και μ' ένα έλκηθρο, πετώντας στον ουρανό. Πιθανότατα αυτός να είναι ένας επιτυχής τρόπος να αντιληφθούν τα παιδιά την έννοια του «δώρου», της δοτικότητας και της αγάπης, που, ούτως ή άλλως, είναι και το ζητούμενο, όταν διανύουμε τις άγιες ημέρες των Χριστουγέννων.

Σαφέστατα, ο κύριος διδακτικός στόχος θα πρέπει να εντοπιστεί στο «να αντιληφθούν τους Τρεις Ιεράρχες ως πρότυπο συνδυασμού μορφωμένου και ενάρετου ανθρώπου», όπως υποδεικνύει το βιβλίου δασκάλου, και καλώς καταγράφονται πολύ σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τη δράση τους, οι οποίες συνυπογράφουν τα κοινά τους στοιχεία και δικαιολογούν, εν μέρει,¹⁸⁵ τον κοινό εορτασμό τους. Επίσης, πολύ σωστά κρίνεται ως χρήσιμο κείμενο το Απολυτικό τους, το οποίο μετουσιώνει στο γνωστό ύμνο της Εκκλησίας μας τη λαμπρή σοφία και την εξαιρετή μόρφωσή τους, αρετές που χρησιμοποίησαν για να διδάξουν το λόγο του Θεού.¹⁸⁶

3.2.3. Η Αγία Φιλοθέη: Παράδειγμα καλοσύνης¹⁸⁷

«Η Αγία Φιλοθέη έζησε στην Αθήνα, στην εποχή που η πατρίδα μας ήταν σκλαβωμένη στους Τούρκους». Η πρώτη πρόταση της ενότητας δίνει το έναυσμα για τη σωστή πλαισίωση της διδασκαλίας. Η ζωή της Αγίας αρχίζει και τελειώνει την εποχή της Τουρκοκρατίας, οπότε θα πρέπει οπωσδήποτε να γίνει χρήση της ιστοριογραμμής και να τοποθετηθεί η συγκεκριμένη εποχή σε κατάλληλα διαμορφωμένη απόσταση από τη σημερινή εποχή. Απαραίτητο κρίνεται να επισημανθούν και οι συνθήκες σκλαβιάς, οι λόγοι του μίσους των Τούρκων προς τους Έλληνες, η έννοια του αλλόθρησκου και οι συνέπειες τη μη συμμόρφωσης στη θρησκεία των Τούρκων. Είναι, επίσης, σημαντικό να τονιστεί ότι η Αγία Φιλοθέη, όχι εν αγνοία της, αλλά έχοντας πλήρη συνείδηση, δεν απαρνήθηκε το Χριστό, αλλά, αντίθετα, τον δόξασε μέχρι το τέλος, διακινδυνεύοντας τη σωματική της ακεραιότητα

¹⁸⁵ Ίσως θα έπρεπε να αναζητηθεί και μια πιο ικανοποιητική εξήγηση για αυτό τον κοινό εορτασμό, που να παραπέμπει πιθανότατα στην ισότιμη αντιμετώπιση των Τριών Ιεραρχών από την Εκκλησία.

¹⁸⁶ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού*,..... *Βιβλίο δασκάλου*..., ό.π., σελ. 77-78.

¹⁸⁷ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού*..., ό.π., σελ. 97-98.

και την ίδια της τη ζωή. Δύο είναι τα βασικά διδάγματα από τη ζωή της, στα οποία πρέπει να επικεντρωθεί ο/η εκπαιδευτικός: αν και ήταν πλούσια, απαρνήθηκε τα πλούτη της και τα διέθεσε στους φτωχούς, αλλά, ταυτόχρονα, φρόντιζε και για τη μόρφωση και την επαγγελματική εκπαίδευση των σκλαβωμένων ελληνόπουλων. Με άλλα λόγια, τα εφοδίαζε με σημαντικά όπλα για να πολεμήσουν τον εχθρό της πατρίδας και της πίστης τους.

Η εικόνα της Αγίας, που παρατίθεται στην ενότητα αυτή, είναι μια θαυμάσια αφορμή για να αρχίσουν οι μαθητές να παρατηρούν τις διαφορές ανάμεσα στις αγιογραφικές αναπαραστάσεις που συναντούν στις σελίδες του βιβλίου. Η συγκεκριμένη εικόνα παρουσιάζει εμφανείς διαφορές σε σχέση με άλλες που έχουν παρουσιαστεί και καλό θα ήταν να παρακινηθούν οι μαθητές για τον εντοπισμό τους.

Το όνομα της Αγίας παρουσιάζει, επίσης, ενδιαφέρον, αν αναλυθεί στα δύο συνθετικά της: Φίλο-θέη = φίλος του Θεού, αυτός που αγαπάει το Θεό. Εντυπωσιακό είναι και το γεγονός ότι ένα ολόκληρο προάστιο της Αθήνας έχει πάρει το όνομα της Αγίας και αυτό μπορεί να αποτελέσει αιτία συζητήσεων, προβληματισμών και ανίχνευση πρότερων γνώσεων. Τα παιδιά θα μπορούσαν, για παράδειγμα, να σκεφτούν αν έχουν ακούσει για το συγκεκριμένο προάστιο, αν το έχουν επισκεφτεί, αν γνωρίζουν για άλλη τοποθεσία της Ελλάδας που να έχει πάρει το όνομά της από κάποιο Άγιο, κλπ. Σε κάθε περίπτωση, θα ήταν χρήσιμο να επεκταθεί η έρευνα γύρω από την Αγία Φιλοθέη και να συγκεντρωθούν περισσότερα στοιχεία γύρω από τη ζωή και το έργο της.

3.2.4. Ο Άγιος Γεώργιος¹⁸⁸

«Ο Άγιος Γεώργιος γεννήθηκε στην Καπαδοκία της Μ. Ασίας κατατάχτηκε στο στρατό στα χρόνια του αυτοκράτορα Διοκλητιανού, ενός μεγάλου διώκτη των χριστιανών». Η πρώτη παράγραφος της ενότητας δίνει και πάλι στοιχεία και λαβές για την οργάνωση της διδασκαλίας. Η χωροχρονική τοποθέτηση του βίου του Αγίου κρίνεται, λοιπόν, σημαντική για να μπορέσει το παιδί να «προσανατολιστεί» στην ιστοριογραμμή, τόσο όσον αφορά στον εντοπισμό της Μ. Ασίας στο χάρτη, όσο και της περιόδου της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, μιας εχθρικής περιόδου για το χριστιανισμό.

¹⁸⁸ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού*..., ό.π., σελ. 118-119.

Ο Άγιος Γεώργιος, αν και δεν ήταν πλούσιος, κατόρθωσε να γίνει αξιωματικός του στρατού. Χρησιμοποίησε αυτή την ιδιότητα, όχι τυφλωμένος από επαγγελματικές φιλοδοξίες, αλλά για να σώσει χριστιανούς αιχμάλωτους. Έχοντας επίγνωση των παρακινδυνευμένων ενέργειών του, δε δίστασε, δεν απαρνήθηκε την πίστη του, αλλά με χαρά περίμενε και υπέμεινε το μαρτύριο της τιμωρίας του. Παρόλο που αναφέρεται ότι «θεραπεύτηκε θαυματουργικά από το Θεό», για να επιβραβευτεί ο Άγιος «για την υπομονή, το θάρρος και την αγάπη του Γεωργίου προς Αυτόν», εξ ου και το «τρόπαιο» και ο «τροπαιοφόρος», δε δίνονται περισσότερες λεπτομέρειες για το θαύμα της σωτηρίας του και αυτή η γενικότητα της αφήγησης πιθανότατα να αφήσει ανικανοποίητο και «ακάλυπτο» το παιδί, που θέλει να αντιλαμβάνεται την πλοκή των γεγονότων χωρίς κενά.

Θα πρέπει να τονιστεί, επίσης, το πόσο επηρέασε η θυσία του Αγίου Γεωργίου ακόμα και ανθρώπους που δεν ήταν χριστιανοί, όπως η σύζυγος του Διοκλητιανού, Αλεξάνδρα, αλλά και άλλοι άρχοντες. Εδώ καταδεικνύεται η δύναμη της αγιότητας ενός ανθρώπου και πώς μπορεί αυτή να συμμορφώσει, να μεταμορφώσει, αλλά και να λυγίσει παγιωμένες αντιλήψεις.

Αξίζει, τέλος, να αναφερθεί ότι την πρόσκληση του Θεού μπορούν να αποδέχονται άνθρωποι διαφορετικής κοινωνικής τάξης, ηλικίας και επαγγέλματος. Ο Άγιος Γεώργιος ήταν στρατιωτικός, όπως μαρτυρά και το δόρυ που κρατά στην εικόνα του βιβλίου, αλλά αυτό δεν τον εμπόδισε να υπηρετήσει το Θεό το ίδιο καλά με τους μορφωμένους Τρεις Ιεράρχες και την εύπορη Αγία Φιλοθέη.

Απόρροια των αρχαιολογικών ανασκαφών που πραγματοποιήθηκαν τα έτη 1983-87 και 2004 στην κεντρική Μακεδονία, και συγκεκριμένα στην Κολχίδα του νομού Κιλκίς, ήταν η αποκάλυψη ενός παρεκκλησιού μέσα σε βράχο, αφιερωμένο στην Παναγία Ζωοδόχο Πηγή. Πέρα από την αναπαράσταση του Ιησού στην ασίδα του ιερού, στο χαμηλότερο τμήμα απεικονίζονται τέσσερις άγιοι στρατιωτικοί: πρόκειται για τους αγίους Γεώργιο, Δημήτριο, Θεόδωρο και Προκόπιο. Οι τρεις πρώτοι παρουσιάζονται έφιπποι που καλπάζουν προς τον Ιησού Παντοκράτορα. Και

οι τέσσερις αυτοί άγιοι θεωρούνται από τους πιο σημαντικούς άγιους πολεμιστές της βυζαντινής εποχής, κυρίως γνωστοί ως προστάτες του βυζαντινού στρατού.¹⁸⁹

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η απεικόνιση του έφιππου ζευγαριού των αγίων Γεωργίου και Θεοδώρου του Στρατηλάτη (σύμφωνα με τις επιγραφές), καθώς αναπαριστώνται πάνω σε άσπρο και κόκκινο άλογο, αντίστοιχα, να επιτίθενται σε δράκο ή φίδι, υπηρετώντας την αποστολή τους ως εξολοθρευτές δράκων.¹⁹⁰

Η διάδοση της απεικόνισης των έφιππων αγίων στρατιωτικών και ο ιδιαίτερος φόρος τιμής προς τους αγίους Γεώργιο, Δημήτριο και Θεόδωρο, από τον 10^ο αιώνα και μετά, εξηγείται και από το γεγονός ότι ήταν οι πρωταγωνιστές στην επιχείρηση προστασίας του βυζαντινού στρατού, μέσα στα πλαίσια της στρατικοποίησης της Αυτοκρατορίας, τον καιρό της Μακεδονικής δυναστείας. Ταυτόχρονα, δικαιολογείται και από το γεγονός ότι η παρουσία τους έχει συνδεθεί με τη συνδρομή τους στο Διγενή Ακρίτα, που πολεμούσε τους Άραβες, ένα ηρωικό σύμβολο άμυνας και προστασίας των βυζαντινών συνόρων.¹⁹¹

Σε άλλες απεικονίσεις του αγίου Γεωργίου δεν τονίζεται η στρατιωτική του ιδιότητα, αλλά ο διαμεσολαβητικός του ρόλος προς χάριν κάποιου που ζητάει τη μεσιτεία του για να εισακουστούν οι παρακλήσεις του από το Χριστό. Σε κάποιες από αυτές, εκτός από το κεντρικό θέμα, υπάρχουν περιμετρικά σκηνές από τη ζωή του αγίου, θυμίζοντας έντονα την τεράστια σκαλιστή ξύλινη εικόνα, ύψους 2.90 μ. (ξόανο), που βρίσκεται στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στην Ομορφοκκλησιά, κοντά στην Καστοριά.¹⁹²

3.2.5. Κοσμάς και Δαμιανός: Ανάργυροι ιατροί¹⁹³

Δύο άλλοι Άγιοι εμφανίζονται εδώ, οι οποίοι έζησαν στην καρδιά της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, τη Ρώμη. Έχοντας υπόψη τον Άγιο Γεώργιο και την εχθρότητα με την οποία αντιμετωπιζόταν ο χριστιανισμός τη συγκεκριμένη χρονική

¹⁸⁹ M. Paissidou, “Warrior Saints as Protectors of the Byzantine Army in the Palaiologan Period: the Case of the Rock-Cut Hermitage in Kolchida (Kilkis Prefecture)”, *Heroes-Cults Saints*, Sofia, Art Readings 2015, pp. 181, 183-184.

¹⁹⁰ Paissidou, ό.π., p. 190.

¹⁹¹ Paissidou, ό.π., p. 193.

¹⁹² N. Sevcenco, “The representation of donors and holy figures on four Byzantine icons”, *Delition of the Christian Archaeological Society* 35 (1994), pp. 3-10. <https://www.academia.edu/2010270> (τελευταία επίσκεψη: 6-8-2021).

¹⁹³ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 122-123.

περίοδο, αναμένεται ότι δυσκολίες θα βρεθούν και στο δρόμο αυτών των δύο Αγίων. Ιατροί στο επάγγελμα, διέφεραν από τους συναδέλφους τους διότι η δύναμη της θεραπείας τους προέκυπτε από την ευλογία του Ιησού Χριστού και όχι από τη μαγεία, όπως υποστήριζαν οι καταγγέλλοντες αντίζηλοί τους. Εδώ διαφαίνεται η δύναμη της αγάπης, ως θεραπευτικό μέσο, και η αξία της γιατρειάς και της ανακούφισης του πόνου χωρίς υλική αμοιβή.

Έχει καταγραφεί ένα γεγονός, δηλωτικό της απροθυμίας και της σθεναρής πεποίθησης των Αγίων Αναργύρων, όσον αφορά στη λήψη χρηματικής ή οποιασδήποτε υλικής ανταμοιβής για τις θεραπευτικές τους υπηρεσίες, που περιγράφει με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο αυτήν ακριβώς την αφιλοχρήματη διάθεση: η Παλλάδια, μία γυναίκα που θεραπεύτηκε από τους δύο Αγίους, προσέφερε κάποτε στον Άγιο Δαμιανό τρία αυγά, ως δείγμα ευγνωμοσύνης, και τον έβαλε να ορκιστεί ότι θα τα δεχτεί. Ο Δαμιανός διστακτικά δέχτηκε το δώρο, αλλά όταν το έμαθε ο Κοσμάς θύμωσε τόσο πολύ, εφόσον η πράξη αυτή ήταν ενάντια στις αρχές τους, που δήλωσε ότι, όταν θα ερχόταν η ώρα, θα ήθελε να θαφτεί χωριστά από τον αδελφό του. Όταν πέθανε ο Κοσμάς, ο Δαμιανός είχε ήδη πεθάνει, το θέμα έλυσε μία καμήλα, η οποία παλιά είχε κυριευτεί από το διάβολο και είχε σωθεί από τους Αγίους Αναργύρους. Εμφανίστηκε, λοιπόν, μπροστά στους συγκεντρωμένους πενθούντες και, μιλώντας με ανθρώπινη φωνή, είπε ότι ο Θεός εξήγησε στον Κοσμά γιατί ο Δαμιανός δέχτηκε το δώρο της γυναίκας. Τους διέταξε, λοιπόν, να θάψουν μαζί τα δύο αδέρφια, γεγονός που ανακούφισε τους ανθρώπους που είχαν μαζευτεί για να θρηνήσουν το θάνατο του Κοσμά.¹⁹⁴

Δύο αξιοθαύμαστες αρετές έχουν να επιδείξουν, λοιπόν, ο Κοσμάς και ο Δαμιανός: είναι ιατροί της ψυχής και του σώματος, με τη βοήθεια του Θεού, αλλά και Ανάργυροι, δηλ. αφιλοχρήματοι. Είναι, ταυτόχρονα, και δύο θαρραλέοι χριστιανοί, που δεν αρνούνται την πίστη τους μπροστά στον Αυτοκράτορα.

Εντυπωσιακό είναι και το γεγονός ότι «υπάρχουν άλλα δύο αδέρφια με τα ονόματα Κοσμάς και Δαμιανός, που ήταν χριστιανοί ιατροί και κατάγονταν από την Ασία», όπως μας ενημερώνει το πρώτο παράθεμα της ενότητας. Η Εκκλησία τους ονόμασε κι αυτούς Ανάργυρους για τον ίδιο λόγο. Πέρα από το γεγονός ότι η

¹⁹⁴ N. Sevcenko, “Healing Miracles of Christ and the Saints”, *Life is short, Art Long. The Art of Healing in Byzantium*, ed: B. Pitarakis, Instabul, Pera Museum 2015, pp. 34-35.

Εκκλησία τιμά τη μνήμη τους διαφορετική ημερομηνία (1^η Νοεμβρίου), δεν αποδίδονται με σαφήνεια οι διαφορές ανάμεσα στα δύο ζευγάρια των αδελφών ιατρών, ούτε γιατί το επίσημο βιβλίο των Θρησκευτικών του ελληνικού σχολείου κάνει ιδιαίτερη μνεία στους Αγίους Αναργύρους που εορτάζονται την 1^η Ιουλίου. Ίσως το μαρτύριο στο οποίο υπεβλήθησαν οι Άγιοι Ανάργυροι να είναι η ειδοποιός διαφορά που τους ξεχωρίζει και τους τιμά ιδιαίτερα, ωστόσο, είναι απαραίτητο να συλλεχθούν περισσότερες πληροφορίες, ενδεχομένως μια εικόνα των άλλων Αγίων Αναργύρων, ώστε να γίνουν διακριτές οι διαφορές και να αποφευχθεί η σύγχυση. Εξάλλου, και η αφόρμηση που προτείνεται στο βιβλίο του δασκάλου¹⁹⁵ εστιάζει στην εικόνα των Αγίων, στην παρατήρησή της και στην εξαγωγή συμπερασμάτων, με βάση τα αντικείμενα που κρατούν.

Η συζήτηση μέσα στην τάξη, τέλος, για την ιατρική δράση του ανθρωπιστή ιατρού Αλβέρτου Σβάιτσερ, όπως προτείνεται από το σχολικό εγχειρίδιο, μπορεί να επεκταθεί στους γιατρούς χωρίς σύνορα, στο έργο της UNICEF, στην εθελοντική προσφορά, κλπ.

3.3. Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού – Η πορεία μας στη ζωή¹⁹⁶

3.3.1. Οι προφήτες¹⁹⁷

Στην ενότητα αυτή τα παιδιά γνωρίζουν τους προφήτες, το θείο έργο τους και τη σημασία της ιδιότητάς τους. Οι προφήτες προείπαν τον ερχομό του Χριστού κι εκεί ακριβώς έγκειται η αγιότητά τους: στο θείο χάρισμά τους, όχι μόνο να προβλέψουν τον ερχομό του Σωτήρα, αλλά και να βασιστούν σ' αυτή την πεποίθηση, να πείσουν κι άλλους ανθρώπους και να τους παρηγορήσουν σε δύσκολους καιρούς, όταν δοκιμάζονταν η πίστη τους και η αντοχή τους και κυριαρχούσε η αμαρτία.

Το τίμημα που πλήρωσαν οι προφήτες ήταν η τιμωρία τους (σωματική κακομεταχείριση ή και θάνατος), γιατί προειδοποιούσαν και για δυσάρεστα μελλούμενα, που δυσαρεστούσαν τους ακροατές τους. Αυτό δεν τους εμπόδισε, βέβαια, να συνεχίσουν το έργο τους με το ίδιο σθένος και να κηρύττουν το Λόγο του Θεού, παραβλέποντας τον κίνδυνο και το κόστος όσων τολμούσαν να ξεστομίσουν.

¹⁹⁵ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά, Γ' Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 103.

¹⁹⁶ Π. Ζούρας, Δ. Θερμός, Α. Παναγάκης, Μ. Βουκάνου, Α. Μαστρομιχαλάκη, *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού. Η πορεία μας στη ζωή*, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων 2011.

¹⁹⁷ Ζούρας, κ.ά., ό.π., σσ. 20-22.

Για άλλη μια φορά, τονίζεται η αξιοθαύμαστη θέληση των ανθρώπων που συμπορεύονται με το Θεό και το θέλημά Του, η ανεμπόδιστη εφαρμογή των εντολών του και η αλύγιστη και επίμονη αναφορά στο όνομά Του.

Στη συνέχεια, αναφέρονται τέσσερις προφήτες (ο Αμώς, ο Ωσηέ, ο Μιχαίας και ο Ησαΐας), χαρακτηριστικά παραδείγματα του προφητικού χαρίσματος σε δύσκολους καιρούς και αντίξοες συνθήκες. Εδώ, μπορούμε να ανιχνεύσουμε τις προηγούμενες εμπειρίες και γνώσεις των παιδιών, ρωτώντας τα αν έχουν ακούσει τον ύμνο «Ησαΐα χόρευε», που ψάλλεται κατά την τέλεση του μυστηρίου του γάμου, και να ενημερωθούν γιατί έχει επιλεγεί ο συγκεκριμένος ψαλμός ως ευχή για τους νεόνυμφους: ο προφήτης Ησαΐας είχε πει για τον ερχομό του Μεσσία στον κόσμο: «Γεννήθηκε για μας ένα παιδί, δόθηκε ένα γιος που έχει εξουσία για τη σωτηρία του κόσμου».¹⁹⁸ Και εφόσον ο γάμος είναι αφιερωμένος στη γέννηση και στον πολλαπλασιασμό του ανθρώπινου γένους, ψάλλεται αυτός ο ύμνος για να θυμίσει στους νεόνυμφους την καθαρότητα και την αγιότητα του γάμου και την πρόνοια του Θεού, κατά την οποία γεννιούνται τα παιδιά.

Η ιστορική γραμμή, που είναι σχεδιασμένη στην τελευταία σελίδα της ενότητας, συμβαδίζει ορθώς με την πρόταση για αφόρμηση, που βρίσκεται στο βιβλίο δασκάλου,¹⁹⁹ και θέλει αναγκαία την «αναφορά στο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της εποχής, εντός του οποίου εμφανίστηκαν οι προφήτες, και στην προσπάθειά τους για πνευματική αφύπνιση του λαού». Επίσης, πολύ σωστά σκιαγραφείται ως μία από τις παραμέτρους του κύριου διδακτικού στόχου η διευκρίνιση της διαφοράς ανάμεσα στους προφήτες, τους προικισμένους από τη θεία φώτιση, και στους υποτιθέμενους μάντεις, που δήθεν προβλέπουν το μέλλον με σύγχρονες διαδικασίες.

Στο βιβλίο του δασκάλου δίδεται ακόμα μια πολύ σημαντική πληροφορία: «... οι προφήτες εικονίζονται στον τρούλο του ναού, κάτω από τον Παντοκράτορα, και κρατούν στα χέρια ειλητάρια. (Ειλητάριο είναι η στενή και επιμήκης λωρίδα παπύρου ή και περγαμηνής που τυλιγόταν γύρω από κυλινδρικό ξύλο, ώστε

¹⁹⁸ Ζούρας, κ.ά., όπ., σελ. 21.

¹⁹⁹ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού. Η πορεία μας στη ζωή. Βιβλίο δασκάλου*, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων 2005, σελ. 25.

μπορούσε να ξεδιπλώνεται και να διπλώνεται. Το χρησιμοποιούσαν για να γράφουν αυτό που ήθελαν, ώστε να μην ξεχαστούν και να το διαβάσουν κι άλλοι».²⁰⁰

Ως προέκταση της διδασκαλίας, αλλά και της ερευνητικής διάθεσης του μαθητή, θα μπορούσαν να αναφερθούν και άλλα ονόματα προφητών, όπως π.χ. ο προφήτης Ηλίας, του οποίου τα εκκλησάκια είναι πάντα χτισμένα σε μεγάλο υψόμετρο.

3.3.2. Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος²⁰¹

Η εισαγωγή αυτής της ενότητας, η οποία προετοιμάζει την αναφορά στον Ιωάννη τον Πρόδρομο, είναι άξια σχολιασμού γιατί δίνει στοιχεία και σημαντικές πληροφορίες γύρω από την αγιογραφία και τη θέση των εικόνων στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Με αυτό τον τρόπο εξηγείται και η ιδιαίτερη θέση που κατέχει η εικόνα του Ιωάννη, δίπλα στην εικόνα του Χριστού.

Η φυσιογνωμία του Ιωάννη περιγράφεται σεμνή, μετριόφρων, με απόλυτη επίγνωση του ρόλου που επιτελεί (είναι Πρόδρομος, δηλ. ανοίγει το δρόμο για το Μεσσία) και αφοσίωση στο έργο του (είναι Βαπτιστής, δηλ. ευλογεί τους ανθρώπους που διδάσκει, βαπτίζοντάς τους στο όνομα του Θεού).

Ονομάστηκε «σεβασμιότερος των προφητών», γιατί, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στο βιβλίο, «προφήτεψε τον ερχομό του Χριστού στον κόσμο κι είχε τόσο άγια ζωή». Αυτό όμως δεν εξηγεί απόλυτα το διαχωρισμό του από τους άλλους προφήτες, οι οποίοι πληρούσαν κι αυτοί τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Ακόμα και η αμείλικτη και θαρραλέα κριτική του απέναντι στην αμαρτωλή ζωή του Ηρώδη, που τον οδήγησε στη φυλακή και στον αποκεφαλισμό, δεν μπορεί να δικαιολογήσει ικανοποιητικά, τουλάχιστον στα μάτια ενός εννιάχρονου παιδιού, την ξεχωριστή τιμή που του αποδίδει η Εκκλησία μας. Ο τιμητικός ρόλος του Βαπτιστή του Χριστού φαίνεται να στοιχειοθετεί πιο ικανοποιητικά τη θέση και τον τίτλο που του έχει απονεμηθεί.

Το κενό της επιχειρηματολογίας έρχεται να καλύψει εν μέρει η διδακτική πρόταση στο βιβλίο του δασκάλου.²⁰² Εκεί, λοιπόν, πληροφορούμαστε ότι η ζωή του

²⁰⁰ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού ... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 26.

²⁰¹ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 23-24.

²⁰² Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού ... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 27.

Ιωάννη ήταν πάντοτε συνδεδεμένη με υπερφυσικά γεγονότα και θεϊκές παρεμβάσεις. Αναφέρονται ενδεικτικά η επίσκεψη του αγγέλου στο Ζαχαρία και τα γεγονότα μέχρι τη γέννηση και την ονοματοδοσία του Ιωάννη, χωρίς λεπτομέρειες. Προφανώς, όμως, σ' αυτές πρέπει να ανατρέξουμε, και πολύ σωστά προτείνονται οι ανάλογες παραπομπές σε αγιογραφικά χωρία και βιβλία, ώστε να τεκμηριωθεί η ιδιαιτερότητα και μοναδικότητα του Ιωάννη του Προδρόμου.

Έξοχη είναι και η σύνδεση της προσωπικότητας του Ιωάννη με το παραδοσιακό τραγούδι «Ένας είν' ο Κύριος».²⁰³ Σ' αυτό το τραγούδι διαγράφεται ξεκάθαρα η τιμητική θέση του Προδρόμου, ύστερα από την Παναγία, αυτή τη φορά ειπωμένη από τα χείλη του απλού λαϊκού ανθρώπου, που «ταξιδεύει» τις αντιλήψεις και τις πεποιθήσεις του στο χρόνο, μέσα από τα τραγούδια του.

Εντύπωση και απορία προκαλεί, επίσης, το γεγονός ότι ο Ιωάννης γιορτάζεται δύο φορές το χρόνο (στις 7 Ιανουαρίου και στις 29 Αυγούστου).

Η πιο διαδεδομένη εικονογραφική αποτύπωση του Ιωάννη, από την εποχή των Παλαιολόγων μέχρι τις επιρροές από την κρητική ζωγραφική του 15^{ου} αιώνα και τις επιταγές του 16^{ου} αιώνα, εξαπλώθηκε στον Ορθόδοξο κόσμο με αρκετές δυτικές παραλλαγές: είναι εκείνη που παρουσιάζει τον άγιο με φτερά, δίπλα στον Ιορδάνη, κάνοντας μια ρητορική χειρονομία με το δεξί του χέρι, ενώ με το αριστερό κρατάει το δίσκο με το κομμένο του κεφάλι, μία ράβδο που στην κορυφή της έχει ένα σταυρό και έναν πάπυρο με την ελληνική επιγραφή «ΜΕΤΑΝΟΕΙΤΕ ΗΓΓΗΚΕ ΓΑΡ Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ». Η απεικόνιση του Ιωάννη ως «πουλί της ερήμου», με φτερά σε μαύρο, λαδί και αποχρώσεις του πράσινου, παραπέμπουν στην προφητεία του Μαλαχία, αναφερόμενος στον Ιωάννη: «ιδού εγώ αποστέλλω τον άγγελόν μου προ προσώπου σου του κατασκευάσαι την οδό του έμπροσθεν σου», δηλ. «θα στείλω τον αγγελιοφόρο μου για να προετοιμάσει το δρόμο πριν από εμένα».²⁰⁴

²⁰³ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου*, ό.π., σελ. 28.

²⁰⁴ N. Graikos, "Saint John the Forerunner", *Water in Arts and Crafts in the Berat Region, 4th century B.C. to 19th century A.D.*, ed: K. Giakoumis, Tirana, University of New York 2015, pp. 70-72.

3.3.3. Ο Απόστολος Παύλος (Παύλος: Από διώκτης Απόστολος – Ο ακούραστος οδοιπόρος Παύλος κηρύττει στην Ελλάδα – Η μαρτυρική πορεία του Παύλου από τα Ιεροσόλυμα στη Ρώμη)²⁰⁵

Τα Θρησκευτικά της Δ΄ Δημοτικού αφιερώνουν τρεις ενότητες στον Απόστολο Παύλο, γεγονός που από μόνο του φανερώνει ότι χαίρουν ιδιαίτερης προσοχής και μνείας η προσωπικότητα και το έργο του.

Το εντυπωσιακό στην ιστορία του Παύλου, το οποίο τονίζεται από την αρχή, είναι η τεράστια μεταστροφή των αντιλήψεών του και η μεταμόρφωσή του από σφοδρό πολέμιο σε ένθερμο υποστηρικτή του χριστιανισμού. Μέχρι τώρα, οι αναφορές παρέπεμπαν σε χαρισματικά Άγια πρόσωπα με δεδομένη και αδιαπραγμάτευτη πίστη, την οποία υποστήριζαν αγόγγυστα, έχοντας ως βοηθό και στήριγμα τη θεία φώτιση. Εδώ περιγράφεται, με παραστατικές και εντυπωσιακές εικόνες, η πορεία της αλλαγής του Σαούλ σε Παύλο, μέσα από τη θαυματουργική παρέμβαση του Θεού, η οποία ανάγκασε τον Παύλο να πιστέψει. Αξιοπρόσεκτος είναι και ο έμμεσος παραλληλισμός, που λειτουργεί τελικά σαν αλληγορία, του τυφλού που χάνει το φως του με τον «τυφλό» που ζούσε στην εγκληματική άγνοια, αλλά εμποτίζεται, τελικά, με το φως της αλήθειας.

Εύστοχα βαλμένο, ως παράθεμα, το Τροπάριο της Δ΄ ωδής²⁰⁶ από τον κανόνα του όρθρου, σκιαγραφεί άμεσα, αποτελεσματικά και με αριστουργηματική εικονοπλαστική διάθεση το αδάμαστο εχθρικό πάθος του Παύλου για το χριστιανισμό, αλλά και την αναπόφευκτη υποταγή στο θείο πρόσταγμα, που γαλήνεψε την ψυχή του: «Σαν το λιοντάρι όρμησε άγρια να κατασπαράξει την Εκκλησία του Χριστού, αυτός που κάποτε ονομαζόταν Σαύλος. Μα τον δάμασε η θεική φωνή και τον έκανε Απόστολο της Εκκλησίας που καταδίωκε. Κι εκείνος, ο διώκτης, σαν ποιμένας τώρα τους φροντίζει».

Ακολουθεί η αναλυτική περιγραφή της πορείας που ακολουθεί, προκειμένου να διαδώσει το Ευαγγέλιο από την Κύπρο και τη Μ. Ασία μέχρι την Ελλάδα. Καίρια θέση για την οριοθέτηση των γεγονότων κατέχει ο χάρτης που παρατίθεται στο βιβλίο, στον οποίο φαίνονται οι σταθμοί που στιγμάτισε ο Παύλος με τη διδασκαλία

²⁰⁵ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού*,..., ό.π., σσ. 46-52.

²⁰⁶ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού*...., ό.π., σελ. 47.

του.²⁰⁷ Ιδιαίτερο βάρος δίνεται, επιτυγχάνοντας έτσι την ταύτιση και την προσωπική υπερηφάνεια του Έλληνα μαθητή, στην καταλυτική παρουσία του Παύλου στην Ελλάδα: «Έλληνες, λοιπόν, οι πρώτοι Ευρωπαίοι που έγιναν χριστιανοί. Ο μεγάλος Απόστολος επισκέφθηκε τους προγόνους μας και τους δίδαξε την αληθινή πίστη».²⁰⁸

Η ζωή του Αποστόλου Παύλου δε θα μπορούσε παρά να είναι γεμάτη από ταλαιπωρίες, αγώνες και θυσίες, αλλά και να σφραγιστεί με ένα μαρτυρικό θάνατο στο όνομα του Ιησού Χριστού. Το μεγάλο και περιπετειώδες ταξίδι του, το οποίο πάλι αποτυπώνεται σε σχετικό χάρτη,²⁰⁹ προς χάριν της διάδοσης του Ευαγγελίου, τελειώνει στη Ρώμη, όπου και θανατώνεται με αποκεφαλισμό, την εποχή των μεγάλων διωγμών, υπό τις διαταγές του αυτοκράτορα Νέρωνα.

Οι τρεις ενότητες του βιβλίου, που αφορούν στον Απόστολο Παύλο, εφοδιάζουν ικανοποιητικά το μαθητή με γνώσεις και πληροφορίες για τη ζωή, το έργο και τις περιπέτειες του μεγάλου Αποστόλου. Το βιβλίο του δασκάλου, από την άλλη, συμπληρώνει με επαρκή τρόπο το βιογραφικό του Παύλου, παρέχοντας αξιόλογες προτάσεις για διδασκαλία, ανάλυση, εμβάθυνση και χρήση εποπτικού υλικού.

Η πληροφορία ότι ο Παύλος ήταν παρών στο μαρτύριο του Στεφάνου και φύλαγε τα ρούχα των Ιουδαίων κάνει ακόμα πιο εντυπωσιακή τη μεταστροφή του Σαούλ και τη θετική ανταπόκρισή του στο κάλεσμα του Θεού. Ένα κάλεσμα, που μας αφορά όλους, ακόμα κι αν η μέχρι τότε ζωή μας δε συμβάδιζε με τα θεία προστάγματα. Αυτή την κατεύθυνση ακολουθεί και υποδεικνύει το απόσπασμα από την επιστολή του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου:²¹⁰ «Να καταλάβεις ότι και ο Παύλος ήταν ασεβής και διώκτης και υβριστής και πρώτος των αμαρτωλών, και ξαφνικά ανέβηκε στην κορυφή της αρετής, και τίποτε από τα προηγούμενα δεν του έγινε εμπόδιο».

²⁰⁷ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού*..., ό.π., σελ. 49.

²⁰⁸ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού*..., ό.π., σελ. 49.

²⁰⁹ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού*..., ό.π., σελ. 51.

²¹⁰ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού ... Βιβλίο δασκάλου*..., ό.π., σελ. 49.

Οι Έλληνες ήταν οι πρώτοι χριστιανοί, όπως επισημάνθηκε παραπάνω, αλλά αυτό δεν ήταν εύκολο για τον Απόστολο Παύλο, γιατί είχε να αντιμετωπίσει την αμετακίνητη φιλοσοφική θέση των Αθηναίων που δε δέχονταν την Ανάσταση.²¹¹

Το απόσπασμα δε από την προς Γαλάτας Επιστολή του Παύλου «Όλοι εσείς με την πίστη στον Ιησού Χριστό γίνεστε παιδιά του Θεού. Δεν υπάρχει Ιουδαίος και Έλληνας, ούτε δούλος και ελεύθερος, ούτε άνδρας και γυναίκα, αλλά όλοι είστε ένα, όταν ενώνεστε με το Χριστό» αποκαλύπτει με τον πιο σαφή τρόπο την πίστη της Εκκλησίας για την ισότητα και την ενότητα όλων των ανθρώπων.²¹² Με αφορμή το απόσπασμα αυτό, θα πρέπει να τονιστεί ότι ο Παύλος έγραψε πολλές και σημαντικές επιστολές, απευθυνόμενος στους κατοίκους πολλών πόλεων (και ελληνικών) για να τους ενθαρρύνει και να τους συμπαρασταθεί.²¹³

Ο Παύλος, όχι άδικα, ονομάστηκε Απόστολος των Εθνών γιατί πραγματοποίησε ένα μακρύ και ακούραστο ταξίδι, σε όλη την οικουμένη, με σκοπό να διαδώσει το Ευαγγέλιο. Οι λεπτομέρειες από τις περιπέτειες και τις ταλαιπωρίες του ταξιδιού του προσδίδουν αμεσότητα και ζωντάνια, παρακινούν το ενδιαφέρον και τον ενθουσιασμό των μαθητών και καλό είναι να αναφέρονται.²¹⁴ Άλλωστε, αυτά τα παραδείγματα αποτελούν πρότυπα μίμησης για το χριστιανό, που δεν πρέπει να χάνει την ελπίδα, το θάρρος και την πίστη του μπροστά στις δυσκολίες.

Αυτό το μήνυμα θέλει να μας μεταφέρει και η ενότητα «Αγωνιζόμαστε με χαρούμενη διάθεση», από το βιβλίο *Θρησκευτικών της Ε΄ Δημοτικού*. Εδώ περιγράφονται το περιπετειώδες ταξίδι του Παύλου, που κατέληξε σε ναυάγιο, αλλά όχι σε πνιγμό, από την Καισάρεια προς τη Ρώμη, η ακλόνητη πίστη του ότι, με τη βοήθεια του Θεού, κανείς δε θα πάθει κακό και η δύναμη του Παύλου να επηρεάσει τους συνταξιδιώτες του και να τους ηρεμήσει.²¹⁵ Ο χάρτης με τις αποστολικές περιοδείες του Αποστόλου Παύλου, που παρατίθεται στην ενότητα αυτή, είναι σαφώς πιο αναλυτικός και περισσότερο λεπτομερής.

²¹¹ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 51.

²¹² Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 51.

²¹³ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 50.

²¹⁴ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 53.

²¹⁵ Κ. Κορναράκης, Κ. Πρέντος, Δ. Γιαννακόπουλος, *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού. Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής*, Αθήνα, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» 2015, σσ. 9-11.

Τέλος, δε θα έπρεπε να περάσουν απαρατήρητες οι επιλεγμένες φράσεις του Παύλου²¹⁶, που καταγράφονται, γιατί είναι ενδεικτικές της σκέψης και του χαρακτήρα του μεγάλου Αποστόλου του Χριστού.²¹⁷

Αυτό που δε διευκρινίζεται, ωστόσο, είναι ο λόγος του κοινού εορτασμού με τον Απόστολο Πέτρο, στις 29 Ιουνίου.

3.3.4. Δρόμος πίστης και θυσίας: Ο Άγιος Ιγνάτιος²¹⁸

Ξετυλίγοντας το νήμα της ζωής του Αγίου Ιγνατίου, ερχόμαστε αντιμέτωποι με μια ουσιαστική και συμβολική πληροφορία της εκκλησιαστικής μας παράδοσης: ο Άγιος Ιγνάτιος «ήταν το παιδί που σήκωσε στα χέρια του ο Χριστός και είπε: “Όποιος δεν υπερηφανεύεται αλλά είναι ταπεινός σαν αυτό το παιδί, αυτός είναι ο ανώτερος στον καινούριο κόσμο του Θεού”». Το απόσπασμα αυτό προοικονομεί τη λαμπρή και προδιαγεγραμμένη πορεία του Αγίου στο δρόμο του Θεού και τη συμβολή του στη διάδοση του χριστιανισμού. Ταυτόχρονα, δικαιολογεί και το όνομα «Θεοφόρος» που του δόθηκε, αφού είχε την ευτυχία και ευλογία να τον κρατήσει στα χέρια του ο Κύριος.²¹⁹

Από τη θέση του επισκόπου Αντιοχείας, χαρίζει το κήρυγμά του με αγάπη, ακολουθώντας το παράδειγμα του Χριστού και απολαμβάνοντας το σεβασμό όλων των χριστιανών. Όπως ήταν αναμενόμενο, όμως, οι ειδωλολάτρες δεν τρέφουν τα ίδια συναισθήματα συμπάθειας προς το πρόσωπό του κι έτσι δεν αργεί να καταλήξει αλυσοδομεμένος στις φυλακές της Ρώμης, κάτω από το γνωστό καθεστώς των διωγμών εναντίον των χριστιανών. Το πείσμα, η αλύγιστη θέληση και η αυταπάρνησή του ενδυναμώνουν την πίστη των χριστιανών και προκαλούν το θαυμασμό των ειδωλολατρών, αλλά τον οδηγούν και στη μαρτυρική εκούσια θυσία: «Είμαι ένας σπόρος σιταριού του Κυρίου μου, που τα δόντια των λιονταριών θα αλέσουν για να γίνω καθαρό ψωμί».²²⁰ Η δύναμη της εικόνας και οι εύστοχες παρομοιώσεις αποδίδουν αριστουργηματικά το μένος των διωκτών του Αγίου, αλλά και τα λαμπρά αποτελέσματα της θυσίας του, που είναι η «σοδειά» της πίστης και το «ψωμί» της αλήθειας.

²¹⁶ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού*,..., ό.π., σελ. 52.

²¹⁷ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου*., ό.π., σελ. 54.

²¹⁸ Στων ιδίων., *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού*,..., ό.π., σσ. 53-54.

²¹⁹ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού*,..., ό.π., σελ. 53.

²²⁰ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού*,..., ό.π., σελ. 54.

Εξίσου παραστατικό είναι και το ποίημα – παράθεμα του Ι. Πολέμη, «Ιγνάτιος»: «Άτρομα εσύ στο στίβο γονατίζεις κι αδάκρυτος: “Ιησού δέξου με πάλι στη θεία και πολυπόθητη αγκάλη, συ που το θάνατο αθανατίζεις”».²²¹ Καίριες μπορούν να χαρακτηριστούν οι ερωτήσεις που καλείται να απαντήσει ο μαθητής, προσπαθώντας να αναλύσει τους στίχους του ποιήματος. Έτσι, όταν ο Άγιος λέει «δέξου με και πάλι», κάνει μια αναδρομή στα παιδικά του χρόνια, τότε που είχε ξαναβρεθεί στην αγκαλιά του Χριστού, και, όταν δηλώνει με σιγουριά «το θάνατο αθανατίζεις», ουσιαστικά αποδέχεται το θρίαμβο του Χριστού απέναντι στο θάνατο και την ικανότητά Του να τον αποδυναμώνει.

Πολύ σημαντική κρίνεται και η παρουσία της ιστοριογραμμής²²², που, όπως έχει επισημανθεί πολλές φορές, παίζει σημαντικό ρόλο στην κατανόηση των γεγονότων και της χρονικής αλληλουχίας τους.

Τέλος, δικαιολογημένα αναφέρεται η σπουδαιότητα των επιστολών του Αγίου Ιγνατίου προς τους χριστιανούς γιατί περιέχουν σημαντικές πληροφορίες για τη ζωή των πρώτων Χριστιανών στην Εκκλησία. Εύκολα γίνεται κατανοητό, λοιπόν, γιατί «είναι ο πρώτος μεγάλος θεολόγος, μετά τους Αποστόλους, και θεωρείται ο πρώτος Πατέρας και Διδάσκαλος της Εκκλησίας».²²³

Το βιβλίο του δασκάλου εστιάζει στην έννοια του «Θεοφόρου» και πώς αυτή αφορά σε όλους τους χριστιανούς, «που παίρνουν στην καρδιά τους το Χριστό και ζουν καθημερινά με αγάπη γι’ αυτόν αλλά και προς όλους τους ανθρώπους», στη γνωριμία με τους Πατέρες και Διδασκάλους της Εκκλησίας και, τέλος, προτείνει την παρουσίαση στην τάξη της εικόνας του Αγίου Ιγνατίου και την παρατήρηση της έκφρασης στο πρόσωπό του και της ανοιχτής αγκαλιάς του, καθώς τον κατασπαράζουν τα λιοντάρια. Σημαντικές οδηγίες επεξεργασίας είναι και ο εντοπισμός της Αντιόχειας στο χάρτη, η ανίχνευση της πορείας του Αγίου μέχρι τη Ρώμη και η διερεύνηση του ιστορικο-κοινωνικού πλαισίου της εποχής.²²⁴

²²¹ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού*, ..., ό.π., σελ. 54.

²²² Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού*, ..., ό.π., σελ. 54.

²²³ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού*, ..., ό.π., σσ. 53-54.

²²⁴ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου*, ό.π., σσ. 55-56.

3.3.5. Ο Άγιος Χριστοφόρος²²⁵

Σαν παραμύθι παρουσιάζεται η ιστορία του Αγίου Χριστοφόρου, που μας θυμίζει ότι το «τέρας» δεν ανταποκρίνεται πάντα στην εξωτερική του ασχήμια, αλλά, πολλές φορές, κρύβει μια εσωτερική ομορφιά.

Η εσωτερική ομορφιά του Ρέπροβου, δεσμοφύλακα των Χριστιανών, που αργότερα βαπτίστηκε Χριστοφόρος,²²⁶ έγκειται στο ότι άφησε την καρδιά του να ζεσταθεί από «το θάρρος και την ηρεμία των φυλακισμένων χριστιανών» και να πιστέψει κι ο ίδιος.

Ακολουθεί η εντυπωσιακή περιγραφή της θαυματουργικής αύξησης των τροφών, της καρτερικότητας του μαρτυρίου του και πώς επηρέασε όλους όσους ήταν παρόντες.

Εξίσου ελκυστικό είναι και το παράθεμα «Γιατί Χριστοφόρος;», όπου εκεί ερμηνεύεται το όνομα του Αγίου, καθώς η παράδοση τον θέλει να μεταφέρει τον ίδιο το Χριστό στην απέναντι όχθη ενός ποταμού.

Το πλαίσιο με τίτλο «Άγιοι προστάτες των επαγγελματιών» μας ενημερώνει ότι ο Άγιος Χριστοφόρος είναι προστάτης των οδηγών και μας θυμίζει ότι σε πολλούς Αγίους έχει ανατεθεί η ευθύνη να προστατεύουν συγκεκριμένους επαγγελματίες. Ιδιαίτερα διαφωτιστική είναι η λίστα με τους Αγίους-προστάτες, που υπάρχει στο βιβλίο δασκάλου.²²⁷ Πληροφορούμαστε, λοιπόν, ότι και οι ηθοποιοί και οι ξενοδόχοι και οι αρτοποιοί έχουν τους δικούς τους προστάτες. Θα είχε πολύ ενδιαφέρον να αναζητήσουν πληροφορίες οι μαθητές γι' αυτούς τους Αγίους και για τη σύνδεσή τους με το επάγγελμα το οποίο προστατεύουν. Ο Άγιος Πορφύριος π.χ., ο προστάτης των ηθοποιών, ο οποίος αναγράφεται ως μίμος, δεν είναι δυνατό να μην κεντρίσει το ενδιαφέρον και την περιέργεια των μαθητών.

Θα πρέπει να καταγραφεί, όμως, και μια μικρή ασυμφωνία όσον αφορά στον Άγιο Μάμα. Εδώ εμφανίζεται ως προστάτης των κτηνοτρόφων, ενώ παρακάτω, στο

²²⁵ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού*,..., ό.π., σσ. 55-56.

²²⁶ Σήμερα έχει επικρατήσει, βέβαια, ο τονισμός του ονόματος στην προπαραλήγουσα (Χριστόφορος), παρόλο που το «Χριστοφόρος» είναι αδιαμφισβήτητα πιο ορθό γραμματικά (κατά το «τροπαιοφόρος», «σημαιοφόρος», κλπ.).

²²⁷ Ζούρας, κ.α., *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου*..., ό.π., σελ. 58.

βιβλίο της Ε΄ Δημοτικού, η λεζάντα που συνοδεύει την εικόνα του αναφέρει ξεκάθαρα πως θεωρείται προστάτης των ζώων.²²⁸

3.3.6. Κύριλλος και Μεθόδιος: Ιεραπόστολοι στους σλαβικούς λαούς²²⁹

Οι δύο αυτοί ιεραπόστολοι, αδέρφια από τη Θεσσαλονίκη, συνδυάζοντας ισχυρή πίστη και μεγάλη μόρφωση, κατόρθωσαν να διαδώσουν το χριστιανισμό στους σλαβικούς λαούς της βόρειας Ευρώπης. Το εγχείρημά τους δεν ήταν τόσο εύκολο γιατί αυτοί οι λαοί δε διέθεταν αλφάβητο κι έτσι δεν μπορούσαν ούτε να διαβάσουν ούτε να γράψουν. Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος, εφηύραν, λοιπόν, ένα καινούργιο αλφάβητο, κι έτσι μπόρεσαν να μεταφράσουν «στη σλαβική γλώσσα τα κείμενα της Αγίας Γραφής και της Θείας Λειτουργίας».²³⁰ Οι Σλάβοι, με αυτό τον τρόπο, δημιούργησαν τις πρώτες χριστιανικές κοινότητες, αλλά απέκτησαν και δική τους γραπτή γλώσσα, ένα σημαντικό στοιχείο για την προαγωγή του πολιτισμού τους.

Ασφαλώς και θα ήταν πολύ πιο εύκολο για τον Κύριλλο και το Μεθόδιο να επιβάλλουν στους Σλάβους την ελληνική γλώσσα και τον ελληνικό πολιτισμό, όμως προτίμησαν να επιδείξουν σεβασμό στα σλαβικά ήθη και έθιμα και να αναγνωρίσουν τον ιδιαίτερο και εξίσου σημαντικό χαρακτήρα τους. Αυτό, άλλωστε, αποτελεί την αξία και το σκοπό της χριστιανικής διδασκαλίας: να εξαπλωθεί σε όλα τα μέρη του κόσμου αβίαστα, χωρίς εξαναγκασμό, υποτίμηση και απαξίωση των στοιχείων ενός πολιτισμού, που τον διαφοροποιούν από τους υπόλοιπους.

Πολύ σωστά παρατίθεται η μορφή του σλαβικού αλφαβήτου, ώστε να προκύψουν συγκρίσεις με το ελληνικό ή με άλλα, όπως πολύ σωστά ακολουθούν και οι ανάλογες ερωτήσεις κατανόησης. Τον ίδιο καίριο ρόλο επιτελεί και ο χάρτης που συγκεκριμενοποιεί τα γεωγραφικά όρια των σλαβικών λαών.²³¹ Έτσι, προκύπτει αυθόρμητα και η προτροπή προς τους μαθητές να βρουν ένα σύγχρονο χάρτη και να αντιληφθούν πιο εύκολα για ποιες χώρες γίνεται λόγος.

²²⁸ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 38.

²²⁹ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 81-82.

²³⁰ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 81, R. Rousseva, “Cyril and Methodius in Historical Iconography”, *Celebrating the legacy of Cyril and Methodius*, ed: L.Bianco, Malta, Office of the President of Malta 2017, pp. 62, 82.

²³¹ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 82.

3.3.7. Ο Απόστολος Ανδρέας²³²

Ο Απόστολος Ανδρέας «ονομάστηκε και Πρωτόκλητος, αφού ήταν ο πρώτος μαθητής που ο Χριστός κάλεσε κοντά του... κήρυξε σε πολλές χώρες. Αφού πέρασε από αρκετές περιοχές της Ελλάδας, κατέληξε στην Πάτρα». Οι παραπάνω πληροφορίες, καθώς και η αφοσίωση προς το πρόσωπο του Ιησού, η αξιοθαύμαστη ιεραποστολική του δράση και το γεγονός ότι «ήταν ο πρώτος μαθητής που μαρτύρησε με τον ίδιο τρόπο που μαρτύρησε και ο αγαπημένος του δάσκαλος», δηλαδή πάνω σε σταυρό που είχε σχήμα Χ, τον καθιστούν ιδιαίτερα αγαπητό και ξεχωριστό, ειδικά στην Πάτρα, της οποίας είναι πολιούχος και προστάτης.²³³

Επίσης, μαθαίνουμε για τον Απόστολο Ανδρέα ότι βρέθηκε στην Κύπρο, όπου έκανε πολλά θαύματα, κι ότι είναι και προστάτης του Οικουμενικού Πατριαρχείου, λόγω της επισκοπής που δημιούργησε στο Βυζάντιο.²³⁴

Στο συμπληρωματικό υλικό από το βιβλίο του δασκάλου αναφέρονται αρκετά ενδιαφέροντα στοιχεία: αγιογραφικά χωρία από την Καινή Διαθήκη που τον αφορούν, όπως και λεπτομέρειες από τα θαύματά του.²³⁵

3.3.8. Ιωάννης ο Χρυσόστομος: Πορεία γεμάτη αγώνες²³⁶

Πολλές φορές θα «συναντήσει» ο αναγνώστης τον Ιωάννη στα θρησκευτικά βιβλία του Δημοτικού, μέσα από τα λόγια του, που θα τα βρει διάσπαρτα στα κεφάλαια, εξαιτίας της σοφίας, της διαχρονικότητας και της οξυδέρκειας που αναβλύζουν.

Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος διακρίθηκε για τη μόρφωσή του, την αγάπη του για το Χριστό, την τρομερή απήχησή του στο λαό, η οποία τον οδήγησε στο αξίωμα του αρχιεπισκόπου, και την αξιοσημείωτη φιλανθρωπία του. Οι ρητορικές σπουδές του τον αξίωσαν να εκφωνεί υπέροχες ομιλίες, οι οποίες συνέπαιρναν τους ακροατές του, όχι μόνο λόγω της ωραιότητας των λόγων του, αλλά και εξαιτίας της δριμύτητας της γλώσσας του, που δε δίσταζε να επιδεικνύει με αυστηρότητα, ακόμα και ενάντια στη σκληρότητα και την αμαρτωλή ζωή των πλουσίων και των αρχόντων. Το

²³² Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού*,..., ό.π., σσ. 96-97.

²³³ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού*,..., ό.π., σελ. 96.

²³⁴ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού*,..., ό.π., σελ. 97.

²³⁵ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου*,..., ό.π., σελ. 92.

²³⁶ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού*,..., ό.π., σσ. 100-101.

«χρυσό» στόμα του ευθύνεται για το όνομα «Χρυσόστομος», που του δόθηκε, και με αυτό έμεινε γνωστός στην ορθόδοξη εκκλησιαστική ιστορία.

Το μεγαλείο της ψυχής του, η απήχηση των λόγων του και η αμεσότητα της επικοινωνίας με τους ακροατές του δε θα μπορούσαν να μείνουν για πολύ καιρό χωρίς τιμωρία από το φθόνο και την όχληση των αντιπάλων του. Σύντομα, οι σωματικές και ψυχικές ταλαιπωρίες, απόρροια των εξοριών που του υπεβλήθησαν, επέφεραν και το θάνατό του.

Πέρα από τις εξαιρετικές ομιλίες του, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος έγραψε και το σπουδαίο κείμενο της Θείας Λειτουργίας, που ψάλλεται στις εκκλησίες τις Κυριακές.²³⁷

Στη στήλη «Μαθαίνω τις λέξεις», η ρητορική ερμηνεύεται ως « Η τέχνη του να μιλάει κάποιος ωραία σε δημόσιους χώρους».²³⁸ Ωστόσο, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι η ρητορική δεν είναι μόνο αυτό. Σίγουρα έχει να επιδείξει όμορφα λόγια, αλλά και σπουδαία επιχειρήματα. Ο σκοπός της δεν είναι μόνο να τέρψει τον ακροατή, αλλά και να τον πείσει.

Και, φυσικά, δε θα μπορούσε να λείπει από μια ενότητα αφιερωμένη στον Ιωάννη το Χρυσόστομο το απαραίτητο απόσπασμα από τα σοφά του λόγια.²³⁹

3.4. Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού - Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής²⁴⁰

3.4.1. Οι μαθητές του Χριστού προετοιμάζονται για αγώνες²⁴¹

Ως συνέχεια της αναφοράς στο κάλεσμα των μαθητών του από τον Ιησού (Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού)²⁴², ακολουθεί η ενότητα που περιγράφει τη ζωή των δώδεκα αυτών απλών ανθρώπων, δικαιολογεί την επιλογή τους από το Δάσκαλό τους και εντοπίζει τις αντικειμενικές δυσκολίες που περιμένουν το δύσκολο αγώνα τους.

²³⁷ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού*,..., ό.π., σελ. 100.

²³⁸ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού*,..., ό.π., σελ. 101.

²³⁹ Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού*,..., ό.π., σελ. 101.

²⁴⁰ Κορναράκης, κ.ά., ό.π.

²⁴¹ Κορναράκης, κ.ά., ό.π., σελ. 12-14.

²⁴² Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού*,..., ό.π., σσ. 29-30. Εδώ καταγράφονται αναλυτικά τα ονόματά τους: Ανδρέας, ο αδερφός του Σίμων Πέτρος, Ιάκωβος του Ζεβεδαίου, ο αδελφός του ο Ιωάννης, Φίλιππος, Ναθαναήλ, Ματθαίος (Λευΐ), Θωμάς, Ιάκωβος του Αλφραίου, Θαδδαίος, Σίμων ο Κανανίτης, Ιούδας.

Φαίνεται πως το επάγγελμα του ψαρά, που ασκούν αρκετοί από αυτούς, αποκτά συμβολική και βαρύνουσα σημασία. Κάτω από τη θεία καθοδήγηση και παραίνεση, μετουσιώνεται σε χαρισματικό λειτούργημα του «ψαρά των ανθρώπων», σε μεταλαμπαδευτή της μίας και μοναδικής αλήθειας. Η δύσκολη, αλλά ευλογημένη αυτή αποστολή των μαθητών του Χριστού πλαισιώνεται εξαιρετικά με την εικόνα από την Ι.Μ.Φιλανθρωπικών, που βρίσκεται στο νησάκι της λίμνης των Ιωαννίνων.²⁴³ Απεικονίζεται η επιτυχημένη προσπάθεια των ψαράδων-μαθητών να έχουν εγκλωβίσει αρκετά ψάρια στα δίχτυα τους, ενώ ένας άνθρωπος, που κολυμπάει σα μαγνητισμένος προς τον Ιησού, ο οποίος παρατηρεί, καλεί και συμβουλεύει, σηματοδοτεί τον επόμενο και σημαντικότερο στόχο του «ψαρέματος».

Αξιοθαύμαστο είναι το γεγονός ότι οι μαθητές δεν ήταν ούτε μορφωμένοι, ούτε πλούσιοι. Δε διέθεταν ούτε εξουσία, ούτε οικονομική δύναμη, εφόδια που θα εξυπηρετούσαν τη μεγαλεπήβολη αποστολή τους. Αντίθετα, είχαν να αντιμετωπίσουν τη δυσπιστία, την κακία, τη ζήλια και το θυμό των ανθρώπων. Είχαν όμως στη διάθεσή τους το πιο δυνατό όπλο: την πίστη και την ελπίδα, που τους κληροδότησε ο Δάσκαλός τους, καθώς και το χάρισμα, που τους δόθηκε απ' Αυτόν, να θεραπεύουν, να παρηγορούν και να καθησυχάζουν τους ανθρώπους.

Η απλότητα είναι το βασικό και πρωταρχικό στοιχείο που διακρίνει τους δώδεκα επίλεκτους μαθητές, γεγονός που δεν τους στέρησε την ικανότητα να κηρύξουν το Λόγο του Θεού. Αυτό σημαίνει ότι όλοι, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση και την οικονομική τους κατάσταση, μπορούν να γίνουν συνεργάτες και συνοδοιπόροι του Θεού και να διαπρέψουν ως κήρυκες στο δρόμο της αγάπης που χάραξε. Έτσι, αποδομείται ο μύθος της εφήμερης δύναμης, ο φτιαγμένος από τα υλικά αγαθά και τη ματαιοδοξία, και θριαμβεύουν αδιαμφισβήτητα οι διαχρονικές και ανθεκτικές αξίες της ψυχικής δύναμης και της πίστης.

Οι μαθητές, μετά το θάνατο του Ιησού, περνούν δύσκολες ώρες, γεμάτες ανησυχία και δυσπιστία. Το μήνυμα της Ανάστασης, όμως, καθώς και η συμβολή του Αγίου Πνεύματος, διασκεδάζουν τις αμφιβολίες τους, ενδυναμώνουν την αγωνιστικότητά τους και τους χρίζουν Αποστόλους, που θα συνεχίσουν το έργο του

²⁴³ Κορναράκης, κ.ά., ό.π., σελ. 12.

Χριστού. Αυτές οι πληροφορίες μας δίνονται στην ενότητα του βιβλίου με τίτλο «Οι Απόστολοι συνεχίζουν τον αγώνα του Χριστού».²⁴⁴

Οι περιγραφές είναι σύντομες, κλιμακωτές και κατανοητές, αν και αισθητά αυτοματοποιημένες, αφήνοντας ανεκμετάλλευτες πολλές ουσιαστικές και ελκυστικές πληροφορίες (π.χ. ο άπιστος Θωμάς, που πίστεψε αγγίζοντας τις τρυπημένες από τα καρφιά παλάμες του Ιησού).

Οι μεθοδολογικές υποδείξεις στο βιβλίο του δασκάλου έγκεινται στην ανάδειξη της προσπάθειας για την επίτευξη ενός σκοπού, η οποία δε θα πρέπει να κάμπτεται από τις δυσκολίες. Άλλωστε, όπως μας έχει διδάξει και η ιστορία, «στα περισσότερα παραδείγματα κοινωνικών μεταρρυθμίσεων παρατηρούμε ότι η επιθυμία του ανθρώπου για βελτίωση του βιοτικού και κοινωνικού του επιπέδου επιτεύχθηκε έπειτα από συγκρούσεις, μικρότερες ή μεγαλύτερες». Αυτό που θα πρέπει να γίνει κατανοητό από τους μαθητές είναι ότι ο άνθρωπος μπορεί «να αγωνιστεί για το μετασχηματισμό της κοινωνίας, έχοντας ως εφόδιά του την πίστη, την αγάπη, την ελπίδα κι όλες τις αρετές της εν Χριστώ ζωής. Οι μαθητές θα πρέπει να αξιολογηθούν βάσει της δυνατότητάς τους να εισέλθουν σε μια πρωτογενή διάκριση μεταξύ της αναμφίβολης (για την ηλικία τους) έλξης της εξωτερικής ισχύος και της εσωτερικής δύναμης των ψυχικών χαρισμάτων».

Προτείνεται, δε, η χρήση εποπτικού υλικού μέσα από τη συλλογή στοιχείων για το είδος και το μέγεθος του ιεραποστολικού αγώνα (π.χ. περιοδικό «Πάντα τα Έθνη», της Εξωτερικής Ιεραποστολής της Εκκλησίας της Ελλάδος), καθώς και από τη δράση ανθρωπιστικών οργανώσεων.²⁴⁵

Ενδιαφέρουσα είναι και η παραπομπή στο «Μη χωρίζεσθε» (Πράξεων 1,4), η οποία «φανερώνει την ενότητα ως πρωταρχικό παράγοντα επίτευξης ενός σκοπού», ενώ εύστοχη είναι και η διαπίστωση ότι «οι κοινωνικοί αγώνες πέτυχαν μέσα από τη συντροφικότητα, συνεργασία και ισχυρή πίστη σε ένα σκοπό (π.χ. συνεταιρισμός Αμπελακίων, δημοκρατικοί αγώνες στην πατρίδα μας, η «Αλληλεγγύη «στην Πολωνία, κ.λπ.) ». Τέλος, με αφορμή την προτεινόμενη δραστηριότητα να καλέσει ο/η εκπαιδευτικός «τον/την Γυμναστή/τρια ή το μουσικό στην τάξη για να

²⁴⁴ Κορναράκης, κ.ά., ό.π., σσ. 26-28.

²⁴⁵ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού, Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής, Βιβλίο δασκάλου*, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων 2005, σσ. 13-15.

αναπτύξουν την έννοια της συνεργασίας, ενότητας και υπακοής στον προπονητή ή στο μαέστρο για την επιτυχία μιας ομαδικής προσπάθειας (αγώνες, συναυλία)»²⁴⁶, μπορεί να γίνει μια γενικότερη επέκταση στο καθολικό έργο του δασκάλου και στην αμφίδρομη διαδρομή που αυτό ενέχει: από τη μια, ο μαθητής οφείλει να σέβεται το δάσκαλό του κι από την άλλη, ο δάσκαλος πρέπει να εμπνέει το μαθητή του για να κερδίσει την εμπιστοσύνη και το θαυμασμό του.

3.4.2. Η προσφορά του Αγίου Αγάθωνα, παράδειγμα αληθινής αγάπης²⁴⁷

Ο Άγιος Αγάθωνας παρουσιάζεται ως η απόλυτη προσωποποίηση της προσφοράς και της αγάπης προς το συνάνθρωπο και ως το υπόδειγμα του απλού ανθρώπου, που δε διστάζει να ξοδέψει τα λιγοστά χρήματά του για τον πλησίον του, που τα έχει ανάγκη.

Ο Άγιος Αγάθωνας ήταν ένας μοναχός, που πούλησε το εργόχειρό του και τα λιγοστά κέρδη που αποκόμισε τα διέθεσε για τη φροντίδα ενός άρρωστου και άστεγου ηλικιωμένου.

Το παράδειγμα του Αγίου τούτου μοναχού είναι πράγματι αξιομνημόνευτο. Απουσιάζουν, βέβαια, σημαντικές πληροφορίες για τη ζωή του, όπως και η αγιογραφική του αποτύπωση, στοιχεία που θα μπορούσαν ασφαλώς να εξασφαλίσουν οι μαθητές μέσα από την προσωπική τους έρευνα.

Ο κύριος διδακτικός στόχος, ωστόσο, όπως τον φανερώνει το βιβλίο δασκάλου, επιτυγχάνεται μέσα από αυτό το χαρακτηριστικό δείγμα της συμπεριφοράς του μοναχού, καθώς αντικατοπτρίζει την προτροπή του Χριστού «αγαπάτε αλλήλους».²⁴⁸ Όπως επισημαίνεται αμέσως παρακάτω, «αγάπη σημαίνει θυσία (όχι μόνο συναίσθημα) για γνωστούς και αγνώστους προς εμάς ανθρώπους».

3.4.3. Ο Στέφανος: Πρωταγωνιστής και Πρωτομάρτυρας²⁴⁹

Ο Άγιος Στέφανος δίκαια έχει διακριθεί από την Εκκλησία μας ως Πρωτομάρτυρας, γιατί ήταν ο πρώτος, από τους ανήκοντες στους κόλπους της Εκκλησίας, που έδωσε τη ζωή του για το Χριστό. Δεν απαρνήθηκε την πίστη του,

²⁴⁶ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού, ... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σσ. 27-28.

²⁴⁷ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 15.

²⁴⁸ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, *Βιβλίο δασκάλου*, ό.π., σελ. 16.

²⁴⁹ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 29-31.

ακόμα κι όταν ήρθε αντιμέτωπος με το μαρτύριο του λιθοβολισμού, συγχώρεσε τους βασανιστές του, ενώ αφιέρωσε τη ζωή του στη φροντίδα των φτωχών και ταλαιπωρημένων.

Οι εικόνες που παραθέτονται σ' αυτή την ενότητα αποτελούν ικανά εναύσματα για τη πραγματοποίηση διερευνητικών ερωτήσεων και παρατηρήσεων. Το μακρύ λευκό ένδυμα του Αγίου Στεφάνου, στην εικόνα από την Ι.Μ. Αγίας Αικατερίνης στο Σινά,²⁵⁰ είναι εμφανώς διαφορετικό, σε σχέση με αυτά που έχουμε συναντήσει μέχρι τώρα. Ομοίως και η δεύτερη εικόνα από την Ι.Μ. Βατοπαιδίου,²⁵¹ που αναπαριστά το λιθοβολισμό του Στεφάνου, μπορεί να αποτελέσει αφορμή συζητήσεων για την τιμωρία του λιθοβολισμού και σε ποιες άλλες περιοχές συναντάται, ακόμα και σήμερα (π.χ. σε κάποιες περιοχές της Μέσης Ανατολής τιμωρούν μ' αυτό τον τρόπο τους ληστές ή όσους παρανομούν γενικότερα, όπως καταγράφεται στη λεζάντα της εικόνας).

Στο βιβλίο δασκάλου διαβάζουμε τις εξής παρατηρήσεις: «Η ενότητα αναδεικνύει τις έννοιες του αγωνιστή (εκείνος, ο οποίος δεν παύει να αγωνίζεται για έναν σκοπό, καταβάλλοντας όλες τις δυνάμεις του και χωρίς να υπολογίζει τις δυσκολίες) και του μάρτυρα, εννοώντας το μαρτύριο όχι μόνο με την έννοια της χριστιανικής θυσίας, αλλά και της κοινωνικής αυτοπροσφοράς (π.χ. ο Μάρτιν Λούθερ Κινγκ έγινε μάρτυρας για τις κοινωνικές του ιδέες)... Εξάλλου η συγχωρητικότητα του Στεφάνου προς τους διώκτες του δίνει στη σύγχρονη κοινωνία μια ανατρεπτική εικόνα του διωκόμενου για τα δίκαια του ανθρώπου».²⁵²

3.4.4. Οι Άγιοι Σαράντα Μάρτυρες²⁵³

Η ιστορία των Αγίων Σαράντα Μαρτύρων καταδεικνύει, ακόμα μία φορά, ότι το κήρυγμα του Χριστού αφορά σε όλους τους ανθρώπους, ανεξάρτητα εθνικότητας, κοινωνικής κατάστασης ή επαγγέλματος. Μπορεί, επίσης, να θριαμβεύει μέσα από την καθολική δράση μιας ομάδας ανθρώπων και να μην αποτελεί μοναχά εγχείρημα μεμονωμένων περιπτώσεων. Ακόμα και εντός μιας στρατιωτικής μερίδας, με όλη την οξύμωρη πολεμική εμπειρία και εμπλοκή που ενδέχεται αυτή να διαθέτει, ο Λόγος του Θεού μπορεί να πλάσει προσωπικότητες ταπεινές, θαρραλέες, αφοσιωμένες,

²⁵⁰ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...* ό.π., σελ. 29.

²⁵¹ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...* ό.π., σελ. 30.

²⁵² Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...* Βιβλίο δασκάλου..., ό.π., σσ. 29-30.

²⁵³ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 32-34.

πιστές και άγιες. Αυτό συνέβη με τους σαράντα χριστιανούς στρατιώτες, που υπηρετούσαν τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και που δε δίστασαν να υπομείνουν γυμνοί τα παγωμένα νερά της λίμνης, προκειμένου να διατηρήσουν αλώβητη την πίστη τους.

Το μαρτύριο των σαράντα στρατιωτών σαφέστατα διακατέχεται από μία ισχυρή διάθεση υπερβολής και εξιδανίκευσης των γεγονότων, υποκινούμενη ασφαλώς από την πρόθεση της ορθόδοξης εκκλησιαστικής παράδοσης να υμνήσει τη γενναιότητα, την αυταπάρνηση και την αποφασιστικότητα των Μαρτύρων. Προβληματίζει όμως το γεγονός ότι μια στιγμή ανθρώπινης λιποψυχίας στερεί από εκείνον που λυγίζει μπροστά στον πόνο και στις σωματικές κακουχίες το σεβασμό και την επιδοκιμασία για όλο τον πρότερο βίο του. Σε κάθε περίπτωση, το παράδειγμα των Σαράντα Μαρτύρων είναι πιθανόν να δημιουργήσει σύγχυση στο μικρό μαθητή και δικαίως να αναρωτηθεί αν ο στρατιώτης, που βγήκε τελευταία στιγμή από την παγωμένη λίμνη, ανήκει τελικά στην ομάδα των Αγίων και αν ο θάνατός του θεωρείται μαρτυρικός. Ο θαυμασμός για τις πράξεις των Αγίων ανθρώπων και η προσπάθεια να τους μιμηθούμε αποτελούν, βέβαια, πρωταρχικούς στόχους του Θρησκευτικού Μαθήματος, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει απαξίωση της ανθρώπινης φύσης και ενοχοποίηση των αδυναμιών της. Άλλωστε, στα πλαίσια της χριστιανικής διδασκαλίας πρωτοστατούν η συγχώρεση, η ευσπλαχνία και η ενσυναίσθηση.

Το βιβλίο του δασκάλου, πέρα από την ανάδειξη του μεγαλείου «της αληθινής επικοινωνίας και αλληλοενίσχυσης» μεταξύ των μελών μιας ομάδας, την οποία υποδεικνύει, μας πληροφορεί ότι «Η Εκκλησία μας ονόμασε *lapsi* (πεπτωκότες) όσους λιποψυχούσαν μπροστά στο μαρτύριο. Εάν ήθελαν να επιστρέψουν στην Εκκλησία, έπρεπε να μετανοήσουν βαθιά και να υποστούν κάποιες δοκιμασίες, διότι, στην πιο κρίσιμη επιλογή της ζωής τους, είχαν προτιμήσει τον κόσμο από το Χριστό. Το γεγονός, όμως, ότι κάποιος από τους φρουρούς εγκατέλειψε τη θέση του για να μπει στην παγωμένη λίμνη, δείχνει ότι η γνησιότητα της πίστης και η αυταπάρνησή τους απέδειξαν την ορθότητα των επιλογών τους».²⁵⁴

Ενδιαφέρουσα είναι και η απόδοση του θανάτου του στρατιώτη (του οποίου το όνομα δε διασώζεται), που λιποψύχησε και βγήκε από τη λίμνη, στην απότομη αλλαγή θερμοκρασίας (από το πολικό ψύχος της λίμνης στη ζέστη από τη φωτιά που

²⁵⁴ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 33.

είχαν ανάψει οι στρατιώτες). Συμπληρωματικά, αναφέρονται τα ονόματα των Σαράντα Μαρτύρων.

Τέλος, προτείνεται, με βάση την εικόνα του μαθήματος, οι μαθητές να προσεγγίσουν «και βιωματικά την ενότητα, περιγράφοντας τα συναισθήματα και την ψυχική κατάσταση των στρατιωτών, όπως αυτές απεικονίζονται από τον αγιογράφο».²⁵⁵

3.4.5. Η Αγία Αικατερίνη. Μαρτύριο με εκπληκτική κατάληξη²⁵⁶

Στην ενότητα αυτή εξάγονται η μόρφωση, η αριστοκρατική καταγωγή, η ομορφιά, η εξυπνάδα και η σεμνότητα της Αγίας Αικατερίνης και οπωσδήποτε η χριστιανική πίστη της, στοιχεία που συνέθεσαν μια αξιοθαύμαστη προσωπικότητα. Το μεγαλείο του ηθικού αναστήματός της ήρθε να εξυψώσει η θαρραλέα άρνηση να υποκύψει στις αυτοκρατορικές διαταγές και στην τέλεση ειδωλολατρικών θυσιών. Ούτε η τιμωρία της φυλακής, ούτε οι λόγοι των πενήντα καλύτερων ρητόρων της Αλεξάνδρειας κατάφεραν να τη μεταπείσουν, αλλά, αντίθετα, η ρητορική της ικανότητα και η υπομονή της κατόρθωσαν να επηρεάσουν ρήτορες, στρατιώτες, αξιωματικούς, ακόμα και την ίδια τη σύζυγο του αυτοκράτορα, Φαυστίνα, και να γίνουν χριστιανοί. Ύστερα από αυτές τις αναπάντεχες εξελίξεις, ήταν βέβαιο ότι η οργισμένη διάθεση του Μαξιμιανού θα έβρισκε διέξοδο στην προσταγή για το μαρτυρικό θάνατο της Αγίας, αλλά και όλων όσοι επηρεάστηκαν από το παράδειγμά της.

Οι προαναφερθείσες πληροφορίες που παρατίθενται στο σχολικό βιβλίο προέρχονται από σωζόμενες πηγές, γραμμένες στα ελληνικά, πιθανότατα τον 8^ο και 9^ο αιώνα. Από αυτές μαθαίνουμε, λοιπόν, ότι η Αικατερίνη ήταν κόρη αξιωματούχου στην Αλεξάνδρεια, που πέθανε ως μάρτυρας για την πίστη του. Η ίδια ήταν πολύ όμορφη και έλαβε εξαιρετική μόρφωση γύρω από την αρχαία γραμματεία και την ιατρική, ενώ μιλούσε είκοσι δύο γλώσσες. Όταν ρωτήθηκε από τους φιλόσοφους του αυτοκράτορα πώς ήταν δυνατό να αγνοήσει την αρχαία ελληνική της παιδεία και να μη λατρεύει τους αρχαίους θεούς, εκείνη απάντησε ότι ακόμα κι ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης, ο Όμηρος, ο Γαληνός, ή ακόμα κι οι θεοί Ορφέας και Απόλλωνας είχαν το Χριστό στο μυαλό τους όταν μιλούσαν. Μην μπορώντας ο αυτοκράτορας να

²⁵⁵ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου*, ό.π., σσ. 33-34.

²⁵⁶ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 35-37.

αντιμετωπίσει τη ρητορική της δεινότητα, αποφάσισε να τη δελεάσει τάζοντάς της το μισό του βασιλείου και προτείνοντάς της ακόμα και να μείνει στο παλάτι. Η αδιαλλαξία της την οδήγησε στη φυλακή και στα βασανιστήρια. Το βασικό εργαλείο του μαρτυρίου της ήταν ένας «ευφυής» μηχανισμός, ο οποίος αποτελούνταν από τέσσερις τροχούς με μαχαίρια στερεωμένα πάνω τους, οι οποίοι επρόκειτο να κυλήσουν πάνω από την αγία. Η απόπειρα κατέληξε όμως σε αποτυχία γιατί ένας άγγελος έσπασε τους τροχούς και τους έστειλε στριφογυρνώντας τους πάνω στους βασανιστές της. Όταν τίποτα δεν μπόρεσε να λυγίσει την αποφασιστικότητα της Αικατερίνης, ο αυτοκράτορας διέταξε τον αποκεφαλισμό της. Κάποια κείμενα αναφέρουν ότι άγγελοι εμφανίστηκαν από τον ουρανό, πήραν το σώμα της και το άφησαν στο όρος Σινά, στην έρημο ανατολικά της Αλεξάνδρειας.²⁵⁷

Ο/η εκπαιδευτικός αξίζει να επιμείνει στο σημείο, το οποίο επισημαίνεται ούτως ή άλλως στην τελευταία παράγραφο²⁵⁸, όπου περιγράφεται η, ανά τους αιώνες, πορεία του μοναστηριού της Αγίας Αικατερίνης στο Σινά. Το μοναστήρι αντιμετώπιστηκε με σεβασμό και αγόγγυστη απόδοση αναγνώρισης στην ιστορική και αγία μορφή που αντιπροσωπεύει, ακόμα κι από αλλόθρησκους, όπως οι Βεδουίνοι, μουσουλμάνοι έμποροι της σημερινής εποχής.

Ένα άλλο ενδιαφέρον κομμάτι του μαθήματος είναι η εικόνα της Αγίας Αικατερίνης και η διάθεση να ανιχνευτούν οι συμβολισμοί της.²⁵⁹ Σύμφωνα με το βιβλίο του δασκάλου²⁶⁰, ο τροχός φανερώνει τα βασανιστήρια, τα βιβλία τη μόρφωσή της και η επίσημη στολή, το στέμμα και ο φοίνικας την αριστοκρατική καταγωγή της. Όσον αφορά στον τροχό, καλό είναι να διευκρινιστεί με ποιο τρόπο εξυπηρετούσε τη διαδικασία των βασανιστηρίων, ώστε να γίνει και μία καταγραφή των μαρτυρικών τρόπων θανάτωσης που έχουν περιγραφεί μέχρι στιγμής (λιθοβολισμός, αποκεφαλισμός, σταύρωση, κλπ.).

Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί ότι αρκετές φορές απεικονίζεται κρατώντας μία σφαίρα, συμβολίζοντας την κυριαρχία του κόσμου, ενώ κάποιες άλλες μαζί με την αγία Ειρήνη και την αγία Βαρβάρα. Στην εκκλησία του Αγίου Λουκά καταλαμβάνει

²⁵⁷ N. Sevcenko, “The Monastery of Mount Sinai and the Cult of Saint Catherine”, *Byzantium: Faith and Power (1261-1557). Perspectives on Late Byzantine Art and Culture* (2006), pp. 5-6.

<https://www.academia.edu/2137444> (τελευταία επίσκεψη: 10-8-2021).

²⁵⁸ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 36.

²⁵⁹ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 35, 37.

²⁶⁰ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 38.

μάλιστα την κεντρική θέση ανάμεσα στις δύο προαναφερθείσες αγίες, γεγονός που μπορεί να συγκριθεί μόνο με την αντίστοιχα εξέχουσα θέση που καταλαμβάνει η εικόνα του βασιλικού ζεύγους, Κωνσταντίνος και Ελένη, στο νότιο τμήμα του ναού. Αυτή η σύνδεση με τον πρώτο Χριστιανό αυτοκράτορα και τη μητέρα του ίσως και να υπονοεί ότι η Αικατερίνη είχε τιμηθεί πριν από αυτούς ως βασιλική προστάτιδα της πίστης, υπόδειγμα σύνεσης και χρήσης της δύναμης σύμφωνα με τον Ορθόδοξο τρόπο διδασκαλίας.²⁶¹

Η αξιολόγηση της ενότητας βασίζεται πάνω σε τρεις άξονες: το μαρτύριο της Αγίας Αικατερίνης (πειθεί τους διώκτες της αλλά μαρτυρά), η Ι.Μ. Σινά (ο πλούτος και η σημασία της) και η αρμονική συνύπαρξη Χριστιανισμού-Ισλαμισμού.²⁶²

3.4.6. Ο Άγιος Μάμας – Ο Άγιος Κυριακός – Η Αγία Ακυλίνα – Ο Άγιος Ταρσίζιος. Ένας νέος και τρία παιδιά μάρτυρες.²⁶³

Τα παιδιά καλούνται να γνωρίσουν σ' αυτές τις ενότητες τέσσερις μάρτυρες της Εκκλησίας, που υπήρξαν συνομήλικοί τους ή και μικρότεροι. Το νεαρό της ηλικίας των μικρών αυτών Αγίων ενέχει αναμφισβήτητο θαυμασμό, αλλά και πιθανότητες ταύτισης για τους μαθητές του Δημοτικού.

Καταρχήν, εμφανίζεται, για πρώτη φορά, ο μη αναμενόμενος, αλλά ιδιαίτερα εντυπωσιακός όρος «φίλοι του Θεού», δηλ. «άγιοι, με θαυμαστό και μαρτυρικό τρόπο».²⁶⁴ Ο όρος που προσδίδεται στους Αγίους χαίρει οικειότητας, απλότητας και αμεσότητας, στοιχεία που τονώνουν την κατανοητική και διαισθητική ικανότητα των μαθητών.

Ο Άγιος Μάμας έγινε «φίλος» του Θεού γιατί, παρ' ότι ήταν ένα νεαρό αγόρι, αρνήθηκε να θυσιάσει στα είδωλα και περιφρόνησε τον κίνδυνο των βασανιστηρίων.

Έμεινε νωρίς ορφανός, γιατί οι γονείς του πέθαναν ως μάρτυρες στη φυλακή, λίγο μετά τη γέννησή του. Σύμφωνα με την παράδοση, το όνομά του το πήρε από τις πρώτες λέξεις που είπε («μάμα, μάμα») στην αρχόντισσα που τον υιοθέτησε, την Αμμία. Οδηγήθηκε με θαυμαστό τρόπο στα βουνά της Καισάρειας, ξεφεύγοντας από την τιμωρία του θανάτου, και έζησε σε μια σπηλιά, πίνοντας γάλα από μια ελαφίνα. Ο

²⁶¹ N. Sevcenko, "The Monastery of Mount Sinai.....", ό.π., pp. 8-10.

²⁶² Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 38.

²⁶³ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 38-43.

²⁶⁴ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 38.

ανείπωτος, αλλά εμφανής και αυθόρμητος παραλληλισμός με το Δία, ο οποίος έμεινε κι αυτός σε μια σπηλιά, πίνοντας το γάλα μιας κασίκας, της Αμάλθειας, δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητος. Ωστόσο, στην εικόνα που παρατίθεται,²⁶⁵ ο Άγιος κάθεται πάνω σε ένα λιοντάρι κι όχι σε ένα ελάφι, όπως θα περίμενε κάποιος, αφουγκραζόμενος την εκκλησιαστική μας παράδοση. Η συγκεκριμένη απεικόνιση, βέβαια, ίσως να ερμηνεύεται και από το γεγονός ότι ο Άγιος Μάμας θεωρείται προστάτης των ζώων. Σε κάθε περίπτωση, η εικόνα αποτελεί μια πολύ καλή αφορμή για συζήτηση και παρατηρήσεις. Έντονα συναισθήματα προκαλεί και η εικόνα, που γεννιέται μέσα από την αφήγηση, του μαρτυρίου του μικρού Αγίου και της φωτιάς που δεν τον αγγίζει.

Ωστόσο, οι πληροφορίες που αντλούμε από τις αναφορές της Τσιλιπάκου,²⁶⁶ σχετικά με τον Άγιο Μάμα, δικαιολογούν την εικονογραφική αναπαράσταση του Αγίου πάνω σε λιοντάρι, αγιογραφική αποτύπωση πρωτοεμφανιζόμενη στην Καππαδοκία, καθώς ο Άγιος, ύστερα από την άρνησή του να θυσιάσει στους θεούς και μετά από συνεχόμενα βασανιστήρια, ρίχτηκε στο στάδιο της Καισάρειας για να τον καταβροχθίσουν τα άγρια λιοντάρια. Κι αυτή η απόπειρα θανάτωσής του δεν είχε κανένα αποτέλεσμα, ώσπου, τελικά, δέχτηκε ένα μοιραίο κάρφωμα από τρίαινα στο στομάχι.

Ο Άγιος Κυριακός²⁶⁷ ήταν μόνο πέντε χρόνων, όταν δήλωσε απερίφραστα, με όλη την ειλικρίνεια και τον αυθορμητισμό της νηπιακής του ηλικίας, ότι ο Χριστός είναι ο μεγαλύτερος και σπουδαιότερος Θεός. Παρόλο που είχε δει τους γονείς του να θανατώνονται για αυτή την ίδια δήλωση, δε φοβήθηκε, αλλά απάντησε με γενναιότητα και αθωότητα.²⁶⁸

Ιδιαίτερο σχολιασμό εκκινεί και η εικόνα του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών, που συνοδεύει τις αναφερόμενες στον Άγιο Κυριακό παραγράφους. Η πληροφορία που αναγράφεται κάτω από την εικόνα είναι η εξής: «Πλήθος παιδιών - μαρτύρων προτίμησαν το θάνατο από το να προδώσουν την πίστη τους στο Χριστό». Είναι

²⁶⁵ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 38.

²⁶⁶ A. Tsilipakou, "The Veneration of Saint Mamas in the Mediterranean: a traveler, border defender saint. The case of Naxos in Cyclades", *Naxos and the Byzantine Aegean: Insular Responses to Regional Change*, eds: J. Crow, D. Hill, Athens, Norwegian Institute at Athens 2018, p. 300.

²⁶⁷ Απορία προκαλεί και πάλι ο αναβιβασμός του τόνου, που έχει επικρατήσει στο όνομα του Αγίου (Κυριάκος, αντί Κυριακός).

²⁶⁸ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...* ό.π., σελ. 39.

προφανές ότι απεικονίζεται ένα μικρό αγόρι, αλλά δε διευκρινίζεται αν το αγόρι αυτό είναι ο Άγιος Κυριακός ή κάποιος άλλος Παιδομάρτυρας.

Η Αγία Ακυλίνα αποφάσισε, όταν ήταν δέκα χρόνων, να γίνει κήρυκας του Θείου Λόγου και να γνωστοποιήσει στις φίλες της την πίστη στο Χριστό και τη δύναμή της, έναντι των ψεύτικων θεών και των ειδώλων τους. Το νεαρό της ηλικίας της δεν τη γλίτωσε από το θάνατο – τιμωρία, που της επέβαλε ο ηγεμόνας της περιοχής, εξοργισμένος από το θάρρος της ομολογίας της.²⁶⁹

Αισθητή είναι η απουσία της εικόνας της Αγίας Ακυλίνας, γεγονός που προκαλεί προβληματισμό, αλλά αποτελεί και έναυσμα για έρευνα.

Ο Άγιος Ταρσίζιος, ένας μικρός χριστιανός μεγαλωμένος στη Ρώμη, ανέλαβε να φυλάξει τα Τίμια Δώρα για να τα προστατεύσει από τις συνέπειες ενός διωγμού που ξέσπασε στην πόλη του. Η αλήθεια είναι ότι προτίμησε να πεθάνει, παρά να παραδώσει το «θησαυρό» στους διώκτες του. Αντιστάθηκε, αλλά, στο τέλος, τον σκότωσαν. Η αυτοθυσία του δεν ήταν μάταιη, όμως, γιατί τα Τίμια Δώρα δε βρέθηκαν στην αγκαλιά του Αγίου, μιας και είχαν σωθεί με θαυμαστό τρόπο από το Θεό.²⁷⁰

Και σ' αυτή την περίπτωση, αξίζει να σταθούμε στην εικόνα του Αγίου Ταρσίζιου, η οποία, προφανώς, έχει να επιδείξει αλλιώςτικα αγιογραφικά στοιχεία, λόγω της διαφορετικής τεχνοτροπίας της (κρητική).

Το βιβλίο του δασκάλου επικεντρώνεται στην έννοια του μαρτυρίου, το οποίο δε γνωρίζει ηλικίες, επισημαίνοντας ότι, σύμφωνα με τους Πατέρες της Εκκλησίας, το μαρτύριο συνειδήσεως δεν επιφέρει μεν σωματικό θάνατο, αλλά αποτελεί δοκιμασία των αντοχών του ανθρώπου στην κατά Θεού ζωή του. «Καλό είναι, ο εκπαιδευτικός να εισαγάγει τα παιδιά στην έννοια της θυσίας των ανέσεων μας, για την ολοκλήρωσή μας ως πραγματικά πνευματικών ανθρώπων.... Ο μαθητής μαθαίνει να θαυμάζει πρότυπα που εξαίρουν τη δύναμη της θέλησης για κάτι αυθεντικό και αξιολογεί έτσι τη συμπεριφορά όσων επιδιώκουν να τον καθηλώσουν στη μάζα... Η Εκκλησία μας, στα μαρτυρολόγια, καταγράφει το μαρτύριο ως «άθληση» Χριστού. Ο αθλητής είναι πειθαρχημένος και γυμνασμένος για το αγώνισμά του. Κατ'

²⁶⁹ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 41.

²⁷⁰ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 42.

αντιστοιχία και ο μάρτυρας βιώνει την πίστη ως αφοσίωση στο Θεό και «γυμνασία» ψυχής».²⁷¹

Από τη μια, η προτεινόμενη επεξεργασία του θέματος έχει ως στόχο τον προβληματισμό των μαθητών για την πολυδιάστατη σημασία του μαρτυρίου σήμερα, αλλά, από την άλλη, είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί ότι, επειδή το μικρό της ηλικίας των τεσσάρων αυτών Μαρτύρων δε δικαιολογεί τέτοια δύναμη ψυχής, έχουμε σαφώς την παρουσία της Θείας Χάριτος.²⁷²

Διδακτικές προεκτάσεις μπορούν να γίνουν και μέσω του σχολιασμού για το ρόλο και τη σημασία της φιλίας (ιστορία Αγίας Ακυλίνης), καθώς και μέσω της αφύπνισης της οικολογικής συνείδησης και της προστασίας του περιβάλλοντος (ιστορία του Αγίου Μάμα). Ειδικά, όσον αφορά στον Άγιο Μάμα, μαθαίνουμε ότι μαζί με τον Άγιο Μόδεστο θεωρούνται, από την Εκκλησία, προστάτες των ζώων, ενώ, ταυτόχρονα δικαιολογείται εν μέρει η απεικόνιση που τον παρουσιάζει καθισμένο πάνω σε ένα λιοντάρι, καθώς θεωρείται ότι κυκλοφορούσε κατ' αυτόν τον τρόπο. Λέγεται, μάλιστα, ότι οι βρυχηθμοί του λιονταριού προκαλούσαν κώφωση στους κατοίκους της περιοχής, τους οποίους θεράπευε ο Άγιος.²⁷³

3.4.7. Νεομάρτυρες²⁷⁴

Το δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου, το αφιερωμένο σε αγωνιστές και μάρτυρες της Εκκλησίας, τελειώνει με την αναφορά στους Νεομάρτυρες. Έτσι, «Νεομάρτυρες ονομάστηκαν οι “νέοι” μάρτυρες της πίστης (για να ξεχωρίζουν από τους πρώτους μάρτυρες της Εκκλησίας), οι οποίοι, την περίοδο της Τουρκοκρατίας, έχυσαν το αίμα τους για τον Χριστό. Μάλιστα, δεν ήταν μόνο Έλληνες. Ορισμένοι κατάγονταν από άλλες χώρες, όπως ο Γαβριήλ από τη Σερβία, ο Κωνσταντίνος από τη Ρωσία, ή άλλοι ήταν προηγουμένως μουσουλμάνοι, όπως ο Αχμέτ Κάλφας».²⁷⁵

Οι εικόνες του βιβλίου είναι και πάλι χαρακτηριστικές, οι οποίες παραπέμπουν στην Ελλάδα, την εποχή της Τουρκοκρατίας, μέσα από τις ενδυματολογικές αποτυπώσεις των εικονογράφων: το φέσι του Αγίου Αγγελή, η φουστανέλα του Αγίου Γεωργίου από τα Ιωάννινα, το φαρδύ παντελόνι μέχρι τα

²⁷¹ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 40.

²⁷² Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 41-42.

²⁷³ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σσ. 40-41.

²⁷⁴ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 44-46.

²⁷⁵ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, σελ. 44.

γόνατα του Αγίου Κωνσταντίνου του Υδραίου.²⁷⁶ Αυτές οι επισημάνσεις μπορούν να αποτελέσουν αφορμές για την εξάσκηση της παρατηρητικότητας των μαθητών και την κατάθεση της επιχειρηματολογίας τους.

Δεν μπορεί, ωστόσο, να μην παρατηρήσει κάποιος μια εννοιολογική ασάφεια και ανακολουθία στην αφήγηση της ιστορίας του Αγίου Αγγελί: «Κάποια στιγμή, ένιωσε την ανάγκη να μαρτυρήσει για το Χριστό. Φανταστείτε, λοιπόν, την έκπληξη των συγχωριανών του, όταν ξαφνικά έγινε μουσουλμάνος! Δεν έφτανε αυτό, αλλά προκάλεσε κι ένα επεισόδιο και οι τουρκικές αρχές τον εξόρισαν στη Χίο. Εκεί κατάλαβε το λάθος του, μετανόησε και ζητούσε όλη μέρα συγχώρεση από τον Θεό...».²⁷⁷

Διαβάζοντας τα παραπάνω, δεν μπορεί να μην αισθανθεί σύγχυση ο αναγνώστης, λόγω του ταυτόχρονου δύο διαμετρικά αντίθετων προθέσεων: από τη μια, ο Αγγελής θέλει να μαρτυρήσει για την πίστη του κι από την άλλη, γίνεται μουσουλμάνος. Η παράθεση των γεγονότων σαφέστατα πάσχει από εσφαλμένη σειροθέτηση, που προκαλούν δυσκολία στην κατανόηση, λόγω του παράλογου που υποστηρίζουν. Πιθανότατα να πρόκειται για παράλειψη ουσιαστικών πληροφοριών, που αφορούν στο χρονικό διάστημα ανάμεσα στις δύο αντίθετες διαθέσεις, οπότε και δικαιολογεί την απότομη μεταστροφή από τη μία στην άλλη. Έτσι, αναγκαία κρίνεται η αναδιατύπωση της παραγράφου με μεγαλύτερη ακρίβεια και σαφήνεια.

Το ουσιώδες του μαθήματος, κι αυτό που πρέπει να γίνει κατανοητό από τους μαθητές, εντοπίζεται στο εξής απόσπασμα: «Νεομάρτυρες δεν έπαψαν να υπάρχουν ποτέ στην ιστορία της Εκκλησίας μας, διότι, όσο θα πολεμάται η πίστη στον Χριστό, σε κάθε εποχή και σε κάθε τόπο θα αναδεικνύονται μάρτυρες, δηλαδή άνθρωποι, οι οποίοι, ακόμη και με κίνδυνο της ζωής τους, δεν αρνούνται αυτή την πίστη».²⁷⁸

«Καλό θα ήταν να τονιστεί στα παιδιά ότι Νεομάρτυρας θεωρείται αυτός ο οποίος υπερασπίζεται τη χριστιανική πίστη ανεξαρτήτως εθνικής ταυτότητας. Έτσι, είναι απαραίτητο εδώ να τονιστεί η διαφορά των Νεομαρτύρων από τους “Εθνομάρτυρες”... Ο Αθανάσιος Διάκος, ο Παπαφλέσσας και άλλοι, δίκαια χαρακτηρίζονται εθνομάρτυρες, επειδή θυσιάστηκαν στον αγώνα για την ελευθερία,

²⁷⁶ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού...*, σσ. 44-45.

²⁷⁷ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 45.

²⁷⁸ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 45.

δεν μπορούν όμως να χαρακτηριστούν Νεομάρτυρες, επειδή η βασική αφορμή της θυσίας τους δεν ήταν η πίστη και η χριστιανική τους ιδιότητα, αλλά η αγάπη τους για την πατρίδα και την ελευθερία...».²⁷⁹

Τέλος, τα παιδιά θα πρέπει να αναγνωρίσουν σε όλους το δικαίωμα να ασκούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, άσχετα από την εθνική ταυτότητα και την πολιτική ιδεολογία τους, δείχνοντας σεβασμό και κατανόηση στη διαφορετικότητα του άλλου.²⁸⁰

3.4.8. Ο ληστής που έγινε Άγιος²⁸¹

Ο δίκαιος ληστής αναπαριστάται στην εικόνα του αγιογράφου Δημήτρη Χατζηαποστόλου,²⁸² η οποία ουσιαστικά μας επικοινωνεί τα ανακουφιστικά συναισθήματα που αποφέρουν η ειλικρινής μετάνοια και η συγγνώμη: λύτρωση και συγχώρεση. Αυτό είναι πραγματικά παρήγορο, γιατί η ανθρώπινη φύση είναι αδύναμη και πολλές φορές μπορεί να υποπέσει σε σφάλματα. Η ελπίδα της ανοιχτής αγκαλιάς του Κυρίου και η βέβαιη διαγραφή των αμαρτημάτων, που προκύπτουν από τη γνήσια μεταμέλεια, είναι ακτίνες φωτός, που ζεσταίνουν την καρδιά του χριστιανού και τον κάνουν να οραματίζεται με αισιοδοξία και πίστη τη Βασιλεία των Ουρανών.

Αυτό συνέβη και με το ληστή, που, λίγο πριν ξεψυχήσει πάνω στο σταυρό, δίπλα στο Χριστό, αναγνώρισε τη δύναμη και το μεγαλείο Του και Τον παρακάλεσε να τον συμπεριλάβει στον κόλπο των πιστών του και, κατ'επέκταση, στο Βασίλειο της αιώνιας αγάπης και σωτηρίας.²⁸³ Όχι μόνο συγχωρέθηκε, αλλά αγίασε κιόλας, εξ αιτίας του σθένους του να κάνει την απαραίτητη μεταστροφή και να φτάσει στην «αλλαγή της καρδιάς του».

Μια μικρή παρατήρηση πρέπει να γίνει σ' αυτό το σημείο και αφορά στην ημέρα που ψάλλεται το χωρίο, το αφιερωμένο στο ληστή. Σύμφωνα με τον παππού του Πέτρου (τον παππού του ήρωα της μικρής ιστορίας του βιβλίου), τη Μεγάλη Πέμπτη «ψάλλουμε στην Εκκλησία... ότι την ίδια μέρα που πέθανε ο ληστής, μπήκε

²⁷⁹ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου*, ό.π., σελ. 43.

²⁸⁰ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 44.

²⁸¹ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 51-53.

²⁸² Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 51.

²⁸³ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 51-52.

και στον Παράδεισο χάρη στη μετάνοιά του...».²⁸⁴ Το παράθεμα, όμως, στη διπλανή σελίδα, μας ενημερώνει ότι το «Τον ληστήν αυθημερόν του Παραδείσου ηξίωσαν Κύριε· καμέ τω ξύλω του Σταυρού, φώτισον και σώσον με» είναι από το Εξαποστειλάριο του Όρθρου της Μεγάλης Παρασκευής.²⁸⁵

Διαβάζοντας κάποιος την ιστορία του δίκαιου ληστή, εύλογα αναρωτιέται γιατί ονομάζεται «δίκαιος». Από πού προκύπτει η δικαιοσύνη του; Μήπως ο μαθητής πρέπει να ερευνήσει το παρελθόν του και να ανακαλύψει στοιχεία της ζωής του, που να δικαιολογούν αυτόν τον τίτλο;

Ανάμεσα σε άλλα, το βιβλίο του δασκάλου κάνει λόγο και για το μυστήριο της Εξομολόγησης, με το οποίο ο άνθρωπος εκδηλώνει την ειλικρινή μεταμέλειά του και αποκαθιστά τη σχέση του με το Θεό.²⁸⁶

Πολύ εύστοχο το παράδειγμα των φυλακισμένων, που συχνά μετανοούν για τις παρανομίες και τα εγκλήματά τους, καθώς και η προβολή της αδυναμίας του νομικού συστήματος να θεραπεύσει την ψυχή του παραβάτη, σε αντίθεση με την εξομολόγηση. Εξαιρετική είναι και η πρόταση για θεατρική παράσταση με θέμα τον «Εγωιστή Γίγαντα», του Oscar Wilde, καθώς ο μαθητής θα μπορέσει να δραματοποιήσει τα συναισθήματα του γίγαντα και να προβεί σε συγκρίσεις με τη ιστορία του ληστή.²⁸⁷

3.4.9. Ο Πατριάρχης Ιωάννης ο Ελεήμων²⁸⁸

Το ιερό μήνυμα της ελεημοσύνης πραγματεύεται η ενότητα, η αφιερωμένη στον Άγιο Ιωάννη τον Ελεήμονα. Η ζωή του στάθηκε φωτεινό παράδειγμα για κάθε χριστιανό, αφού με «καλοσύνη, ευγένεια και αγάπη» μοίρασε την περιουσία του στους φτωχούς, «έχτισε Εκκλησίες, ξενοδοχεία, μαιευτήρια, νοσοκομεία... πτωχοκομεία και ειδικά ταμεία για τους φτωχούς της πόλης του...», ενώ ο ίδιος υπήρξε πάντα «ταπεινός και ολιγαρκής». Η εξυπνάδα και η μόρφωσή του, αλλά κυρίως όλα τα παραπάνω χαρίσματα της φιλόνητης ψυχής του, τον αξίωσαν να γίνει Πατριάρχης Αλεξανδρείας.

²⁸⁴ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 52.

²⁸⁵ Το ίδιο παρατηρούμε και στο «Τροπάριο της Κασσιανής», που, αν και ψάλλεται τη Μεγάλη Τρίτη, ονομάζεται «Ιδιόμελο της Μεγάλης Τετάρτης», σσ. 96-97.

²⁸⁶ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 50.

²⁸⁷ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 51.

²⁸⁸ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 57-59.

Το βιβλίο του δασκάλου ανιχνεύει τις προεκτάσεις της φιλανθρωπίας στη διακονία της Εκκλησίας και πώς αυτή εφαρμόζεται, καθώς και στις εμπειρίες των μαθητών με περιστατικά φτώχιας και δυστυχίας. Τίθενται, επίσης, ζητήματα σύγκρουσης με τη φιλαργυρία, τον εγωισμό, την εσωστρέφεια, τη ματαιοδοξία και τον ατομισμό, στοιχεία της αδύναμης φύσης του ανθρώπου, τα οποία υπερνικά όμως η αγάπη, η ανθρωπιά και η κοινωνική ευαισθησία, μαθήματα που πρώτος δίδαξε ο Χριστός, μέσω της διακονίας Του στους αναξιοπαθούντες. Τα παραδείγματα της κοινωνικής προσφοράς είναι άφθονα, από τα παλιά χρόνια μέχρι σήμερα, και καλώς προτείνεται μια χρονική αναδρομή στους ανθρώπους, στις δομές και στους τρόπους εκδήλωσης της φιλανθρωπίας, ανά τους αιώνες. Επίσης, μια καλή πρόταση είναι και η επίσκεψη των μαθητών σε ένα γηροκομείο, ορφανοτροφείο ή νοσοκομείο.²⁸⁹

3.4.10. Η ομορφιά και τα μυστικά μιας εικόνας²⁹⁰

Τη σημασία και το συμβολισμό της βυζαντινής εικόνας καλούνται να διδάξουν οι επόμενες ενότητες, αλλά και γενικότερα όλες τις εκφάνσεις που αφορούν στην εκκλησιαστική τέχνη (βυζαντινές εικόνες, τοιχογραφίες, ψηφιδωτά, κ.α.).

Εφόσον και οι Άγιοι καταλαμβάνουν σημαντικό μερίδιο στις αναπαραστάσεις αυτής της καλλιτεχνικής εκκλησιαστικής απεικόνισης, θα ήταν χρήσιμο να επωφεληθούμε από τις πληροφορίες αυτής της διδασκαλίας, ώστε η ερμηνεία για τις προθέσεις, τα σύμβολα και τα μηνύματα του εικονογράφου ή του καλλιτέχνη, γενικότερα, να είναι πιο ασφαλής.

Έτσι, μαθαίνουμε ότι οι μορφές των εικόνων είναι «... σοβαρά και συγχρόνως γαλήνια πρόσωπα. Το βλέμμα τους είναι διαπεραστικό, αλλά συγχρόνως παρηγορητικό, ενώ, σε πολλές περιπτώσεις, οι ανθρώπινες μορφές ζωγραφίζονται μεγαλύτερες από το φυσικό περιβάλλον δίπλα τους... γιατί ο εικονογράφος θέλει να φανερώσει με αυτόν τον τρόπο ότι, όταν ο άνθρωπος ζει κοντά στο Θεό, τότε ξεπερνά με τη δύναμή του κάθε εμπόδιο και γίνεται και ο ίδιος δυνατός. Η βυζαντινή εικόνα δεν είναι μια απλή ζωγραφιά, όπου όλα έχουν τις σωστές αναλογίες. Σκοπός της είναι να διδάξει κάτι βαθύτερο, πόσο δηλαδή πιο όμορφος μπορεί να γίνει ο άνθρωπος

²⁸⁹ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σσ. 56-57.

²⁹⁰ Στων ιδίων., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 72-77.

όταν κάνει το θέλημα του Χριστού. Είναι οι μόνες εικόνες που προσφέρουν πρότυπα ζωής και αληθινή γαλήνη στην ψυχή του ανθρώπου».²⁹¹

Δεν αποτελούν απλά ενθύμια των αγίων προσώπων, ούτε εξυπηρετούν αποκλειστικά και μόνο αισθητική απόλαυση. Είναι το μέσο μετάβασης από το φθαρτό κόσμο του ανθρώπου στη Βασιλεία του Θεού. Δεν υπάρχουν χωροχρονικοί περιορισμοί (π.χ. η εικόνα του Αγίου μπορεί να απεικονίζει σκηνές από όλη τη ζωή του), ούτε η τεχνική της προοπτικής (όπως συμβαίνει και με τη ζωγραφική των παιδιών, γεγονός που καθιστά την εικόνα οικεία και προσιτή στα μάτια τους). Κάθε χρώμα, επίσης, κρύβει το δικό του συμβολισμό: το λευκό συμβολίζει το φως και την καθαρότητα, το μαύρο, το μυστικό βάθος, το πράσινο, την ελπίδα, το ιώδες, την Αγιότητα, κλπ.²⁹²

Εξαιρετικές είναι και οι παρομοιώσεις των εικόνων με παράθυρα που μας φέρνουν πιο κοντά στο Θεό και με βιβλία για τους αγράμματους: «...Μας επέτρεψε λοιπόν ο Θεός να μαθαίνουμε μέσα από αυτές για τον Χριστό, την Παναγία και τους αγίους μας. Οι εικόνες είναι παράθυρα που, με τη βοήθεια της πίστης, μας ξεναγούν στον άγιο κόσμο του Θεού, στον ουρανό! Και πρέπει να γνωρίζετε ότι δεν έχει καμιά σημασία αν κάποιος γνωρίζει γράμματα ή όχι. Ένας άγιος της Εκκλησίας μας, μάλιστα, ονόμασε τις εικόνες «βιβλία των αγραμμάτων».²⁹³

Η Veronica Della Dora αναφέρει ότι συχνά οι εικόνες περιγράφονται ως «παράθυρα στη Γη και στον Ουρανό», εφόσον θέτουν τον πιστό σε απευθείας επικοινωνία με το Χριστό, την Παναγία και τους Αγίους. Δε διστάζει, μάλιστα να τις παραλληλίσει με τους χάρτες, αν και αρχικά, δε φαίνεται να μοιράζονται κάτι κοινό. Η εικόνα αγκαλιάζει με θέρμη το θεατή, τον ακολουθεί με το βλέμμα και ξεκινά έναν αμφίδρομο διάλογο. Το χρυσό της φόντο εκπέμπει φως και παρουσιάζει θεϊκές αλήθειες, πέρα από την ανθρώπινη κατανόηση. Ο χάρτης, από την άλλη, ενθαρρύνει τη «λογική θέαση» και προσκαλεί το μελετητή να εστιάσει και να πλοηγηθεί, παρουσιάζοντας την κοσμική γήινη πραγματικότητα, αλλά προϋποθέτοντας την κατανόηση. Συνήθως τείνουμε να θεωρούμε τις εικόνες μυστηριώδεις και ποιητικές, ενώ τους χάρτες λογικούς και επιστημονικούς. Ωστόσο, και τα δύο αυτά

²⁹¹ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 73.

²⁹² Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 13, Ζούρας, κ.ά., *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σσ. 13-14.

²⁹³ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 75.

απεικονιστικά στοιχεία μας επιτρέπουν να οπτικοποιήσουμε το αόρατο, να πιάσουμε το άπιαστο, να αποκτήσουμε πρόσβαση στο απρόσιτο. Το κυριότερο όμως είναι ότι εμπιστευόμαστε και τα δύο με τον ίδιο τρόπο: είτε προσευχόμαστε μπροστά από μια εικόνα, είτε διαβάζουμε ένα χάρτη, ενεργούμε με πίστη. Αν αποφασίσουμε να μην εμπιστευτούμε τους χάρτες, πολύ απλά θα χαθούμε.²⁹⁴

Ο μάρτυρας Στέφανος ο Νεότερος, όταν φυλακίστηκε από τους Εικονοκλάστες, στα τέλη του 8^{ου} αιώνα, έψαλλε το τροπάριο «την άχραντον εικόνα Σου προσκυνούμεν», περιφρονώντας με αυτόν τον τρόπο τους διώκτες του. Δεν είναι τυχαίο που αυτή η φράση αποτέλεσε το βασικό κομμάτι της λειτουργίας που ψάλλεται την Κυριακή της Ορθοδοξίας, στη γιορτή για την αποκατάσταση της λατρείας των εικόνων, μετά το τέλος της Εικονομαχίας το 843. Από τότε, η εικόνα πήρε τη θέση σημαντικού και απαραίτητου στοιχείου για την τέλεση ενός τελετουργικού, δημόσιου ή ιδιωτικού, που μπορούσε να περιλαμβάνει φιλήματα, προσκυνήματα, εκδηλώσεις μετανοίας, ή ακόμα και απόπειρες άντλησης θάρρους από τους στρατιώτες την παραμονή της μάχης.²⁹⁵

Όλες οι παραπάνω αφηγήσεις εξηγούν με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο την ανάγκη των χριστιανών, ανά τους αιώνες, να «συνομιλούν» με τα άγια πρόσωπα, όταν προσεύχονται και όταν ζητούν τη βοήθειά τους: « Η Εκκλησία μας δίδαξε ότι όποιος προσκυνά τις εικόνες με πίστη δείχνει σεβασμό στα ίδια τα πρόσωπα των αγίων. Όταν δηλαδή προσκυνούμε την εικόνα του Χριστού, της Παναγίας, του Αϊ-Δημήτρη, της Αγίας Μαρίας, είναι σαν να μιλάμε με τον ίδιο τον Χριστό, την ίδια την Παναγία, στους ίδιους τους αγίους. Εκείνοι ακούν τις προσευχές, τις ευχαριστίες, τις δοξολογίες και τις αιτήσεις μας και τις μεταφέρουν στον Θεό».²⁹⁶ Τα παραθέματα, επίσης, υποστηρίζουν με σαφή και τεκμηριωμένο λόγο τη σημασία της ύπαρξης των εικόνων, όταν η Ελισάβετ Θεοκρίτοφ γράφει: «κάθε γραμμή, κάθε χρώμα, κάθε χαρακτηριστικό της μορφής, αποκτά ένα ιδιαίτερο νόημα» και όταν ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός αναρωτιέται: «Τι περισσότερο χρειαζόμαστε ως φωτεινό παράδειγμα, ώστε να αποδειχθεί ότι οι εικόνες αποτελούν βιβλία για τους αγράμματους και ότι δεν

²⁹⁴ V.Della. Dora, “Windows on Heaven (and Earth): The Poetics and Politics of Post-Byzantine “Cartographic Icons””, *Journal of Medieval Religious Cultures* 38 (1, 2012), pp. 84-85. <http://www.jstor.org/stable/10.5325> (τελευταία επίσκεψη: 7-8-2021).

²⁹⁵ N. Sevcenko, “Icons in the Liturgy”, *The Celebration of the Saints in Byzantine Art and Liturgy*, *Dumbarton Oaks Papers* 45 (1991), pp. 1-2. <https://www.academia.edu/2010270> (τελευταία επίσκεψη: 7-8-2021).

²⁹⁶ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 76-77.

παύουν χωρίς φωνή να μας κηρύττουν την τιμή των αγίων και έτσι να μας διδάσκουν αλλά και να αγιάζουν την όρασή μας;». ²⁹⁷

Εξίσου γοητευτικό και αποκαλυπτικό για τη δύναμη της απεικόνισης, ειπωμένο και πάλι από το στόμα του Αγίου Ιωάννη του Δαμασκηνού, είναι και το παρακάτω παράθεμα: «Μπαίνω μέσα στο κοινό ιατρείο των ψυχών, την Εκκλησία, πνιγμένος από τους λογισμούς, σαν να βρίσκομαι μέσα σε αγκάθια. Η ομορφιά της αγιογραφίας με έλκει και με τραβάει και άθελά μου αφήνει μέσα στην ψυχή μου δοξολογία Θεού. Είδα την υπομονή του Μάρτυρα, την ανταμοιβή των στεφάνων και την προθυμία σα φωτιά να με ανάβει από ζήλο. Πέφτω και προσκυνώ το Θεό διά μέσου του Μάρτυρα και παίρνω τη σωτηρία μου». ²⁹⁸

Ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση που αναφέρει το βιβλίο του δασκάλου σχετικά με τη δύναμη της εικόνας, γενικότερα, εφόσον η εποχή μας, πολύ σωστά, έχει χαρακτηριστεί εποχή της εικόνας. Το παιδί καθημερινά δέχεται έναν καταγισμό από εικόνες, οπότε θα πρέπει να μάθει να τις αξιολογεί σωστά, να αντιλαμβάνεται το συμβολισμό τους και να διακρίνει τι κρύβεται πίσω από αυτόν. Επίσης, σημαντικές είναι και οι αναφορές στην εικονομαχία και στις επιδράσεις του θρησκευτικού φαινομένου στην ιστορία, καθώς και η γνωριμία με την τεχνική των Φαγιούμ, εφόσον αυτές οι νεκρικές προσωπογραφίες της Αιγύπτου θεωρούνται οι πρόγονοι της εικονογραφίας. Τέλος, πέρα από την επίδειξη ανάλογου φωτογραφικού υλικού και την επίσκεψη σε ένα Μουσείο ή Πινακοθήκη, απαραίτητη κρίνεται και η επίσκεψη ενός αγιογράφου στην τάξη, ο οποίος θα μνήσει τα παιδιά στη βυζαντινή τεχνοτροπία και θα απαντήσει σε τυχόν απορίες τους. ²⁹⁹

3.4.11. Ρωμανός ο Μελωδός, μεγάλος υμνογράφος ³⁰⁰

Παράλληλα με το «άνοιγμα» στον κόσμο του Θεού και το «διάβασμα» της τιμής των Αγίων, που μας προσφέρουν οι εικόνες, υπάρχουν οι ύμνοι και οι ψαλμοί, για «να δοξάσουν τον Θεό και τους Αγίους Του», για να «τιμούμε όλους εκείνους που με τη ζωή και τα θαύματά τους αγίασαν και έγιναν παράδειγμα για να τους

²⁹⁷ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 77.

²⁹⁸ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 80.

²⁹⁹ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σσ. 69-70.

³⁰⁰ Στων ιδίων., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 91-94.

μιμηθούμε».³⁰¹ Ειδικά για τους Αγίους, υπάρχουν ακολουθίες αφιερωμένες σ' αυτούς, που ονομάζονται Μηναία.³⁰²

Ο Ρωμανός ο Μελωδός ήταν ο μεγαλύτερος βυζαντινός υμνογράφος, ο οποίος, «σύμφωνα με την παράδοση, πήρε το δώρο της σύνθεσης και μελοποίησης των ύμνων του κάποιο βράδυ Χριστουγέννων, καταπίνοντας ένα ολόκληρο βιβλίο που του έδωσε η Παναγία!». Γεννήθηκε στην Έμεσα της Συρίας, ήταν διάκονος στον ναό της Αναστάσεως στη Βηρυτό και αργότερα πήγε στην Κωνσταντινούπολη, στη μονή της Θεοτόκου του Κύρου. Σύμφωνα με αυτά που ο ίδιος μας πληροφορεί μέσα από τα έργα του, βρισκόταν στην ανέγερση και στα εγκαίνια της Αγίας Σοφίας από τον Ιουστινιανό.³⁰³

Το έργο του είναι εξαιρετικό και αναγνωρισμένο από την Εκκλησία μας, μιας και αποτελεί το περιεχόμενο πολλών λειτουργικών βιβλίων της. Ο Ρωμανός μετουσίωσε με ζωντάνια και αμεσότητα τις ανάγκες του ανθρώπου σε υμνογραφικά αριστουργήματα και κατόρθωσε έτσι να μεταφέρει με μελωδικό και ποιητικό τρόπο τις αλήθειες της Ορθόδοξης Εκκλησίας στους πιστούς της.³⁰⁴

Πολύ σωστά περιγράφονται τα χαρακτηριστικά της υμνογραφικής τεχνικής του Ρωμανού, γιατί η «χαρτογράφηση» που επιχειρείται αποφέρει την ικανοποίηση μια αναλυτικής απόδοσης ενός έργου με αρχή, μέση και τέλος, στοιχεία που κάνουν πιο κατανοητή τη δομή του, αλλά και το σκοπό που επιτελεί.³⁰⁵

Τα παραθέματα και οι μεταφράσεις τους παρέχουν στο μαθητή την απαραίτητη εξοικείωση με τους ύμνους της Εκκλησίας μας, η οποία, όχι μόνο θα τον εφοδιάσει με την κατάλληλη ασφάλεια και ικανοποίηση ότι τους κατέχει, όταν θα τους ακούσει να ψάλλονται, αλλά του ανοίγουν και τη δίοδο για τη βαθύτερη κατανόησή τους.³⁰⁶

Οι εργασίες, επίσης, που προτείνονται είναι πολύ στοχευμένες και καλύπτουν ένα ικανό εύρος διδακτικής επεξεργασίας, εφόσον εκτείνονται από τη σύγκριση της

³⁰¹ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού*..., ό.π., σσ. 87, 89.

³⁰² Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού*..., ό.π., σελ. 88.

³⁰³ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού*..., ό.π., σελ. 91.

³⁰⁴ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού*..., ό.π., σελ. 92.

³⁰⁵ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού*..., ό.π., σελ. 92.

³⁰⁶ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού*..., ό.π., σσ. 93-94.

βυζαντινής και της ευρωπαϊκής μουσικής γραφής μέχρι το άκουσμα μαγνητοφωνημένων και «ζωντανών» εκκλησιαστικών τροπαρίων.³⁰⁷

Η αφόρμηση στην αρχή της ενότητας (ο Θεοδώρης, ένας μαθητής με ταλέντο στη συγγραφή και στη μελοποίηση ποιημάτων) είναι μια καλή ευκαιρία για να γίνει αναφορά σε μαθητές που έχουν έφεση στην καλλιτεχνική δημιουργία, αλλά και, γενικότερα, σε καλλιτέχνες όλου του κόσμου, Έλληνες και ξένους. Ειδικότερα, θα πρέπει να τονιστεί ότι η βυζαντινή ποίηση και μουσική, μέσα από την ατμόσφαιρα και την έλξη που ασκούν στην ορθόδοξη χριστιανική κοινότητα, τονίζουν το θρησκευτικό συναίσθημα και πλουτίζουν εκφραστικά, με ζεστασιά και οικειότητα, την πίστη στο Θεό. Οποσδήποτε, θα πρέπει να αναζητηθούν τα χνάρια της μουσικής τέχνης στην πάροδο των χρόνων, από την αρχαία Ελλάδα ακόμα, η ιστορία των μουσικών οργάνων, η εμφάνιση της ποικιλίας των μουσικών ειδών και η ανάδειξη του ποιητικού και μουσικού έργου, ως απόδειξη πολιτισμικής ανάπτυξης.³⁰⁸

Ωστόσο, τα στοιχεία για το βίο Του Ρωμανού του Μελωδού κρίνονται ελλιπή και θα πρέπει να αναζητηθούν περισσότερες πληροφορίες.

3.4.12. Κασσιανή, η μοναδική βυζαντινή υμνογράφος³⁰⁹

Η Αγία Κασσιανή, η απόλυτα ταυτισμένη με το «τροπάριο της Κασσιανής» που ψάλλεται τη Μεγάλη Τρίτη, υπήρξε από τις μεγαλύτερες ποιήτριες των αιώνων και η σημαντικότερη του Βυζαντίου. Καταγόταν από εύπορη οικογένεια, έλαβε εξαιρετική μόρφωση, αλλά ήταν και πολύ όμορφη. Η ομορφιά της την κατέταξε στις δώδεκα επικρατέστερες αρχοντοπούλες, από τις οποίες έπρεπε να διαλέξει τη σύζυγό του ο αυτοκράτορας Θεόφιλος. Η Κασσιανή έχασε την ευκαιρία να καθίσει στο θρόνο της αυτοκράτειρας γιατί είχε το θάρρος να αντιμιλήσει στο Θεόφιλο, αδιαφορώντας για την επικείμενη απώλεια ενός εγκόσμιου τίτλου, που, ούτως ή άλλως, δεν την ενδιέφερε, και να υποστηρίξει με βαθιά πίστη ότι από τη γυναίκα προέρχονται όλα τα καλά, εννοώντας την Παναγία. Έτσι, αφοσιώθηκε ανεμπόδιστη στο ιερό έργο της να υπηρετήσει το Χριστό και να γράψει τους θαυμάσιους ύμνους της.

³⁰⁷ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 93.

³⁰⁸ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σσ. 83-84.

³⁰⁹ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 95-97.

Το πιο γνωστό έργο της είναι το «τροπάριο της Κασσιανής», το Ιδιόμελο της Μεγάλης Τετάρτης, όπως είναι η επίσημα καταγεγραμμένη ονομασία του, που ψάλλεται το απόγευμα της Μεγάλης Τρίτης.³¹⁰ Χρησιμοποιώντας «δυνατές εικόνες και παρομοιώσεις, παραλληλισμούς και αντιθέσεις», έγραψε και άλλους γνωστούς ύμνους, όπως το Δοξαστικό των Χριστουγέννων και κάποια τροπάρια από τον Κανόνα του Μεγάλου Σαββάτου.³¹¹

Πέρα από την αξιοθαύμαστη υμνογραφική δραστηριότητα της Αγίας Κασσιανής, εξίσου σημαντική κρίνεται και η συμβολή της στην αναθεώρηση της θέσης της γυναίκας, καινοτομία την οποία είχε διδάξει πρώτος ο Χριστός. Η ιστορική απάντησή της στο Θεόφιλο, με την οποία υποστήριξε το μεγαλείο της γυναικείας φύσης, όπως καθρεπτίζεται στο άγιο πρόσωπο της Παναγίας, ως φέρουσα το Θεάνθρωπο στον κόσμο, αλλά και το ίδιο το «τροπάριό» της, που απενοχοποιεί την αμαρτωλή γυναίκα και της αναγνωρίζει το δικαίωμα να μετανοήσει, τείνουν δραστικά προς αυτή την κατεύθυνση.

Άλλωστε, έντονες προσωπικότητες και σπουδαίες γυναικείες μορφές, όπως η Αγία Κασσιανή, έχει να επιδείξει πολλές η Ιστορία (Αγία Ελένη, Αγία Αικατερίνη, Υπατία, Θεοδώρα, κ.α.), οι οποίες ανέδειξαν θεαματικά το ρόλο της γυναίκας και τη συμβολή της στη διαρκή υπέρβαση, τη σχετιζόμενη με την υπεράσπιση των ιδανικών. Η σύνδεση με τη Λογοτεχνία και τα Αρχαία Ελληνικά είναι ιδανική, εφόσον το ιδιόμελο της Μεγάλης Τετάρτης (το οποίο αναγράφεται με επιμονή ως ιδιόμελο της Μεγάλης Τρίτης στο βιβλίο του δασκάλου) είναι ένα από τα αριστουργήματα της παγκόσμιας λογοτεχνίας και η αρχαία ελληνική γλώσσα παραδίδεται με συνέπεια μέσα από αυτό, όπως συμβαίνει και με όλους τους ύμνους της Εκκλησίας.³¹²

3.4.13. Ο Μεγαλομάρτυρας Δημήτριος³¹³

Ο Δημήτριος, συνδυάζοντας τη δικαιοσύνη, την τιμιότητα, τη σύνεση και την πολεμική γενναιότητα, ως χριστιανός αξιωματικός του ρωμαϊκού στρατού στη Θεσσαλονίκη, γρήγορα προβιβάζεται σε στρατηγό και αδράχγει την ευκαιρία, εκμεταλλευόμενος τη νέα του ισχυρή θέση, να διδάξει και να διαδώσει την πίστη

³¹⁰ Το φαινόμενο αυτό, δηλαδή ο ύμνος να ψάλλεται μία ημέρα πριν από αυτήν που αναγράφεται στα Ιερά Βιβλία, το συναντήσαμε και στην περίπτωση του ληστή που έγινε Άγιος, σσ. 52-53.

³¹¹ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 96.

³¹² Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σσ. 86-87.

³¹³ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 114-116.

στον Χριστό. Αυτό προκάλεσε ασφαλώς την οργισμένη αντίδραση του Μαξιμιανού, ο οποίος διέταξε τη φυλάκισή του. Από τη φυλακή ευλόγησε και ενθάρρυνε το φίλο του Νέστορα, ο οποίος κατάφερε να νικήσει ένα μεγαλόσωμο παλαιστή, το Λυαίο, και να ομολογήσει ότι η νίκη του ήταν αποτέλεσμα της δύναμης του Χριστού. Η ομολογία του αυτή τον οδήγησε στον αποκεφαλισμό, αλλά και στην αγιολογία. Αλλά και το τέλος του Αγίου Δημητρίου ήταν μαρτυρικό, εφόσον θεωρήθηκε υπαίτιος για τη νίκη του Νέστορα. Τον σκότωσαν τρυπώντας τον με λόγχες. Από τον τάφο του άρχισε να αναβλύζει μύρο³¹⁴, το οποίο θεωρήθηκε θαυματουργό. Ο ναός του Αγίου Δημητρίου βρίσκεται στη Θεσσαλονίκη, της οποίας είναι και πολιούχος, και οι πολιτιστικές εκδηλώσεις που γίνονται προς τιμήν του, τα Δημήτρια, αποτελούν πόλο έλξης με παγκόσμια απήχηση, διαγωνίζοντας, με λαμπρότατους πανηγυρισμούς, τη βυζαντινή παράδοση.³¹⁵

Αξίζει να σταθούμε λίγο στην εικόνα του Αγίου Δημητρίου³¹⁶, από τη λεζάντα της οποίας πληροφορούμαστε ότι θεωρείται και προστάτης των παιδιών. Στο κείμενο του μαθήματος δεν αναφέρεται κάτι σχετικό, που να δικαιολογεί αυτή την πληροφορία, και θα' ταν ενδιαφέρον να ψάξουν και να ανακαλύψουν οι μαθητές πώς προέκυψε αυτό.

Το βιβλίο του δασκάλου προσανατολίζει το ενδιαφέρον στη σχέση κοσμικής εξουσίας και τήρησης των εντολών του Θεού και στην ανάδειξη του ιδανικού της πίστης πάνω από την καριέρα και την ίδια τη ζωή. Τονίζεται, επίσης, η διαδρομή που πρέπει να ακολουθεί ο χριστιανός στο δρόμο του, μέσα από την επίκληση του ονόματος του Θεού, την προσευχή και τον αγώνα. Προτείνεται, τέλος, άφθονο εποπτικό υλικό, στο οποίο μπορεί να ανατρέξει ο εκπαιδευτικός και ο μαθητής (βιβλιογραφία, διαδίκτυο), ενώ η διοργάνωση, αντίστοιχων με τα «Δημήτρια», μικρών πολιτιστικών εκδηλώσεων στην τάξη αποκαλύπτουν τη σημασία και την σκοπιμότητα των πολιτισμικών γεγονότων.³¹⁷

Η τοιχογραφία του αγίου Δημητρίου στο παρεκκλήσι της Ζωοδόχου Πηγής, το οποίο έφεραν στο φως οι ανασκαφές στην Κολχίδα, όπως είδαμε παραπάνω,³¹⁸ καθώς είναι τοποθετημένη σε ξεχωριστό πλαίσιο, στον νότιο τοίχο, ακριβώς έξω από

³¹⁴ Για το λόγο αυτό, του δόθηκε και το όνομα «Μυροβλήτης», κάτι που δεν αναφέρεται στο βιβλίο.

³¹⁵ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 114-115.

³¹⁶ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 114.

³¹⁷ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σσ. 101-103.

³¹⁸ Βλ. σελ. 58.

το ιερό, μαρτυρά ότι πιθανότατα το παρεκκλήσι είναι αφιερωμένο σ' αυτόν, μιας και η ιδιαίτερη αυτή θέση παραπέμπει στον άγιο προστάτη του ιερού χώρου. Ο άγιος παρουσιάζεται πάνω σε άσπρο άλογο, να καλπάζει προς τα ανατολικά του ιερού. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί το «στεμματογύριον» που διακοσμεί το κεφάλι του, ένα στεφάνι διακοσμημένο με μαργαριτάρια και πολύτιμες ροζέτες, το οποίο παραπέμπει στα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας, σύμβολο που υιοθετήθηκε αρχικά από τους Κομνηνούς. Πρόκειται για ένα ενδεικτικό έμβλημα της αριστοκρατικής καταγωγής των αγίων πολεμιστών, που συνδέει τη στρατιωτική αυτοκρατορία με τη γενναιότητα και αντανακλά το ιδεώδες των στρατιωτικών αυτοκρατόρων. Το «στεμματογύριον» το φορά, από τους τέσσερις αγίους που απεικονίζονται στο παρεκκλήσι, μόνο ο άγιος Δημήτριος, πιθανότατα τονίζοντας έτσι το ρόλο του αγίου προστάτη, αλλά και την απευθείας σύνδεσή του με τη συνορεύουσα Θεσσαλονίκη. Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί το οκτάκτινο αστέρι που διακοσμεί το εσωτερικό μέρος της ασπίδας του αγίου. Πρόκειται για ένα σύμβολο που παραπέμπει στους πολεμιστές αγίους και στο στρατιωτικό εξοπλισμό, στα τέλη του 13^{ου} και στις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Στη συγκεκριμένη ασπίδα, οι τρεις σταυροί που βρίσκονται γύρω από το αστέρι μπορούν να ερμηνευθούν και ως αστρικά σύμβολα του Παραδείσου. Θεωρώντας, ωστόσο, το αστέρι στοιχείο πολιτικής και βασιλικής δύναμης, διαδεδομένο στις απεικονίσεις του αγίου Δημητρίου, δεν μπορούμε να μην αναφέρουμε και τις δύο πρόσφατες αναπαραστάσεις (μωσαϊκά) στη βασιλική της Θεσσαλονίκης, όπου υπάρχει ένα οκτάκτινο αστέρι στον ώμο και στο στήθος του αγίου, το οποίο πιθανόν να συμβολίζει την αξιοπρέπεια και το μεγαλείο του.³¹⁹

Η αναπαράσταση του αγίου Δημητρίου (όπως και των αγίων Γεωργίου και Θεοδώρου που βρίσκονται στον ίδιο χώρο) με πανοπλία, αντί για το απλό κοστούμι του μάρτυρα, είναι το αποτέλεσμα της κυρίαρχης θέσης του βυζαντινού στρατού και της βαθμιαίας στρατικοποίησης της βυζαντινής κοινωνίας, γεγονός που συνεισέφερε στη διακεκριμένη θέση που αφιέρωσε η εικονογραφία στους πλήρως οπλισμένους αγίους, ως προστάτες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Σε συνέχεια αυτής της τιμητικής σύνδεσης των συγκεκριμένων αγίων με το βυζαντινό στρατό, επισημαίνουμε και τις σχετικές αναφορές στο ποίημα του Διγενή Ακρίτα, καθώς και στο ποίημα του Μανουήλ Φιλή (1275-1345), όπου αποδίδονται τα επίθετα

³¹⁹ Paissidou, ό.π., pp. 184, 187-189.

«δρακονοφόντες, γοργόπους, μυροβλήτης», στους αγίους Γεώργιο, Θεόδωρο και Δημήτριο αντίστοιχα.³²⁰

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι αυτή η θριαμβευτική παρουσίαση των πολεμιστών αγίων που καλπάζουν προς το Χριστό, αποτελώντας τη δική Του αγωνιστική ομάδα, τονίζει τη στρατιωτική τους υπόσταση, υπογραμμίζει το ιδεώδες του γενναίου και αριστοκράτη βυζαντινού στρατιώτη και αφήνει να διαφανεί ο ηρωισμός του βυζαντινού ιππικού. Γεγονός πάντως είναι ότι οι πολεμιστές άγιοι παρότρυναν τους αυτοκράτορες και τους στρατηγούς του βυζαντινού στρατού, που ποτέ δεν είχαν χάσει τις ελπίδες τους για αναγέννηση, με τη βοήθεια του Θεού. Αποστολή τους ήταν να επεμβαίνουν καθημερινά, αποτρέποντας και προστατεύοντας. Οι εικονογραφικές τους αναπαραστάσεις υποδηλώνουν τον ηρωισμό του Χριστιανού πολεμιστή, ως μάρτυρας της πίστης που έγινε στρατιώτης του βυζαντινού στρατού, ο οποίος μάχεται ενάντια στις δυνάμεις του κακού.³²¹

Η συμβολή των αγίων στις πολιτικές και θρησκευτικές εξελίξεις, στην εδραίωση του Χριστιανισμού και στη δημιουργία νέων καλλιτεχνικών αναπαραστάσεων ποτέ δεν περιορίστηκε, βέβαια, από την ιδιότητα ή το επάγγελμά τους, ούτε εντοπίστηκε αποκλειστικά εντός των συνόρων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.³²²

3.4.14. Ο Μέγας Βασίλειος³²³

«Μία από τις σημαντικότερες μορφές της Εκκλησίας μας είναι ο Μέγας Βασίλειος. Είναι ο άγιος ο οποίος υπήρξε στοργικός πατέρας χιλιάδων ανθρώπων αλλά και δάσκαλος της πίστης μας».³²⁴ Με αυτά τα λόγια προλογίζεται η εξιστόρηση του βίου και του έργου της σπουδαίας αυτής προσωπικότητας της Εκκλησίας μας, του ενός εκ των Τριών Ιεραρχών, που συναντήσαμε πρώτη φορά στο βιβλίο της Γ΄ Δημοτικού. Η ενότητα, βέβαια, δε θυμίζει στο μαθητή την ιδιαίτερη σχέση του Μ. Βασιλείου με τους άλλους δύο Ιεράρχες (τον Ιωάννη το Χρυσόστομο και το Γρηγόριο το Θεολόγο). Περιορίζεται μονάχα στη διατύπωση μιας σύντομης αναφοράς:

³²⁰ Paissidou, ό.π., pp. 194-195.

³²¹ Paissidou, ό.π., pp. 197-198.

³²² A. Eastmond, "Local Saints, Art, and Regional Identity in the Orthodox World after the Fourth Crusade", *Speculum* 78 (July, 2003), pp. 707-749. <https://www.jstor.org/stable/20060787> (τελευταία επίσκεψη: 5-8-2021).

³²³ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 117-119.

³²⁴ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 117.

«...έμεινε ιστορική η φιλία του με τον Γρηγόριο τον Θεολόγο, με τον οποίο είχαν “μια ψυχή σε δυο σώματα”».³²⁵

Δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στις παιδαγωγικές ικανότητες και στη μόρφωσή του, την οποία θεωρούσε σημαντική για την πρόοδο των νέων ανθρώπων. Εργάστηκε για την ενότητα της Εκκλησίας και την προστασία της από τους αιρετικούς, δίδασκε τη φιλανθρωπία και την κατάργηση της δουλείας και άφησε πίσω του την αξιοθαύμαστη και μεγάλη Βασιλειάδα του: μια μικρή πόλη, που διέθετε ξενώνες, νοσοκομείο, λεπροκομείο, γηροκομείο, ορφανοτροφείο και επαγγελματικό σχολείο. Πέθανε νέος, λόγω της επιβεβαρυσμένης υγείας του και πάμπτωχος.³²⁶

Τα παραθέματα³²⁷ είναι χαρακτηριστικά της ευγλωττίας, της ευστοχίας, της οξυδέρκειας και της σοφίας των απόψεών του για την κοινωνία και τον άνθρωπο, οι οποίες διακατέχονται από μία διαρκή και διαχρονική ισχύ.

Σημαντικές πληροφορίες που αντλούμε από το βιβλίο του δασκάλου είναι αυτές που αφορούν στην ανοχή που επεδείκνυε ο Μέγας Βασίλειος στις θεμιτές ιδιαιτερότητες των άλλων, στη διπλωματική του ικανότητα, οικοδομώντας το διάλογο με τους αιρετικούς, και στις ψυχολογικές παρατηρήσεις που έκανε (π.χ. περιέγραψε τις λειτουργίες του ασυνείδητου). Χρήσιμη είναι και η σύγκριση του Αγίου Βασιλείου με το Santa Claus από τον αντίστοιχο διαδικτυακό τόπο, όπου παρατίθενται τα διαφορετικά ονόματα του Santa σε όλη την Ευρώπη, καθώς έτσι δίνεται η ευκαιρία να πραγματοποιηθούν διαπολιτισμικές παρατηρήσεις. Το έθιμο της βασιλόπιτας είναι, επίσης, ένα ενδιαφέρον στοιχείο, του οποίου, πέρα από τη συσχέτισή του με άλλα τοπικά ήθη και έθιμα, πρέπει να αναζητηθεί η παραδοσιακή ταυτότητα.³²⁸

3.4.15. Ο Απόστολος Πέτρος³²⁹

Αφιερωμένη στον Απόστολο Πέτρο είναι η τελευταία ενότητα του βιβλίου.

Ο Απόστολος Πέτρος και ο αδελφός του, Ανδρέας, κλήθηκαν πρώτοι από τον Ιησού να γίνουν μαθητές του, γι' αυτό και ονομάστηκαν Πρωτόκλητοι. Ο Πέτρος,

³²⁵ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 117.

³²⁶ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 117-118.

³²⁷ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 119.

³²⁸ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού... Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σσ. 104-105.

³²⁹ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 123-125.

από την πρώτη στιγμή, έδειξε τη βαθιά του αφοσίωση στο Χριστό: περπάτησε στα νερά της λίμνης Γεννησαρέτ, για να αποδείξει την πίστη του, ήταν παρών την ώρα της Μεταμόρφωσης του Κυρίου και δε δίστασε, ακόμα, να κόψει με το μαχαίρι του το αυτί ενός δούλου, κατά τη σύλληψη στη Γεσθημανή. Ονομάστηκε «το στόμα των Αποστόλων» και «πέτρα της πίστης», πάνω στην οποία στηρίχτηκε η Εκκλησία. Το έργο του δικαιολογεί τους τίτλους αυτούς, γιατί, εξ αιτίας των λόγων του, πολλοί άνθρωποι έγιναν χριστιανοί και η στήριξη που πρόσφερε στους νέους χριστιανούς, μην υπολογίζοντας κινδύνους και γεωγραφικά σύνορα, ήταν δυναμική, σημαντική και ανεκτίμητη. Όταν η αναμενόμενη οργή των αντιπάλων και διωκτών του τον οδήγησε στο σταυρό, εκείνος ζήτησε να μη σταυρωθεί όπως ο Χριστός, αλλά με το κεφάλι προς τα κάτω.³³⁰

Ως ένα αξιοσημείωτο παράδειγμα ειλικρινούς μετανοίας παρουσιάστηκε σε πρότερη αναφορά του βιβλίου³³¹, όταν αρχικά, από φόβο, αρνήθηκε να παραδεχτεί ότι ήταν μαθητής του Χριστού, αλλά αργότερα ζήτησε συγγνώμη για τη λιποψυχία του.

Ο Απόστολος Πέτρος γιορτάζεται στις 29 Ιουνίου μαζί με τον Απόστολο Παύλο, χωρίς όμως να διευκρινίζεται ο λόγος για τον κοινό αυτό εορτασμό. Για το μόνο που μας δια φωτίζει το βιβλίο είναι ότι «μαζί με τον Απόστολο Παύλο έγραψαν 85 κανόνες για τη ζωή και τη λειτουργία της Εκκλησίας».³³²

Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος αποκαλεί τον Πέτρο «αρχή της ορθοδοξίας», «πέτρα της πίστης» και «είσοδο του παραδείσου». Ο μαθητής καλείται να δικαιολογήσει τους τίτλους αυτούς, μέσα από τα δεδομένα που αποκομίζει διαβάζοντας το μάθημα.³³³ Η αλήθεια είναι ότι μέσα από τις πληροφορίες του βιβλίου, αλλά και με τη δική του προσωπική έρευνα, ο μαθητής ανακαλύπτει στην προσωπικότητα και στο έργο του Πέτρου στοιχεία που δικαιώνουν τον Ιωάννη το Χρυσόστομο: ακούραστος, εργατικός, επίμονος, ζηλωτής, ειλικρινής, με αξιόλογο αποστολικό έργο. Οπωσδήποτε επρόκειτο για έναν αμφιθυμικό χαρακτήρα, που δε δίστασε να βιαιοπραγήσει και να λιποψυχήσει, μέσα στα πλαίσια της ορμητικότητας και του αυθορμητισμού του, αλλά καμία από αυτές τις εκδηλώσεις δεν κατόρθωσε να

³³⁰ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 123-124.

³³¹ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 54.

³³² Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 123.

³³³ Κορναράκης, κ.ά., *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 125.

του στερήσει το όνομα «Πρωτοκορυφαίος». Το κήρυγμά του βρήκε απήχηση σε 3000 διαφορετικούς και αλλόγλωσσους ανθρώπους, μετατρέποντας την έννοια, αλλά και την υπόσχεση της καθολικότητας σε θεάρεστη πράξη.³³⁴

3.5. Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού – Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας³³⁵

3.5.1. Μια συνάντηση με την Αλήθεια³³⁶

Ουσιαστικά πρόκειται για τη συνάντηση του Ναθαναήλ με τον Ιησού και την Αλήθεια, γραμμένη, όχι τυχαία, με κεφαλαία γράμματα, γιατί φανερώνει τη μία, μοναδική και αντικειμενική αλήθεια, που ανακαλύπτει ο πρώτος στο πρόσωπο του δεύτερου. Μια Αλήθεια φωτεινή, διαρκής, ουσιαστική και μη αναμενόμενη. Είναι η μετατροπή της δυσπιστίας σε βαθιά πίστη, σε αναπόφευκτη και αδιαπραγμάτευτη υποταγή και υπόκλιση στο μεγαλείο του Θεανθρώπου.

Ο Ναθαναήλ αμφισβητεί τα λόγια του φίλου του, Φιλίππου, μην πιστεύοντας ότι ο Σωτήρας του κόσμου μπορεί να κατάγεται από μια μικρή πόλη, όπως η Ναζαρέτ. Τελικά, καταλήγει να πιστέψει, εμπιστευόμενος τη διαίσθησή του και τη δύναμη της αλήθειας, χωρίς να' χει ζήσει τίποτα από τα θαυμαστά γεγονότα που πρόκειται να ακολουθήσουν.³³⁷

Μέσα από το μάθημα, ο μαθητής θα πρέπει να αντιληφθεί ότι η αλήθεια δεν πηγάζει μονάχα από τις αισθήσεις μας. Αληθινό δεν είναι μόνο αυτό που βλέπουμε ή ακούμε. Η αντιληπτική ικανότητα των αισθητηρίων οργάνων μας περιορίζεται στο φθαρτό, το υλικό, το θνητό και δεν αντιπροσωπεύει εσωτερικές δυνάμεις, όπως η πίστη, η ελπίδα, η διαίσθηση, η αγάπη. Η σύντομη αυτή ιστορία μας προτρέπει, επίσης, να αναρωτηθούμε³³⁸ για προκαταλήψεις και εσφαλμένα παγιωμένες αντιλήψεις, οι εκδηλώσεις των οποίων επαναλαμβάνονται με τρομακτική συνέπεια, ανά τους αιώνες, όπως η ξενοφοβία και ο ρατσισμός.

Ο κύριος διδακτικός στόχος αυτής της ενότητας είναι να κατανοήσουν οι μαθητές ότι «η αλήθεια δεν είναι μια θεωρητική αναζήτηση αλλά προσωπική

³³⁴ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σσ. 110-111.

³³⁵ Κ. Γούλας, Κ. Δεληκωσταντής, Ι. Κομνηνού, *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού. Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας*, Αθήνα, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» 2016.

³³⁶ Γούλας, κ.ά., ό.π., σσ. 14-16.

³³⁷ Γούλας, κ.ά., ό.π., σσ. 14-15.

³³⁸ Μέσω και της ερώτησης 4, σελ.16.

συνάντηση με το Χριστό». Εκείνος που μετέχει σ' αυτή την αλήθεια δέχεται ελεύθερα την πρόσκληση «έλα και δεξ με τα ίδια σου τα μάτια», «έρχου και ίδε». Αυτή η πρόσκληση μπορεί να λειτουργήσει ως έννοια-κλειδί της διαπολιτισμικής αγωγής.³³⁹

3.5.2. Ησαΐας: ο προφήτης που μίλησε για την Αλήθεια³⁴⁰

Ο Ησαΐας, αν και έζησε αιώνες πριν από το Χριστό, προέβλεψε με αρκετές λεπτομέρειες τον ερχομό και το έργο Του. Αυτός είναι και ο λόγος που θεωρείται ως ο «μεγαλύτερος προφήτης», αλλά και «Ευαγγελιστής». Την εποχή του προφήτη Ησαΐα, η Ιερουσαλήμ περνούσε δύσκολες ώρες και οι άνθρωποι, κυριευμένοι από το φόβο, είχαν χάσει την ελπίδα τους. Ο Ησαΐας τους μάλωνε, τους προέτρεπε να φέρονται με καλοσύνη και δικαιοσύνη, αλλά, ταυτόχρονα, τους εμψύχωνε, τους καθυσύχαζε και τους παρηγορούσε, διαβεβαιώνοντάς τους ότι ο αληθινός Θεός δε θα τους εγκαταλείψει, αλλά θα τους σώσει για άλλη μια φορά.³⁴¹

Η εντυπωσιακή ικανότητα του προφήτη Ησαΐα να προοικονομήσει σχολαστικά και παραστατικά τον ερχομό του Ιησού, αιώνες πριν από τη Γέννηση Του, δίνει ισχυρές λαβές για τη χρήση της ιστοριογραμμής, περισσότερο από κάθε άλλη φορά. Οι μαθητές πρέπει να αντιληφθούν το τεράστιο χρονικό χάσμα που χωρίζει τον προφήτη από το Μεσσία, του οποίου τον ερχομό προλέγει, ώστε να συνειδητοποιήσει τη σπουδαιότητα και το θαυμαστό του γεγονότος αυτού. Ταυτόχρονα, ενδιαφέρον θα προκαλέσει η εστίαση «σε ιστορικά γεγονότα της εποχής του προφήτη Ησαΐα (8^{ος} αι. π.Χ.) και σε διαφορετικούς τρόπους αντιμετώπισης της μονοθεϊστικής θρησκείας τους από γειτονικούς λαούς (Ασσύριους, Βαβυλώνιους, Αιγύπτιους), ενώ η αναγωγή στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων καθιστά σαφή την επικαιρότητα του μηνύματος της προφητείας, ακόμα και σήμερα.³⁴²

Η επίσκεψη σε μια Εκκλησία, που παρουσιάζεται ως προτεινόμενη δραστηριότητα, κρίνεται χρήσιμη γιατί οι μαθητές θα εστιάσουν την προσοχή τους

³³⁹ Κ. Γούλας, Κ. Δελικωσταντής, Ι. Κομνηνού, *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού. Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας. Βιβλίο δασκάλου*, Αθήνα, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» 2005, σσ. 18-19.

³⁴⁰ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 21-23.

³⁴¹ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 21-23.

³⁴² Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 24.

στο τύμπανο του τρούλου, όπου παρουσιάζεται ο Ησαΐας και άλλοι προφήτες. Με αφορμή αυτή την παρατήρηση, οι μαθητές θα μπορούσαν να συλλέξουν στοιχεία και για τη ζωή άλλων προφητών³⁴³, αφού πρώτα κατανοήσουν ότι οι προφήτες ήταν «οι άνθρωποι που ήταν φορείς της “Θείας Αποκαλύψεως”, μιλούσαν εξ ονόματος του Θεού και προετοίμαζαν το λαό να δεχθεί τον αναμενόμενο Σωτήρα».³⁴⁴

3.5.3. Άγιος Διονύσιος³⁴⁵ (Παράθεμα της ενότητας «Να συγχωρούμε τους άλλους»³⁴⁶

Ένα περιστατικό από τη ζωή του Αγίου Διονυσίου μάς αφηγείται το σχετικό απόσπασμα, ενδεικτικό της δύναμης της συγγνώμης, αλλά και της ψυχικής ανωτερότητας.

Ο Άγιος Διονύσιος, μοναχός στη Ζάκυνθο, δέχτηκε κάποιο βράδυ μια απρόσμενη επίσκεψη: ένας άνδρας ταλαιπωρημένος, γεμάτος αγωνία και τρόμο χτυπούσε την πόρτα του μοναστηριού. Ομολόγησε ένα φόνο που είχε διαπράξει και μετανιωμένος ζητούσε βοήθεια. Όμως, αυτός που είχε σκοτώσει ήταν ο μικρότερος αδελφός του Αγίου Διονυσίου. Ο Άγιος, παρά τη συντριβή και το θρήνο του, διέκρινε την ειλικρινή συγγνώμη του φονιά κι έτσι, όχι μόνο τον συγχώρεσε, αλλά τον βοήθησε να διαφύγει. Ο δολοφόνος κατάφερε να σωθεί διπλά: γλίτωσε τη φυλάκιση, αλλά αγίασε κι ο ίδιος, όπως αναφέρει η παράδοση.

Η δύναμη της συγγνώμης και της ειλικρινούς μετανοίας έχει αναφερθεί και σε προηγούμενη ενότητα και, όπως και εδώ, είχε οδηγήσει ξανά το μετανοημένο στα φωτεινά μονοπάτια της αγιότητας.³⁴⁷ Αξίζει, λοιπόν, να παρακινήσουμε το μαθητή να ερευνήσει και να ανακαλύψει κι άλλα παραδείγματα ανθρώπων που μετανόησαν ή συγχώρεσαν, αναδεικνύοντας το μεγαλείο των δύο αξιοθαύμαστων αυτών ψυχικών δυνάμεων, που οδηγούν τον άνθρωπο ακόμα πιο κοντά στο Θεό.³⁴⁸ Αυτό μπορεί να επιτευχθεί και μέσω μιας οργανωμένης και συντονισμένης συζήτησης μέσα στην τάξη, πλαισιωμένης με άρθρα από εφημερίδες, εικόνες, σχόλια, κλπ.³⁴⁹

³⁴³ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 24.

³⁴⁴ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 23.

³⁴⁵ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 40.

³⁴⁶ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 38-41.

³⁴⁷ Κορναράκης, κ.ά., «Ο ληστής που έγινε Άγιος», *Θρησκευτικά Ε' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 52.

³⁴⁸ Όπως υποδεικνύεται και στις ερωτήσεις 2 και 3, σελ. 41.

³⁴⁹ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 38.

«Η Οσία Μαρία η Αιγυπτία είναι ζωντανό παράδειγμα της δύναμης της μετανοίας» αναφέρει ο υπότιτλος της εικόνας της Οσίας,³⁵⁰ σε μια άλλη ενότητα του βιβλίου («Μετανιώνω και συμφιλιώνομαι αληθινά»)³⁵¹ Πέρα από την ημέρα τιμής της από την Εκκλησία, όμως, δεν πληροφορούμαστε κάτι παραπάνω για το άγιο αυτό πρόσωπο και κυρίως για το πώς φανερώνεται τόσο παραδειγματικά η δύναμη της μετανοίας μέσα από την ιστορία της Οσίας.

Επίσης, καλό θα ήταν να προκύψουν κι άλλα στοιχεία για τη ζωή και το έργο του Αγίου Διονυσίου.

3.5.4. Ο άγιος Ιάκωβος (από την ενότητα «Προσέχουμε πάντοτε αυτά που λέμε»)³⁵²

Η ενότητα αυτή απαρτίζεται από πέντε παραγράφους, οι δύο εκ των οποίων μεταφέρουν αυτολεξεί τα λόγια του Αγίου Ιακώβου, σχετικά με τη δύναμη της γλώσσας και πώς αυτή «πρέπει να χαλιναγωγείται». Ως ευχή και κατάρα παρουσιάζει τη γλώσσα ο Ιάκωβος. Ευχή είναι όταν ευλογούμε το Θεό, όταν «θεραπεύουμε» τις πληγές των ανθρώπων με τον καλό λόγο και τη συμβουλή και σε κατάρα μεταμορφώνεται όταν καταριόμαστε τους ανθρώπους και όταν τους πληγώνουμε, κάνοντας κακή χρήση της γλώσσας και μιλώντας αλόγιστα.³⁵³

Στο σημείο αυτό, βέβαια, πρέπει να διευκρινιστεί σε ποιον Ιάκωβο αναφέρονται τα συγκεκριμένα αποσπάσματα: στον Ιάκωβο, το γιο του Ζεβεδαίου και αδελφό του Ευαγγελιστή Ιωάννη ή στον Ιάκωβο, το γιο του Αλφαιού και ετεροθαλή αδελφό του Ιησού; Η συνοδευτική επεξήγηση της εικόνας του Αγίου,³⁵⁴ δίνοντάς του το όνομα «Αδελφόθεος» (αδελφός του Θεού), σαφώς προσανατολίζει και βεβαιώνει τη δεύτερη εκδοχή, αλλά αυτό δε θα πρέπει να θεωρηθεί δεδομένο για το μαθητή. Είναι αναγκαίο να δοθούν οι απαραίτητες διευκρινίσεις και να γίνουν οι ανάλογοι παραλληλισμοί ανάμεσα στη ζωή και τις εικόνες των δύο Αγίων, ώστε να καταστεί πιο σαφής η διαφορετική ταυτότητά τους.

Ασφαλώς και ο κύριος στόχος του μαθήματος θα πρέπει να είναι η επισήμανση των δυσάρεστων καταστάσεων που προκαλεί η κακή χρήση της γλώσσας

³⁵⁰ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 82.

³⁵¹ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 81-83.

³⁵² Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 42-44.

³⁵³ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 42.

³⁵⁴ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 43

και η ανάγκη για τη χαλιναγωγή της. Η γλώσσα επηρεάζει καθοριστικά τις σχέσεις των ανθρώπων, και σε πολιτισμικό επίπεδο, όπως αφήνουν να φανεί και οι χαρακτηριστικές παροιμίες «η γλώσσα κόκαλα δεν έχει μα κόκαλα τσακίζει», «γλώσσα υψώνει και γλώσσα ταπεινώνει», κ.ά.³⁵⁵

3.5.5. Οι Πατέρες της Εκκλησίας μας³⁵⁶ (από την ενότητα «Η Ορθόδοξη Παράδοση»)³⁵⁷

Πολύ συνοπτικά και επιγραμματικά αναφέρονται μερικά από τα ονόματα των Πατέρων της Εκκλησίας (Γρηγόριος ο Θεολόγος, Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος Νύσσης, [ο αδελφός του Μεγάλου Βασιλείου], Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Μάξιμος ο Ομολογητής, Γρηγόριος Παλαμάς). Εφόσον σε αυτούς χρεώνεται η ζωντανή κληρονομιά της Ορθόδοξης Παράδοσης, καλό θα ήταν να δικαιωθεί αυτός ο τίτλος, αφιερώνοντάς τους μια πιο εκτεταμένη έρευνα (εξαιρώντας, βέβαια, τους Τρεις Ιεράρχες, των οποίων οι αναφορές είναι εκτενείς) γύρω από τη ζωή και τη δράση τους.

Οι μαθητές καλούνται να μάθουν για τη Θεολογία των Πατέρων και την επικαιρότητά της και ότι ένα μέρος της Παράδοσης αποτελούν τα συγγράμματα των Πατέρων της Εκκλησίας μας (τα άλλα είναι οι αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων, τα λατρευτικά κείμενα της Εκκλησίας και οι εκκλησιαστικές τέχνες με τα μνημεία τους). Ο εκπαιδευτικός μπορεί να παρουσιάσει στους μαθητές κάποιους τόμους από τα έργα των Πατέρων της Εκκλησίας (Πατρολογία του Migne, Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων (ΒΕΠΕΣ), κλπ.).³⁵⁸

3.5.6. Γρηγόριος ο Θεολόγος³⁵⁹

Σε μια ολοκληρωμένη ενότητα ξετυλίγονται η ανώτερη μόρφωση του Γρηγορίου, το συγγραφικό του έργο, η ασκητική ζωή του, τα ιερατικά αξιώματα που κατέκτησε, η δράση του κατά των αιρετικών και η συνεχής στήριξη και προστασία των χριστιανών. Υπενθυμίζεται ότι ήταν ένας εκ των Τριών Ιεραρχών, αλλά και ότι ανήκει στον κύκλο των Πατέρων της Εκκλησίας και επισημαίνεται η ιδιαίτερη σχέση

³⁵⁵ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σσ. 38-40.

³⁵⁶ Στων ιδίων, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 90

³⁵⁷ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 90-92.

³⁵⁸ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σσ. 81-82.

³⁵⁹ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 112-114.

του με το Μέγα Βασίλειο.³⁶⁰ Πρόκειται για μία ακριβή και λεπτομερή παρουσίαση, σε σύγκριση με τους δύο άλλους Ιεράρχες, και δικαιολογεί, με την αφθονία των πληροφοριών, τη θέση, αλλά και το όνομα «άριστος» θεολόγος, που επεφύλασσε η Εκκλησία για τον Πατέρα της.

Οι κατευθύνσεις των ασκήσεων είναι πολύ καλά σχεδιασμένες, ώστε να διαγράφεται ένα ικανοποιητικό πλαίσιο αναφοράς, με στοιχεία τόσο από τη ζωή, όσο και από τις αγιογραφικές παραστάσεις που τον αφορούν, καθώς και από τα σημεία «συνάντησης» με το Μέγα Βασίλειο και τον Ιωάννη το Χρυσόστομο.³⁶¹

Οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να γνωρίσουν και να εκτιμήσουν την ξεχωριστή θέση που κατέχει ο Γρηγόριος ο Θεολόγος στην Εκκλησία, να αντιληφθούν την τεράστια προσφορά του στα γράμματα και τον πολιτισμό, αλλά και να αναγνωρίσουν την προσφορά του στη σύζευξη Ελληνισμού και Χριστιανισμού. Στο έργο του κατάφερε να συνδυάσει την αρχαία ελληνική σκέψη με την αλήθεια της βιβλικής αποκάλυψης. Επίσης, καλό είναι να επισημανθεί η ανάδειξη μεγάλων προσωπικοτήτων από την Καππαδοκία: εκτός από το Γρηγόριο το Θεολόγο, ο Μέγας Βασίλειος, ο Γρηγόριος Νύσσης, κ.ά. διακήρυξαν το περιεχόμενο της χριστιανικής πίστης και τη συνέδεσαν άρρηκτα με την αρχαία ελληνική σκέψη.³⁶²

3.5.7. Ο Όσιος Πέτρος ο Αθωνίτης – Ο Όσιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης (από την ενότητα «Το Άγιον Όρος»)³⁶³

«Η πρώτη μορφή μοναχικής ζωής που γνωρίζουμε στο Άγιον Όρος είναι η ερημητική, αφού ο πρώτος γνωστός ερημίτης, που εγκαταστάθηκε εκεί, ήταν ο Όσιος Πέτρος ο Αθωνίτης (αρχές 9^{ου} αι. μ.Χ.)». Αυτή είναι η μόνη πληροφορία που εισπράττουμε για τον Όσιο Πέτρο. Παρακάτω αναφέρεται: «Η πρώτη όμως οργανωμένη μονή είναι η Μονή της Μεγίστης Λαύρας, που ιδρύθηκε από τον Όσιο Αθανάσιο τον Αθωνίτη το 963 μ.Χ.». Δίπλα παρατίθεται η εικόνα του Οσίου Αθανασίου με τη λεζάντα που τη συνοδεύει.³⁶⁴

³⁶⁰ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 113.

³⁶¹ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 114.

³⁶² Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σσ. 98-97.

³⁶³ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 118-120.

³⁶⁴ Γούλας, κ.α., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 118.

Η άσκηση 2,³⁶⁵ που ενθαρρύνει τους μαθητές να συγκεντρώσουν φωτογραφίες, χάρτες, πληροφορίες για τη μοναχική ζωή, την ιστορία, τη γεωγραφία, την τέχνη, τη μουσική, κλπ. των 20 μονών του Άθω, θα μπορούσε να συμπεριλάβει και την έρευνα για τους δύο αυτούς Οσίους, οι οποίοι ουσιαστικά έβαλαν τα θεμέλια για το χτίσιμο της μοναστικής πολιτείας του Αγίου Όρους και στη δημιουργία ενός ζωντανού παρόντος του ορθόδοξου μοναχισμού.

Εξαιρετικά ενδιαφέροντα είναι και η ερώτηση 3 του βιβλίου,³⁶⁶ που καλεί το μαθητή να αναρωτηθεί για δύο φαινομενικά ασυμβίβαστους όρους, σχετικούς με το Άγιον Όρος: από τη μια, το «άβατο», δηλ. η απαγόρευση της εισόδου στις γυναίκες και από την άλλη, η ονομασία «περιβόλι της Παναγίας», που του αποδίδεται. Αν ανατρέξουμε στο βιβλίο του δασκάλου, βρίσκουμε την εξής απάντηση: «...το “άβατον” δεν υποτιμά το γυναικείο φύλο, αλλά διασώζει μία παράδοση, η αλήθεια της οποίας βρίσκεται πέρα από τη διάκριση των δύο φύλων. Ενώπιον του Θεού “ουκ ένι άρσεν και θήλυ”».³⁶⁷

Ο εκπαιδευτικός έχει, επίσης, τη δυνατότητα να αναφερθεί σε ιστορικές περιόδους ακμής του μοναχισμού στο όρος του Άθω, καθώς και στην καθημερινή ζωή των μοναχών και στον ασκητικό τους αγώνα.³⁶⁸

3.5.8. Ένα περιστατικό από τη δράση του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού³⁶⁹

Κοσμάς ο Αιτωλός, Πατροκοσμάς, Κοσμάς ο Αγιορείτης, Ιερομάρτυρας, διδάσκαλος του Γένους. Πολλά ονόματα για να χωρέσουν το μεγάλο και πολύπλευρο έργο του κορυφαίου Νεομάρτυρα.

Η τουρκοκρατούμενη Ελλάδα είχε ανάγκη από το ιεραποστολικό έργο του, ο οποίος κήρυττε και εμπύχωνε διαρκώς το λαό, που είχε υποστεί αμέτρητα δεινά κάτω από το ζυγό των Οθωμανών. Θεωρώντας την παιδεία ως τη μόνη διέξοδο από το μονόδρομο της αμάθειας και της υποταγής, ίδρυσε δεκάδες σχολεία, διασώζοντας την ελληνική συνείδηση και γλώσσα και εμποτίζοντας τον υπόδουλο ελληνισμό με την ελπίδα της απελευθέρωσης. Οι Οθωμανοί, βασιζόμενοι σε συκοφαντικές καταγγελίες

³⁶⁵ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού*, ό.π., σελ. 120.

³⁶⁶ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 120.

³⁶⁷ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου*, ό.π., σελ. 103.

³⁶⁸ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 102.

³⁶⁹ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 121-123.

τον κρέμασαν έξω από το χωριό Κολικόντασι της Βόρειας Ηπείρου στις 24 Αυγούστου 1779 μ.Χ.³⁷⁰

Μία από τις βασικές αρχές του κηρύγματός του αναδεικνύεται παραστατικά, μέσα από το διάλογό του με έναν τσιγγάνο. Εκεί, λοιπόν, αποκαλύπτονται παραστατικά, από τη μία, η εναντίωση του Κοσμά του Αιτωλού στις προκαταλήψεις και στις ρατσιστικές διαθέσεις που αφορούν στην καταγωγή και, από την άλλη, η προσήλωση και η πίστη του στο θέλημα του Θεού.³⁷¹

Στο τέλος της ενότητας, ο αναγνώστης, με περηφάνια, ικανοποίηση και θαυμασμό, πληροφορείται ότι «οι εικόνες του μαθήματος προέρχονται από τον παγκόσμιο μαθητικό διαγωνισμό που διοργάνωσε η Μονή Κουτλουμουσίου για τον Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό».³⁷² Αυτές οι εικόνες μπορούν να αποτελέσουν το ερέθισμα για την καλλιτεχνική δημιουργία των μαθητών, με έμπνευση από τη φυσιογνωμία του Αγίου Κοσμά, όπως, άλλωστε, προτείνει και η άσκηση 3 του βιβλίου.³⁷³

Το απόσπασμα που ακολουθεί, από το βιβλίο του δασκάλου, μας ενημερώνει για μια σημαντική πτυχή της γλώσσας και της επικοινωνίας του Αγίου Κοσμά με τους υπόδουλους Έλληνες: «Το γλωσσικό ιδίωμα που ανέπτυξε... αποτελεί στοιχείο που πρέπει να γνωρίσουν οι μαθητές. Η γλώσσα του είναι λιτή, σχεδόν απλοϊκή και το ύφος του ζωηρό, διανθισμένο με απροσδόκητες παρομοιώσεις. Η ανάγνωση αποσπασμάτων από τα έργα του μπορεί να δώσει την ευκαιρία στους μαθητές να αισθανθούν την αγωνία του, την ανάγκη του να επικοινωνήσει με άμεσο και περιεκτικό λόγο». Ακολουθεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, παρμένο από τις Διδαχές του: «Να σπουδάζετε κι εσείς, αδελφοί μου, να μαθαίνετε γράμματα όσον ημπορείτε. Και αν δεν εμάθετε οι πατέρες, να σπουδάζετε τα παιδιά σας, να μαθαίνουν τα ελληνικά, διότι και η Εκκλησία μας είναι εις την ελληνικήν...».³⁷⁴

Συνοψίζοντας αυτά που κήρυττε, μπορούμε να πούμε ότι «πυρήνας της διδασκαλίας του ήταν η κοινωνική ενότητα, η ταπεινοφροσύνη, η ελευθερία από προκαταλήψεις και δεισιδαιμονίες, η αγάπη».³⁷⁵

³⁷⁰ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σσ. 121-122.

³⁷¹ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 122.

³⁷² Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 122.

³⁷³ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π. σελ. 123.

³⁷⁴ Στων ιδίων, *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 104.

³⁷⁵ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...Βιβλίο δασκάλου...*, ό.π., σελ. 105.

Κεφάλαιο Τέταρτο

4. Χριστιανική Παιδαγωγική και Άγιοι στα βιβλία του Δημοτικού Σχολείου

4.1. Τα ιδιαίτερα γνωρίσματα των Αγίων

Με βάση το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων και όσα αναγράφονται σε αυτά σχετικά με τους αγίους, παρουσιάζουμε τα ιδιαίτερα γνωρίσματά τους και την προσφορά τους στην Εκκλησία. Η παρουσίαση προτύπων συμπεριφορών είναι απαραίτητη στα παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας, ώστε να μπορέσουν να συνδυάσουν τη θρησκευτική πίστη με τη θρησκευτική πρακτική. Οι άγιοι της Εκκλησίας εμφανίζουν κι ένα διαφορετικό παράδειγμα συμπεριφοράς. Η ιστορικότητα και η χρονική στιγμή, κατά την οποία έζησαν, δείχνουν τη διαχρονικότητα της Εκκλησίας και το ότι η αγιότητα δεν είναι ένα γεγονός μιας ιστορικής περιόδου, αλλά υπάρχει διαρκώς και εμφανίζεται στην Εκκλησία, λόγω της επισκιάζουσας θείας χάριτος.

4.1.1. Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού

Οι Τρεις Ιεράρχες.

Στην πρώτη γνωριμία των μικρών μαθητών με τις τρεις μεγάλες αυτές προσωπικότητες της Εκκλησίας μας τονίζεται η εξαιρετική τους μόρφωση και η μεγάλη τους αγάπη προς τα παιδιά. Αυτά δικαιολογούν και τη θέση που τους έχει δοθεί, ως προστάτες των μαθητών και των δασκάλων.

Ο καθένας, ξεχωριστά, διακρίνεται και για την ιδιαίτερη πτυχή του χαρακτήρα του, όπως σκιαγραφείται αναλυτικά και στα Θρησκευτικά των επόμενων τάξεων, αλλά εδώ φαίνεται να δίνεται βαρύνουσα σημασία στα συνοδευτικά προσωνύμια που τους έχουν δοθεί: ο Βασίλειος ονομάστηκε Μέγας, εξαιτίας της μεγαλοψυχίας του, η οποία αποδεικνύεται μέσα από τις φιλανθρωπικές του δράσεις. Ο Γρηγόριος θεωρήθηκε μέγας Θεολόγος, γιατί φανέρωσε με τα λόγια του την αλήθεια για το Θεό. Ο Ιωάννης έλαβε τον τίτλο του Χρυσόστομου, λόγω των υπέροχων ομιλιών που εκφωνούσε.

Η Αγία Φιλοθέη

Στην Αγία Φιλοθέη αναγνωρίζεται η υπέρτατη καλοσύνη της και η αγάπη της για τους ανθρώπους. Ευαίσθητη προς τον ανθρώπινο πόνο και με γνώμονα πάντα τη βαθιά πίστη προς το Χριστό, αφιέρωσε, αλλά και θυσίασε τη ζωή της για να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσης των φτωχών, ενώ, ταυτόχρονα, ενδιαφέρθηκε ουσιαστικά για τη μόρφωση των ελληνόπουλων, τον καιρό της Τουρκοκρατίας.

Ο Άγιος Γεώργιος

Ο Άγιος Γεώργιος ονομάστηκε Τροπαιοφόρος, γιατί έλαβε βραβείο από το Χριστό για την υπομονή και το θάρρος που έδειξε την ώρα του μαρτυρίου του. Ο σωματικός πόνος υποχώρησε και οι πληγές από τις κακώσεις των βασανιστηρίων επουλώθηκαν. Ο Άγιος Γεώργιος, αν και στρατιωτικός, αδιαφόρησε για τις εντολές του αυτοκράτορα και τις υποχρεώσεις του εγκόσμιου καθήκοντός του, κάτι που το είδαμε να επαναλαμβάνεται πολλές φορές στις περιπτώσεις των αγίων στρατιωτικών, και ομολόγησε χωρίς δισταγμό και λιποψυχία τη χριστιανική του πίστη. Τοποθετεί αξιολογικά την πίστη του στον Χριστό και την υπακοή στις θεϊκές εντολές, παρά σ'εκείνες της κοσμικής εξουσίας. Εφαρμόζει, όπως κι οι περισσότεροι Χριστιανοί μάρτυρες, το «πειθαρχείν δεί Θεώ μάλλον ή ανθρώποις» (Πραξ. 5, 29).

Κοσμάς και Δαμιανός

Οι αφιλοχρήματοι αυτοί ιατροί φυσικό είναι να κερδίσουν το θαυμασμό και την εκτίμηση όλων, εφόσον έδειξαν με τον πιο έμπρακτο τρόπο την αγάπη και τη φροντίδα για τους ασθενείς τους. Όχι μόνο τους θεραπεύαν, στο όνομα του Ιησού Χριστού, αλλά αρνούσαν να πάρουν οποιαδήποτε αμοιβή για το θεάρεστο αυτό έργο τους. Η ανιδιοτέλεια και η περιφρόνηση των επίγειων ανταμοιβών είναι χαρακτηριστικά αξιοθαύμαστα και δηλωτικά των ανθρώπων που ζουν σύμφωνα με την αγάπη που δίδαξε ο Θεός.

4.1.2. Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού

Οι Προφήτες

Οι Προφήτες ήταν φωτισμένοι άνθρωποι που προείπαν τον ερχομό του Χριστού. Αυτή η ιδιαίτερη ικανότητα τους καθιστά, όχι απλά χαρισματικούς, αλλά και πολύ σημαντικούς για τη διάδοση της ελπίδας για τη σωτηρία του κόσμου, σε μια

εποχή που τίποτα δεν προμήνυε κάτι τέτοιο, αλλά, αντίθετα, κυρίαρχες ήταν οι εκδηλώσεις αδικίας και πολεμικής διαμάχης.

Συγκεκριμένα: Ο Προφήτης Αμώς μίλησε για την αξία και την ανάγκη της δικαιοσύνης. Ο Προφήτης Ωσηέ διακήρυξε την αγάπη για το συνάνθρωπο. Ο Προφήτης Μιχαίας επεσήμανε τη σημασία της ειρήνης. Ο Προφήτης Ησαΐας προμήνυσε με απόλυτη βεβαιότητα και λεπτομέρειες τον ερχομό του Μεσσία, γεγονός που τον ανέδειξε ως το μεγαλύτερο προφήτη.³⁷⁶

Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος

Ο Ιωάννης, όπως μαρτυρά και το όνομά του, άνοιξε το δρόμο του Θεού. Προετοίμασε τον ερχομό του Χριστού με το κήρυγμα, τη ζωή και το μαρτυρικό του τέλος. Με ταπεινότητα, αρνούμενος τον τίτλο του Μεσσία που επιχειρήθηκε να του δοθεί, με σεμνότητα, με προσευχή και νηστεία, αλλά και με αυστηρότητα, όταν δε δίστασε να επικρίνει την αμαρτωλή ζωή του Ηρώδη, κέρδισε δίκαια την εκτίμηση και την αγάπη του Ιησού, αλλά και την πρώτη θέση ανάμεσα στους Προφήτες. Γίνεται ο σύνδεσμος της Παλαιάς με την Καινή Διαθήκη. Ουσιαστικά, σηκώνει το βάρος μιας μεταβατικής περιόδου, ώστε να προετοιμάσει τον κόσμο να δεχθεί τον αληθινό αναμενόμενο Μεσσία.

Ο Παύλος

Το εντυπωσιακό στην ιστορία του Παύλου είναι η θεαματική μεταστροφή του από φανατικό και αμετανόητη πολεμιστή του χριστιανισμού σε ορκισμένο υποστηρικτή και συνοδοιπόρο του Χριστού. Αυτό προβάλλεται μέσα από τις σελίδες των τριών αφιερωμένων κεφαλαίων στη ζωή και το έργο του Παύλου, συντάσσοντας το διδακτικό απόσταγμα, που διαμηνύει ότι ποτέ δεν είναι αργά να «βρει κάποιος το φως του» και να ακολουθήσει το δρόμο του Θεού. Ο Παύλος έθεσε ως σκοπό του τη διάδοση του χριστιανισμού, αδιαφορώντας για τις ταλαιπωρίες των ταξιδιών και τις αντιδράσεις, αλλά και χωρίς να διστάσει να θυσιάσει την ίδια του τη ζωή στο όνομα αυτής της αποστολής.

³⁷⁶ Γούλας, κ.ά., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού...*, ό.π., 22.

Ο Άγιος Ιγνάτιος

Χωρίς να ξεχνά ποτέ ότι, ως παιδί, είχε την τιμή να βρεθεί στην αγκαλιά του Ιησού, αλλά και ορμώμενος από το μεγαλειώδες αυτό γεγονός, αποτέλεσε παράδειγμα πίστης και θυσίας. Όταν η ακλόνητη διάθεσή του να υποστηρίξει την πίστη του τον οδήγησε στο μαρτύριο, αρνήθηκε τη σωτηρία, αλλά προτίμησε με αποφασιστικότητα να πορευτεί το δρόμο της θυσίας, για να θεριέψει ο «σπόρος» του Θεού και να γίνει «καθαρό ψωμί».

Ο Άγιος Χριστοφόρος

Από το Θεοφόρο Άγιο Ιγνάτιο, τον οποίο κράτησε στην αγκαλιά του ο Χριστός, περνάμε στο Χριστοφόρο Ρέπροβο, που κάποτε μετέφερε τον Ιησού από τη μία όχθη ενός ποταμού στην άλλη. Ο πρώην δεσμοφύλακας των Χριστιανών πίστεψε στον αληθινό Θεό, ως άλλος Παύλος, ομολόγησε την πίστη του και βαπτίστηκε. Ο Άγιος Χριστοφόρος υπέμεινε με καρτερικότητα το μαρτύριό του και οδήγησε, μ' αυτόν τον τρόπο, κι άλλους ανθρώπους στο φως της αλήθειας και της πίστης στο Θεό.

Κύριλλος και Μεθόδιος

Το έργο της αποστολικής και καθολικής Εκκλησίας, που θέλει την κήρυξη του Ευαγγελίου να φτάνει σε κάθε γωνιά της γης, ακολούθησαν με συνέπεια και αφοσίωση τα δύο αδέλφια από τη Θεσσαλονίκη. Το ιεραποστολικό έργο τους στους σλαβικούς λαούς στέφθηκε με επιτυχία εξ αιτίας και της εφευρετικότητάς τους, η οποία τους επέτρεψε να δημιουργήσουν το σλαβικό αλφάβητο, να προάγουν τον πολιτισμό αυτών των λαών, αλλά και να σεβαστούν τα ιδιαίτερα εθμικά χαρακτηριστικά τους. Έτσι, διαδόθηκε με φυσικό και αβίαστο τρόπο ο χριστιανισμός σε λαούς που δε τον γνώριζαν, χωρίς να απολέσουν την εθνική ταυτότητα και την πολιτισμική φυσιογνωμία τους.

Ο Απόστολος Ανδρέας

Ο Ανδρέας ήταν ο πρώτος που κλήθηκε να ακολουθήσει το Χριστό, γι' αυτό ονομάστηκε και «Πρωτόκλητος», αλλά και ο πρώτος που, μετά από μακρές περιοδείες κηρύγματος του Ευαγγελίου σε πολλές χώρες, μαρτύρησε πάνω στο Σταυρό, όπως ο Χριστός, αλλά με διαφορετική τοποθέτηση πάνω σ' αυτόν.

Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος

Ήταν ένας από τους Τρεις Ιεράρχες, γνωστός για τον επιδέξιο χειρισμό της γλώσσας στους λόγους που εκφωνούσε, πείθοντας αποτελεσματικά τους ακροατές του για τη δύναμη της χριστιανικής πίστης. Η δεινότητα της ρητορικής του τέχνης, η αγία του ζωή και η συμπαράστασή του στους φτωχούς τον έκαναν ιδιαίτερα αγαπητό στο λαό, αλλά και μισητό σε εκείνους που δεν άντεχαν την ελεγκτική δύναμη των λόγων του. Είναι το διατρένωμα της σύζευξης Ελληνισμού και Χριστιανισμού.

4.1.3. Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού

Οι Απόστολοι

Τον ακούραστο αγώνα των Αποστόλων και την απόλυτη αφοσίωση τους στο πρόσωπο του Ιησού, στοιχεία που δικαιολογούν την επιλογή τους ως μαθητές Του, πραγματεύονται οι ενότητες των Θρησκευτικών της Ε΄ Δημοτικού. Προβάλλεται η απλότητά τους, γεγονός που δεν τους απέκλεισε από την τιμή και τη αξία των συνεχιστών του έργου του Χριστού, το θάρρος τους και η βαθιά πίστη τους, εφόδια, τα οποία ενδυναμώθηκαν ασφαλώς με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος.

Ο Άγιος Αγάθωνας

Η περίπτωση Αγίου Αγάθωνα είναι τρανό παράδειγμα προσφοράς και αληθινής αγάπης προς το συνάνθρωπο. Ο Χριστός είπε «αγάπα τον πλησίον σου, όπως αγαπάς τον εαυτό σου», και σ΄ αυτό ακριβώς υπάκουσε ο Άγιος Αγάθωνας, αφιερώνοντας το μικρό εισόδημά του στη φροντίδα του άστεγου που βρέθηκε στο δρόμο του.

Ο Πρωτομάρτυρας Στέφανος

Το μαρτύριο του Στεφάνου αποτέλεσε παράδειγμα για όλη την Εκκλησία, αφού μέσα από αυτό, αναδείχτηκαν οι βασικές χριστιανικές αρετές: η πίστη και η αγάπη. Αγάπη ακόμα και σ΄ αυτούς που συμμετείχαν στο λιθοβολισμό του. Τη θυσία του Στεφάνου ακολούθησαν θάνατοι χιλιάδων μαρτύρων, γεγονός που αποδεικνύει πόσο ο Πρωτομάρτυρας επηρέασε τον αγώνα και την πίστη και άλλων χριστιανών, οι οποίοι εδραίωσαν τη δύναμη της αγάπης έναντι του μίσους.

Οι Άγιοι Σαράντα Μάρτυρες

Στρατιώτες της Αυτοκρατορίας, αλλά, κυρίως, στρατιώτες του Χριστού, απέδειξαν με θάρρος, αποφασιστικότητα και αλύγιστο κουράγιο μπροστά στον επικείμενο μαρτυρικό θάνατό τους, ότι το ιερό καθήκον απέναντι στη χριστιανική πίστη και στο Νόμο του Θεού στέκει πιο πάνω από το υπηρεσιακό καθήκον απέναντι στις εντολές των ανθρώπων.

Η Αγία Αικατερίνη

Στην ενότητα αυτή τονίζεται όχι τόσο το ανεκδιήγητο μαρτύριο της Αγίας, μετά την άρνησή της να προσκυνήσει τα είδωλα, όσο ο αντίκτυπος της υπομονής και της καρτερικότητας των βασανισμών της. Η γενναιότητα, η αντοχή και η ανοχή που επέδειξε η Αγία Αικατερίνη, απέναντι στις κακουχίες που της υπεβλήθησαν, προκάλεσαν το θαυμασμό, αλλά αποτέλεσαν και την αιτία για να γίνουν χριστιανοί διακόσιοι στρατιώτες, ακόμα και η ίδια η γυναίκα του αυτοκράτορα.

Ο Άγιος Μάμας- Ο Άγιος Κυριακός- Η Αγία Ακυλίνα- Ο Άγιος Ταρσίζιος

Οι τέσσερις αυτοί μάρτυρες εντυπωσιάζουν με το νεαρό της ηλικίας τους, γεγονός που προτρέπει τους μικρούς μαθητές να συνειδητοποιήσουν ότι η πίστη και η αποκάλυψη της αλήθειας της δε σχετίζεται με την ηλικία, αλλά με τη δύναμη της ψυχής, όσων χρονών κι αν είναι.

Ειδικότερα, εξαίρονται το ανυπέβλητο θάρρος και η αντοχή στις δοκιμασίες του Αγίου Μάμα, η μίμηση και τήρηση των επιταγών της πίστης της οικογένειας και η αθωότητα του Αγίου Κυριακού, η απίστευτη θεϊκή φώτιση και το ενδιαφέρον για τον άλλο της Αγίας Ακυλίνας και η αξιοθαύμαστη υπευθυνότητα του Αγίου Ταρσίζιου.

Νεομάρτυρες

Νεομάρτυρες ονομάζονται οι νέοι αγωνιστές της χριστιανικής πίστης και οι συνεχιστές του έργου των Αποστόλων. Είθισται με αυτό τον όρο να εννοούμε εκείνους που μαρτύρησαν την περίοδο της Τουρκοκρατίας, η θυσία των οποίων λαμβάνει ιδιαίτερη βαρύτητα και χροιά λόγω των αντίξοων ιστορικών συνθηκών για την πατρίδα μας. Οι Νεομάρτυρες όμως, τελικά, δεν εγκλωβίζονται σε ιστορικά και χωρικά πλαίσια, αλλά ανταποκρίνονται, με αυτοθυσία και σεβασμό στο μαρτύριο των

πρώτων μαρτύρων της Εκκλησίας μας, σε κάθε πρόκληση που απειλεί την ενότητα και την καταστρατήγηση της πίστης μας.

Ο ληστής που έγινε Άγιος

Το μήνυμα που προκύπτει από την ειλικρινή μεταμέλεια του ληστή πάνω στο σταυρό είναι ότι το βάρος των σφαλμάτων κάθε ανθρώπου υποκύπτει, τελικά, στη συγγνώμη και στη διάθεση να αλλάξει τρόπο ζωής. Δεν υπάρχουν χρονικά όρια ούτε κανενός άλλου είδους φραγμοί στην πρόθεση για μεταστροφή. Ο ληστής, λίγο πριν φύγει από τη ζωή, μετάνιωσε για τα λάθη του και αγίασε.

Ο Πατριάρχης Ιωάννης ο Ελεήμων

Η φιλανθρωπία, η διακονία και η φροντίδα για τους φτωχούς και αδύναμους χαρακτήρισαν τις πράξεις και ολόκληρη τη ζωή του Ιωάννη του Ελεήμονα. Η ελεημοσύνη είναι μια πρωταρχική χριστιανική αρετή, που δε λογαριάζει δισταγμούς και δεύτερες σκέψεις, αλλά μόνο αισθήματα προσφοράς, αυταπάρνησης και φροντίδας.

Ρωμανός ο Μελωδός

Η ευλογημένη ικανότητα της μουσικής σύνθεσης και η αριστουργηματική υμνογραφική τεχνική του Ρωμανού είναι τα χαρίσματα που τον έκαναν να ξεχωρίσει και να αποτελέσει πηγή εκπόρευσης των χριστιανικών αληθειών. Ο Ρωμανός κατόρθωσε με ελκυστικό και μελωδικό τρόπο να «μεταφράσει» τις αλήθειες του χριστιανισμού, να τις κάνει προσιτές στην ανθρώπινη αντίληψη και να προκαλέσει ολοκληρωτική συγκίνηση στα μέλη της Εκκλησίας.

Κασσιανή

Η Κασσιανή κατάφερε να διακριθεί μέσα από το καταπληκτικό, γεμάτο αξιοπρόσεχτες και καλλιτεχνικές τεχνοτροπίες, ποιητικό της έργο, το οποίο δομεί ένα μεγάλο μέρος των εκκλησιαστικών μας ύμνων.

Ταυτόχρονα, στάθηκε και ένα σοβαρό παράδειγμα γυναικείου φεμινισμού της εποχής, η οποία, επιδεικνύοντας αποφασιστική ετοιμολογία και απaráμιλλο δυναμισμό, συνετέλεσε στην αναθεώρηση της γυναικείας θέσης και στον υπολογισμό της αξίας της.

Ο Μεγαλομάρτυρας Δημήτριος

Άλλος ένας στρατιωτικός άγιος, που αφήφησε το στρατιωτικό του καθήκον έναντι της ομολογίας της πίστης του και αδιαφόρησε για την επικείμενη μαρτυρική τιμωρία του, ήταν και ο Άγιος Δημήτριος. Εκμεταλλεύτηκε το στρατηγικό του αξίωμα μόνο για ένα λόγο: για να μπορέσει να διαδώσει το χριστιανισμό σε περισσότερους ανθρώπους.

Ο Μέγας Βασίλειος

Ως ένας από τους Τρεις Ιεράρχες, είναι φυσικό να εξαιρείται η σημαντική μόρφωση και η αδιαμφισβήτητη παιδαγωγική ικανότητά του. Το κοινωνικό του έργο, όμως, με αποκορύφωμα τη Βασιλειάδα του, το επιστέγασμα όλων των φιλανθρωπικών εκδηλώσεών του, και το μοίρασμα της περιουσίας του προς όλους ανεξαιρέτως τους αναξιοπαθούντες είναι τα στοιχεία που συνθέτουν τη μεγαλοσύνη της προσωπικότητάς του.

Ο Απόστολος Πέτρος

Ο Πέτρος χαρακτηρίστηκε Πρωτοκορυφαίος μαθητής του Χριστού και τίμησε αυτό τον τίτλο με την αφοσίωση και την πίστη στο Δάσκαλό του. Συνέχισε το έργο του Ιησού, ως γνήσιος Απόστολος, και ονομάστηκε «πέτρα» της πίστης γιατί ομολόγησε πρώτος μπροστά στους υπόλοιπους μαθητές ότι ο Χριστός είναι ο Υιός του Θεού.

4.1.4. Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού

Ο Ναθαναήλ

Βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα της συμπεριφοράς του Ναθαναήλ είναι η αρχική δυσπιστία του προς το πρόσωπο του Ιησού, αλλά και η βαθιά ανάγκη του να πιστέψει στη θεϊκή υπόστασή Του, πράγμα και το οποίο έκανε, «προσκυνώντας» και αναγνωρίζοντας τη δύναμη της αλήθειας, που ουσιαστικά έκρυβε μέσα του.

Ο Άγιος Διονύσιος

Η μεγάλη αρετή της συγγνώμης αναδύεται μέσα από το παράδειγμα του Αγίου Διονυσίου. Πρόκειται για μία ουσιαστική και μεγαλόψυχη συγχώρεση προς το δολοφόνο του αδερφού του, η οποία ήταν αποτέλεσμα της ειλικρινούς μεταμέλειας

του φονιά. Η συγγνώμη και η μετάνοια είναι δύο σημαντικές αρχές της χριστιανικής διδασκαλίας, οι οποίες έχουν μνημονευτεί ξανά στην παρούσα μελέτη (ο δίκαιος ληστής, ο Πέτρος, η Οσία Μαρία η Αιγυπτία), και έχει τονιστεί πως οδηγούν αποτελεσματικά στη φώτιση και στη σωτηρία της ψυχής.

Ο Άγιος Ιάκωβος

Τη δύναμη της γλώσσας πρεσβεύουν οι παραινέσεις του Αγίου Ιακώβου και εξηγούν πώς η καλή χρήση της μπορεί να λειτουργήσει θεραπευτικά και ανακουφιστικά, σε αντίθεση με την κακή και ασύνητη χρήση, που μπορεί να πληγώσει. Γι' αυτό χρειάζονται ιδιαίτερο χειρισμό και προσοχή οι λέξεις που χρησιμοποιούμε, γιατί μπορούν να γίνουν και ευχή και κατάρα.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας

Σ' αυτούς αποδίδεται το ύψιστο φορτίο της διατήρησης της αυθεντικής κληρονομιάς της Ορθόδοξης Παράδοσης.

Γρηγόριος ο Θεολόγος

Η θεολογική του σκέψη, που τον κατατάσσει ως τον «άριστο» μεταξύ των θεολόγων της Εκκλησίας μετά τον Ευαγγελιστή Ιωάννη, τα βαθυστόχαστα συγγράμματά του και η προσφορά του στην Εκκλησία του προσδίδουν μοναδικό θεολογικό και πνευματικό κάλλος. Φανέρωσε την Αλήθεια του Θεού και τα έργα του θα αντανakλούν πάντοτε μια γεύση αιωνιότητας.

Ο Όσιος Πέτρος ο Αθωνίτης και ο Όσιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης

Ο Όσιος Πέτρος είναι ο πρώτος γνωστός ερημίτης, ενώ ο Όσιος Αθανάσιος θεωρείται ο ιδρυτής της πρώτης οργανωμένης Μονής: της Μονής της Μεγίστης Λαύρας.

Ο Κοσμάς ο Αιτωλός

Η προσφορά του στην παιδεία του Γένους, ιδρύοντας δεκάδες σχολεία και πολεμώντας την αμάθεια που «αγρίευε» τους Έλληνες και εποφθαλμιούσε τη συνείδηση και τη γλώσσα τους, ήταν μεγάλη. Ταυτόχρονα, όμως, στηλίτευσε και τις προκαταλήψεις, την κοινωνική αδικία και τις φυλετικές διακρίσεις, όπως αποδεικνύεται μέσα από το διάλογό του με έναν τσιγγάνο.

Συμπεράσματα

Το άγιο πρόσωπο, μέσα από τη ζωή, τη δράση, τον αγώνα, το παράδειγμα, τη βαθιά πίστη και την ολοκληρωτική εναπόθεσή του στην ευλογία της θείας χάριτος, διαμόρφωσε καταλυτικά την ιστορία, την παράδοση, τη φιλοσοφία και την κοσμοθεωρία της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Οι Άγιοι τιμήθηκαν από τους Χριστιανούς, ανά τους αιώνες, με σεβασμό, ευλάβεια, θαυμασμό, αδιαπραγμάτευτη αναγνώριση της αγιότητάς τους και ειλικρινή υπόκλιση μπροστά στο μεγαλείο, τη θυσία και το μαρτύριό τους.

Τη μεγάλη απήχηση των Αγίων στη σκέψη, τη συνείδηση και τη συμπεριφορά των Χριστιανών μαρτυρά και το γεγονός ότι η μελέτη των αγιολογικών κειμένων παραπέμπει με σαφήνεια πλέον σε επιστημονικές αναφορές και πρακτικές, έτσι ώστε η Αγιολογία να καταλαμβάνει επάξια τη δική της ξεχωριστή θέση ανάμεσα στις άλλες επιστήμες. Κι όχι μονάχα συνυπάρχει με αυτές, αλλά δρα και συνεπικουρικά, αναδεικνύοντας πτυχές των άλλων επιστημονικών κλάδων, φωτίζοντάς τις με ένα ιδιαίτερο και γοητευτικά αποκαλυπτικό τρόπο. Έτσι, δε θα μπορούσε να μείνει απαρατήρητη η σύνδεση της Αγιολογίας, προφανής και λανθάνουσα, με τη Θεολογία, την Ιστορία, την Αρχαιολογία, τη Γεωγραφία, την Επιγραφική, τη Μυθολογία και τους πολύτιμους θησαυρούς της Λογοτεχνίας και της Λαογραφίας.

Το «βάρος» τούτης της χριστιανικής κληρονομιάς δε θα μπορούσε παρά να οδηγήσει στη διαμόρφωση μιας Χριστιανικής Παιδαγωγικής, η οποία θα επηρέαζε τα σχολικά προγράμματα, συμβάλλοντας στη σταδιακή «μεταμόρφωση» του μικρού Χριστιανού σε ενεργό και ουσιαστικό μέλος της χριστιανικής κοινότητας. Με το εγχείρημα αυτό βάλθηκαν να καταπιαστούν οι συγγραφείς των Θρησκευτικών του Δημοτικού Σχολείου, φέρνοντας σε επαφή τους μικρούς μαθητές με το φαινόμενο και τα πρόσωπα της αγιότητας, εξιστορώντας τη ζωή και τα έργα των Αγίων, εμποτίζοντας τη δεκτικότητα της παιδικής σκέψης και το άδολο συναίσθημά της με το χριστιανικό παράδειγμά τους.

Αν και μας έλειψε η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση στις δύο πρώτες τάξεις του Δημοτικού³⁷⁷, οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι τα βιβλία Θρησκευτικών της Α΄θμιας Εκπαίδευσης δείχνουν σεβασμό στις μαθησιακές ανάγκες και στις αντιληπτικές

³⁷⁷ Εφόσον ξεκινάει η επίσημη επαφή του παιδιού με τα σχολικά βιβλία, δε θα θεωρούσαμε υπερβολική και παρακινδυνευμένη την ύπαρξη ενός βιβλίου Θρησκευτικών και για αυτές τις τάξεις.

ιδιαιτερότητες του μαθητή και, ξεκινώντας από την Γ' Δημοτικού, επιδεικνύουν μια σταδιακή προσαρμοστικότητα στις κλιμακούμενες εκπαιδευτικές απαιτήσεις ανά τάξη. Προσπαθούν να εφαρμόσουν τη βιωματική προσέγγιση, την οποία θεωρούμε ουσιώδες υπόβαθρο για το δρόμο της μάθησης και την απόκτηση της γνώσης, επιχειρούν να συνδέουν διαθεματικά την εκάστοτε ενότητα και με άλλα μαθήματα (Ιστορία, Γεωγραφία, Λογοτεχνία, Τέχνη, Λαογραφία), ώστε να επιτευχθεί η ολόπλευρη ερευνητική θέαση, και προτείνουν εύστοχες, ευχάριστες και ενδιαφέρουσες δραστηριότητες, οι οποίες, πολλές φορές στοχεύουν στην ερευνητική διάθεση του μαθητή.

Ωστόσο, κάποιες φορές, εντοπίσαμε μία στείρα θεωρητική διδασκαλία, με σύντομες αναφορές και νοητικά κενά. Οι εκπαιδευτικοί, οι συγγραφείς παιδικών βιβλίων και σχολικών εγχειριδίων και, γενικότερα, όσοι συνδιαλέγονται με παιδιά θα πρέπει να έχουν πάντα κατά νου τον παιδικό τρόπο σκέψης, να προλαμβάνουν τις απορίες τους, να μη θεωρούν κανένα θέμα απλό, ούτε δεδομένη την κατανόησή του, να αξιολογούν τις διδακτικές μεθόδους και τα αποτελέσματά τους, να αναθεωρούν, να προσαρμόζουν και να βελτιώνουν.

Η έννοια του αγίου εμπεριέχει μία δυσκολία και μία απλότητα συνάμα, παράμετροι οι οποίες πρέπει να συνυπολογιστούν, αν θέλουμε να επιχειρήσουμε μία θρησκευτική διδασκαλία που να αφορά στους Αγίους και να έχει σοβαρές προοπτικές για επιτυχημένη κατανόηση από τα παιδιά.

Από τη μια, δε θα πρέπει να γίνει σύγχυση με τον ήρωα-προϊόν της μυθοπλασίας, ο οποίος γεννήθηκε και βρίσκεται ακόμα στη σφαίρα του εξωπραγματικού, του απίστευτου, του υπερφυσικού. Ο θαυμασμός για αυτά τα πρόσωπα έχει να κάνει μάλλον με την απογοητευτική, πολλές φορές, παραδοχή ότι δεν υπάρχει καμία περίπτωση ομοίωσης με αυτούς τους απίθανους χαρακτήρες.

Κι από την άλλη, θα πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι ο Άγιος δεν είμαι μια μακρινή φιγούρα του παρελθόντος, ο οποίος έδρασε σύμφωνα με το δίδαγμα του Χριστού, μαρτύρησε για την πίστη του, αξίζει το σεβασμό και την τιμή που του αποδίδουμε, αλλά δεν ταιριάζει με την εποχή μας, η οποία βρίθει από καταστάσεις και εκδηλώσεις εγκληματικότητας, φτώχειας, πολέμων, αδικίας και υλισμού. Η έννοια της αγιότητας είναι καλά κεντημένη στην ψυχή του καθενός από εμάς. Το πώς θα εξελιχθεί αυτό το κίνημα δεν έχει να κάνει με την εποχή, την ηλικία, την

ιδιότητα, το επάγγελμά, τη μόρφωση, το εισόδημα, το μαρτύριο ή το θάνατο στο όνομά της. Αναμετριέται μονάχα με την προσωπική ενσυναίσθηση της εν Χριστώ ζωής, τη διάθεση για αυτοβελτίωση, το όραμα για έναν καλύτερο κόσμο, τη ζωή με αγάπη.

Δυνητικά, όλοι κατέχουμε την ικανότητα να γίνουμε άγιοι και να φωτιστούμε από τη θεία χάρη. Άλλωστε, οι ψυχικές δοκιμασίες, οι διαφωνίες, οι συγκρούσεις, οι απογοητεύσεις, οι αμφιβολίες, οι οποίες συχνά παρεμποδίζουν την ορθή πορεία μας στη ζωή, αναλαμβάνουν ρόλο μαρτυρίου, ενδιάμεσου σταδίου αναγκαστικής ενδοσκόπησης για την τελειωτική συμπόρευση με τον πρώτο διδάσκοντα, τον Χριστό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αβραμέα, Α., «Άγιοι Επίσκοποι του ελλαδικού χώρου, που έζησαν ή καθιερώθηκαν κατά τους 8^ο-10^ο αιώνες, με ειδική αναφορά στον άγιο Αχίλλειο Λαρίσης», *Οι ήρωες της Ορθόδοξης Εκκλησίας, Οι νέοι Άγιοι, 8^{ος}-16^{ος} αιώνας*, επιμ. Ε. Κουντούρα-Γαλάκη, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών 2004, σσ.47-64.

Αλιβιζάτος, Α., «Η αναγνώρισις των Αγίων εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία», *Θεολογία ΙΘ'*(1, 1941-48), σσ. 18-52.

Angenendt, A., “Relics and Their Veneration”, *Treasures of Heaven, Saints, Relics, and Devotion in Medieval Europe*, New Haven and London, Yale University Press 2010, pp. 19-28.

Βαρβούνης, Μ.Γ., «Λέων “Επίσκοπος Σάμου” (ante 7 αι.): Ανάμεσα στην Ιστορία και στην Αγιολογία, *Ιστορίας Μέριμνα*, Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών 2011, σσ. 145-156.

Γούλας, Κ., Δεληκωσταντής, Κ., Κομνηνού, Ι., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού. Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας*, Αθήνα, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» 2016.

Γούλας, Κ., Δεληκωσταντής, Κ., Κομνηνού, Ι., *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού. Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας. Βιβλίο δασκάλου*, Αθήνα, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» 2005.

Graikos, N., “Saint John the Forerunner”, *Water in Arts and Crafts in the Berat Region, 4th century B.C. to 19th century A.D.*, ed: K. Giakoumis, Tirana, University of New York 2015, pp. 70-72.

Efthymiadis, S. “New Developments in Hagiography: The Rediscovery of Byzantine Hagiography”, *Hagiography in Byzantium: Literature, Social History and Cult*, USA, Ashgate Variorum 1988, pp. 157-171.

Ζαχαριάδου, Ε.Α., «Βίοι νεότερων Αγίων: η επαγρύπνηση για το ποίμνιο», *Οι ήρωες της Ορθόδοξης Εκκλησίας, Οι νέοι Άγιοι, 8^{ος}-16^{ος} αιώνας*, επιμ. Ε. Κουντούρα-Γαλάκη, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών 2004, σσ. 215-225.

Ζαχαρόπουλος, Ν., κ.ά., *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια Α΄*, Αθήνα, Στρατηγικές εκδόσεις 2010.

Ζούρας, Δ., Θερμός, Α., Παναγάκης, Μ., Βούκανου, Α., Μαστρομιχαλάκη, Α., *Θρησκευτικά Γ΄ Δημοτικού. Ο Θεός στη ζωή μας*, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων 2010.

Ζούρας, Δ., Θερμός, Α., Παναγάκης, Μ., Μαστρομιχαλάκη, Μ., *Θρησκευτικά Γ΄ Δημοτικού. Ο Θεός στη ζωή μας. Βιβλίο δασκάλου*, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων 2005.

Ζούρας, Δ., Θερμός, Α., Παναγάκης, Μ., Μαστρομιχαλάκη, Μ., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού. Η πορεία μας στη ζωή*, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων 2011.

Ζούρας, Δ., Θερμός, Α., Παναγάκης, Μ., Μαστρομιχαλάκη, Μ., *Θρησκευτικά Δ΄ Δημοτικού. Η πορεία μας στη ζωή, Βιβλίο δασκάλου*, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων 2005.

Θεοδώρου, Ε.Δ., «Η Εκκλησία ως “Κοινωνία των Αγίων”», *Θεολογία* ΞΔ΄(Δ΄, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1993), σσ. 545-569

Hahn, C., Klein, H.A., “Introduction”, *Saints and Sacred Matter, The Cult of Relics in Byzantium and Beyond*, ed: C. Hahn, H.A.Klein, USA, Dumbarton Oaks Byzantine Library and Collection 2015, pp. 1-11.

Κομνηνού, Ι., *Η Ευρωπαϊκή διάσταση του μαθήματος των Θρησκευτικών*, Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών-Θεολογική Σχολή-Τμήμα Θεολογίας 2012.

Κορναράκης, Κ., Πρέντος, Κ., Γιαννακόπουλος, Δ., *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού. Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής*, Αθήνα, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» 2015.

Κορναράκης, Κ., Πρέντος, Κ., Γιαννακόπουλος, Δ., *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού. Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής. Βιβλίο δασκάλου*, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων 2005.

Oikonomides, N., “How to become a Saint in eleventh century Byzantium”, *Οι ήρωες της Ορθόδοξης Εκκλησίας, Οι νέοι Άγιοι, 8^{ος}-16^{ος} αιώνας*, επιμ. Ε. Κουντούρα-Γαλάκη, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών 2004, σσ. 473-491.

Paissidou, M., “Warrior Saints as Protectors of the Byzantine Army in the Palaiologan Period: the Case of the Rock-Cut Hermitage in Kolchida (Kilkis Perfection), *Heroes-Cults Saints*, Sofia, Art Readings 2015, pp. 181-199.

Παπαδόπουλος, Α., *Αγιολογία, Θέματα γενικά, ειδικά και εορτολόγιο*, Θεσσαλονίκη, Πουρναρά 1985.

Πάσχος, Π.Β., *Άγιοι, οι φίλοι του Θεού, Εισαγωγή στην Αγιολογία της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αθήνα, Αρμός 1997.

Rousseva, R., “Cyril and Mthodius in Historical Iconography”, *Celebrating the legacy of Cyril and Methodius*, ed: L. Bianco, Malta, Office of the President of Malta 2017, pp.62-82.

Sevcenko, N., “Healing Miracles of Christ and the Saints”, *Life is short, Art Long. The Art of Healing in Byzantium*, ed: B.Pitarakis, Instabul, Pera Museum 2015, pp. 27-40.

Στραταριδάκη-Κυλάφη, Α., *Η Ιστορία στην Προσχολική Εκπαίδευση: Θεωρητικές θέσεις και ενδεικτικές εφαρμογές*, Ρέθυμνο, 2006.

Τρεμπέλας, Π., *Δογματική της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, τ.3, 2^η έκδοση, Αθήνα, Αδελφότης Θεολόγων «Ο Σωτήρ» 1979.

Τσάμης, Δ.Γ., *Αγιολογία*, Θεσσαλονίκη, Πουρναρά 1985.

Tsilipakou, A., “The Veneration of Saint Mamas in the Mediterranean: a traveler, border defender saint. The case of Naxos in the Cyclades”, *Naxos and the Byzantine Aegean: Insular Responses to Regional Change*, eds: J.Crow, D.Hill, Athens, Norwegian Institute at Athens 2018, pp. 299-307.

Vauchez, A., *Sainthood in the later Middle Ages*, New York, Cambridge University Press 1997.

Vlieghe, H., *Corpus Rubenianum Ludwig Burchard, Part II, Saints I*, London and New York, Phaidon 1972.

Weinstein, D., M. Bell, R., *Saints and Society, The Two Worlds of Christendom, 1000-1700*, Chicago and London, The University of Chicago Press 1982.

Wilson, S., *Saints and their Cults, Studies in Religious Sociology, Folklore and History*, New York, Cambridge University Press 1983.

Xhaferaj, E., “The Annunciation with Sts Naoum, Antonios and Paraskevi”, *Flora in Arts and Artefacts of the Korçia Region: Twelfth Century B.C. to Twentieth Century A.D.*, ed. K. Giakoumis, Tirana, Pegi 2018, pp. 218-223.

ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Della Dora, V. “Windows on Heaven (and Earth): The Poetics and Politics of Post-Byzantine “Cartographic Icons””, *Journal of Medieval Religious Cultures* 38 (1, 2012), pp. 84-112. <http://www.jstor.org/stable/10.5325> (τελευταία επίσκεψη: 7-8-2021)

Eastmond, A., “Local Saints, Art, and Regional Identity in the Orthodox World after the Fourth Crusade”, *Speculum* 78 (July, 2003), pp. 707-749. <http://www.jstor.org/stable/20060787> (τελευταία επίσκεψη: 5-8-2021).

Sevcenko, N., “Icons in the Liturgy”, *The Celebration of the Saints in Byzantine Art and Liturgy*, *Dumbarton Oaks Papers* 45 (1991), pp. 1-2. <https://www.academia.edu/2010270> (τελευταία επίσκεψη: 7-8-2021).

Sevcenco, N., “The Monastery of Mount Sinai and the Cult of Saint Catherine”, *Byzantium: Faith and Power (1261-1557). Perspectives on Late Byzantine Art and Culture* (2006), pp.1-27. <https://www.academia.edu/2137444> (τελευταία επίσκεψη; 10-8-2021).

Sevcenko, N., “The representation of donors and holy figures on four Byzantine icons”, *Deltion of the Christian Archaeological Society* 35(1994), pp. 1-15. <https://www.academia.edu/2137103> (τελευταία επίσκεψη: 6-8-2021).

